

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ



# استان شناسی آذربایجان غربی

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

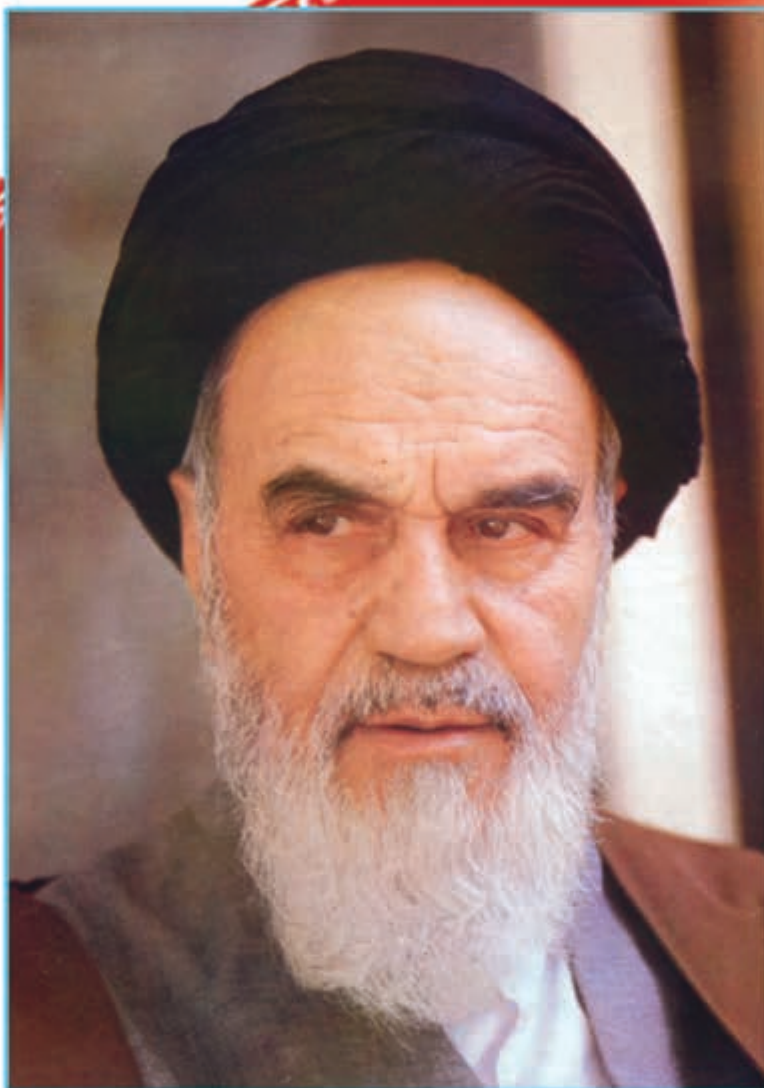




وزارت آموزش و پرورش  
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	استان‌شناسی آذربایجان غربی - پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۴۰۲
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	باقر قسمتی، مهین منافی، جواد درستکار، موسی کریمی و بهمن کارگر (اعضای گروه تألیف) زیر نظر کارشناسان گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری - سیداکبر میرجعفری، حسن ستایش (ویراستاران)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	احمد رضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده، (مدیر هنری، طراح گرافیک و طراح جلد) - شهرزاد قنبری (صفحه‌آرا) - زهرا ایمانی نصر، سیف‌الله بیگ محمدلیوند، علیرضا کاهه، زینت بهشتی شیرازی، حمید ثابت کلاجهی، راحله زادفتح‌اله (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه: <a href="http://www.irtextbook.ir">www.irtextbook.ir</a> و <a href="http://www.chap.sch.ir">www.chap.sch.ir</a>
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
جایخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ دوازدهم ۱۴۰۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.



نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی «قُدَس سِرُّهُ»





## فهرست

۱	فصل یکم : جغرافیای طبیعی استان آذربایجان غربی
۲	درس اول : موقعیت جغرافیایی و وسعت استان
۴	درس دوم : ناهمواری‌های استان و چگونگی شکل‌گیری آنها
۸	درس سوم : آب و هوای استان
۱۱	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۲۱	درس پنجم : مسائل و مشکلات محیطی استان
۲۶	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان آذربایجان غربی
۲۷	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۳۴	درس هفتم : شیوه‌های زندگی در استان
۴۹	درس هشتم : جمعیت استان
۵۵	فصل سوم : ویژگی‌های فرهنگی استان آذربایجان غربی
۵۶	درس نهم : آداب و رسوم مردم استان
۶۴	فصل چهارم : پیشینه و مفاخر استان آذربایجان غربی
۶۵	درس دهم : پیشینه تاریخی استان
۷۷	درس یازدهم : نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی
۸۴	فصل پنجم : توانمندی‌های استان آذربایجان غربی
۸۵	درس دوازدهم : گردشگری در استان آذربایجان غربی «سرزمین زیبایی‌ها»
۱۰۱	درس سیزدهم : توانمندی‌های اقتصادی استان
۱۱۴	فصل ششم : شکوفایی استان آذربایجان غربی پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۱۵	درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان
۱۲۵	درس پانزدهم : چشم‌انداز آینده استان

## سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌استان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب استان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب استان‌شناسی شما را با استان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه و مسئول است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور و سرزمین ملی خویش در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از استان محل زندگی خود، نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی استان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای، باید شما را به عنوان یک انسان مسئول به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه‌استان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در استان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط، فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید.

آگاهی از مسائل استان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی استان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند استان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و استان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دلبستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود؛ بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوری کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در استان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قله رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

## استان آذربایجان غربی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)



مردم استان آذربایجان غربی یعنی این بخشی که در تقسیمات کشوری ما، امروز به نام آذربایجان غربی شناخته می‌شود در گذشته تاریخ — یعنی در همین دوران نزدیک به زمان ما — بعد از مشروطه تا امروز، در فضایی مختلف، امتحان‌های بسیار خوبی داده‌اند. آخرین امتحان، در جنگ تحمیلی بود که این استان، با شهدای بزرگش، با رزمندگان و سردارانش، با شهید باکری پرافتخار و سربلندش و مرد و زن پشیمان و شجاعش، بهترین امتحان‌ها را داد. قبل از دوران جنگ تحمیلی هم که هنوز در اغلب استان‌های کشور، هیچ خبری از جنگ و درگیری و زد و خورد نبود، این استان درگیر مبارزه با ضد انقلاب و فتنه‌جویان و تحریک‌شدگان بود. آن‌جا هم مردم این استان امتحان خوبی دادند. هم مردم ترک، هم مردم کُرد توانستند بهترین موضع را در مقابل فتنه‌جویان و فتنه‌گران و ضد انقلاب اتخاذ کنند. اگر کسی قبل از این دوران؛ یعنی تاریخ نزدیک به زمان ما را هم خوانده باشد و مطالعه کند، خواهد دید که باز هم مردم این استان پرافتخار،

در دوران تهاجم قدرت‌های بیگانه به این کشور، یعنی در دوران جنگ بین‌الملل اول — که از جلسه نکات بسیار مهم همین نقطه است؛ آن هم به‌خصوص در این استان — بهترین امتحان‌ها را دادند. یعنی تجربه‌ای که این استان، در فضایی اواسط جنگ بین‌الملل اول دید و از سرگذراند، یکی از فضایی است که در سایر نقاط ایران، اصلاً سابقه ندارد. مردم این استان سال‌های متمادی، در کنار جمعی از هم‌میهنان مسیحی ما زندگی می‌کردند؛ امروز هم زندگی می‌کنند؛ در آینده هم زندگی خواهند کرد — مثل برادر و خویشاوند — با هم هیچ مشکلی هم، نه آن روز داشتند، نه امروز دارند و نه در آینده خواهند داشت. یعنی در این استان، تعدادی از هم‌میهنان ایرانی ما، از آشوری و ارمنی و مسیحیان کاتولیک و پروتستان، حضور دارند؛ آن روز هم بودند. مسلمانان هم با آنها دوستانه، آنها هم با مسلمانان برادرانه و دوستانه رفتار می‌کردند. بین آنها هیچ مشکلی وجود نداشت. اما نکته عبرت‌آموز این است که نمایندگان کشورهای خارجی و استعمارگر، چون دیدند تعدادی مسیحی در این استان وجود دارد، به طمع افتادند که شاید بتوانند با تحریکات مذهبی و فرقه‌ای و دینی، پایگاهی از مسیحیت در این بخش از ایران به وجود آورند و این بخش را از ایران جدا کنند.

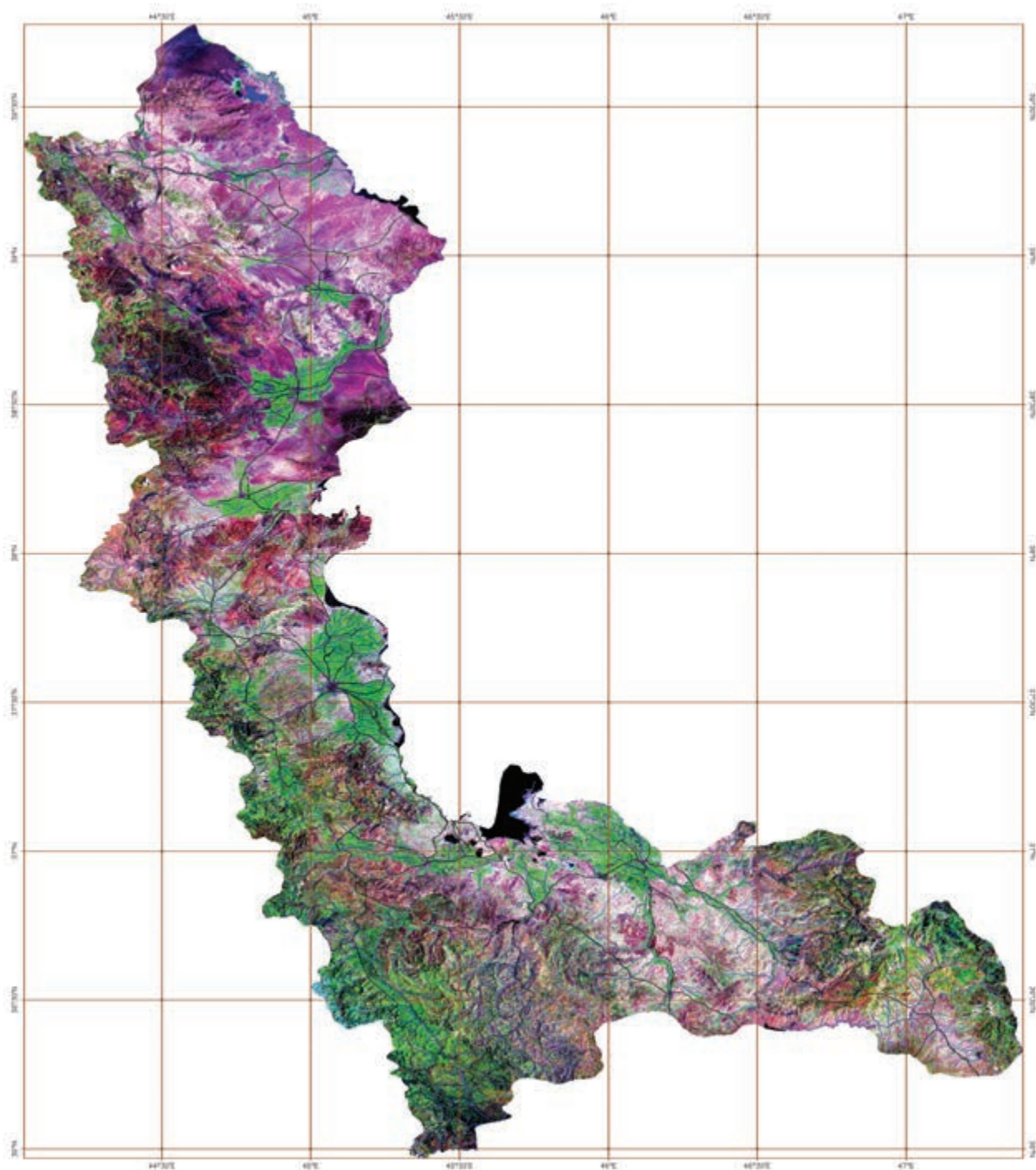
یکی از امتحان‌های سخت برای این استان — یعنی برای ارومیه، سلماس، خوی، ماکو و شهرهای دیگر این منطقه — پیش آمد. در همان برهه از زمان و تاریخ بود که نمایندگان دولت آمریکا، دولت روسیه تزاری و دولت انگلیس، در این نقطه، توطئه مشترکی را طراحی کردند و فتنه عجیبی به راه انداختند. هزاران نفر از مسلمانان و مسیحیان، در این فتنه، در همین ارومیه و سلماس و بقیه نقاط کشته شدند.

اما مردم این منطقه، با این که خیلی سختی‌ها دیدند و با وجود تحریکات دشمنان، توانستند اولاً با شجاعت و با مقاومت و ایستادگی، دشمنان را بیرون کنند، ثانیاً — و از این بالاتر — همان برادری گذشته را، باز هم در بین خودشان برقرار کردند. گروه‌های مسلمانان با یکدیگر متحد شدند و تحت تأثیر تحریک دشمن قرار نرفتند و جنگ شیعه و سنی، جنگ ترک و کرد، جنگ مسلمان و مسیحی به راه نینداختند. این رشد مردم این استان را نشان می‌دهد. من همیشه در دلم، این رشد مردم استان را تحسین کرده‌ام. این یکی از سوابق مردم این استان است.

بعد از انقلاب هم شما شاهد بودید و دیدید کسی که در مقابل توطئه دشمن، ایستادگی و مقاومت کرد، خود مردم بودند، بسیج مردم، جوانان مؤمن مردم، در مقابل فتنه‌گری و اختلاف‌افکنی و تحریکات و تجزیه‌طلبی و خبانت‌های گوناگون بیگانگان، که با تحریک یک عده آدم‌های غافل انجام می‌گرفت. ایستادند و مبارزه کردند. این عظمت و رشد روحی مردم است و این خیلی با قیمت و ارزشمند است. از لحاظ طبیعی هم این استان، یکی از استان‌های با برکت کشور پهناور و عزیز ماست.

خدای متعال در این استان، امکانات بسیاری را برای استفاده مردم و احیای نیروی خلاقه مردم قرار داده است. خاک حاصلخیز، آب فراوان، بارندگی به اندازه و مناسب، جنگل، این دریاچه بسیار پربرکت و با ارزش، معادن زیرزمینی مس، طلا و دیگر معادنی که در این استان وجود دارد. مردمی دارای رشد و با فرهنگ و زمینی آماده، باید در این استان، فقر و بی‌کاری وجود نداشته باشد.

یک جمله هم در این استان، درباره این همزیستی‌ای که میان برادران و خواهران اقوام مختلف هست، بگویم که برای من بسیار اعجاب‌انگیز و تحسین‌برانگیز است. در این استان، ترک و کرد و شیعه و سنی، در کنار هم با مهربانی زندگی می‌کنند. این چیز بسیار با ارزشی است. یکی از چیزهایی که هنگام پیروزی انقلاب، دشمنان خارجی را نسبت به شکست انقلاب امیدوار می‌کرد، مسئله تعدد اقوام، در سرزمین پهناور ما بود. ترک، عرب، فارس، کرد، لر، بلوچ و ترکمن؛ اقوام مختلف. دشمن امیدوار بود که بتواند از این اختلاف، بهره‌برداری کند؛ اینها را به جان هم بیندازد. شما هر جا نگاه می‌کنید، تبلیغات قوم‌گرایی و مبالغه در این مسئله را مشاهده می‌کنید. اگر کاوش کنید، دست دشمن را در آن‌جا خواهید دید، دشمن این را می‌خواست؛ اما غافل بود که ملت ایران پیش از همه چیز، ایرانی است. ترک و فارس و کرد و عرب و بقیه اقوام ایرانی، افتخار می‌کنند که فرزند «ایران اسلامی» هستند که پرچم اسلام را در دنیا برافراشته است.

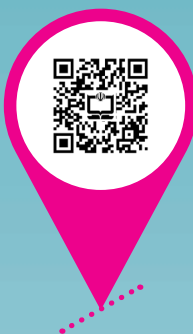


### تصویر ماهواره‌ای استان آذربایجان غربی

تصویر فوق یک تصویر ماهواره‌ای Landsat-7 است که از کل استان در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر که تحت عنوان تصویر گویا شده، شناخته می‌شود، خطوط آبی رنگ رودخانه‌ها، خطوط سیاه رنگ جاده‌ها و خطوط قهوه‌ای رنگ شبکه مختصات جغرافیایی را نشان می‌دهد. همچنین زمین‌های زراعی دارای محصول، به رنگ سبز روشن، باغات و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)





# فصل اول

جغرافیای طبیعی استان آذربایجان غربی





## جغرافیای طبیعی استان

وسعت دارد<sup>۱</sup>. موقعیت جغرافیایی آن با ویژگی‌های طبیعی، فرهنگی چهره‌ای خاص به استان بخشیده است.

مزایای چنین موقعیت جغرافیایی عبارت است از:

۱- برخورداری از موقعیت ارتباطی ممتاز با کشورهای همسایه و استان‌های همجوار.

۲- داشتن آب و هوای مناسب جهت کشاورزی و دامداری.

۳- آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید؟

### فعالیت



۱- استان آذربایجان غربی با کدام کشورها همسایه است؟

۲- آذربایجان غربی چند درصد از خاک ایران را به خود اختصاص داده است؟

۳- شهرستان محل زندگی شما با کدام کشور در خارج و کدام استان در داخل کشور همسایه است؟

۱- وسعت استان با احتساب دریاچه ارومیه ۴۳۰۰۰ کیلومتر مربع است.



## درس دوم: ناهمواری های استان و چگونگی شکل گیری آنها



وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَ أَنْهَاراً وَ سُبُلًا لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

و نیز در زمین کوه های ثابت و محکم بنهاد تا از حیرانی و اضطراب برهید؛ و نهرها جاری ساخت و راه ها پدیدار کرد، تا مگر هدایت شوید.

(سوره نحل، آیه ۱۵)

### سیمای ظاهری ناهمواری های استان

استان آذربایجان غربی از نظر ناهمواری ها، چهره ای متنوع دارد؛ به طوری که از کل وسعت استان ۲۱ درصد را سرزمین های پست و جلگه ها، ۶۳ درصد را ارتفاعات و ۱۶ درصد را دریاچه ارومیه به خود اختصاص داده است. از نظر شکل ظاهری می توان ناهمواری های استان را به دو ناحیه تقسیم کرد.

۱- سرزمین های مرتفع و کوه ها

۲- سرزمین های هموار دشت ها و جلگه ها

۱- سرزمین های مرتفع و کوه ها: کوه های استان از آغری داغ (آارات در ترکیه) آغاز می شوند و در امتداد خود مرزهای

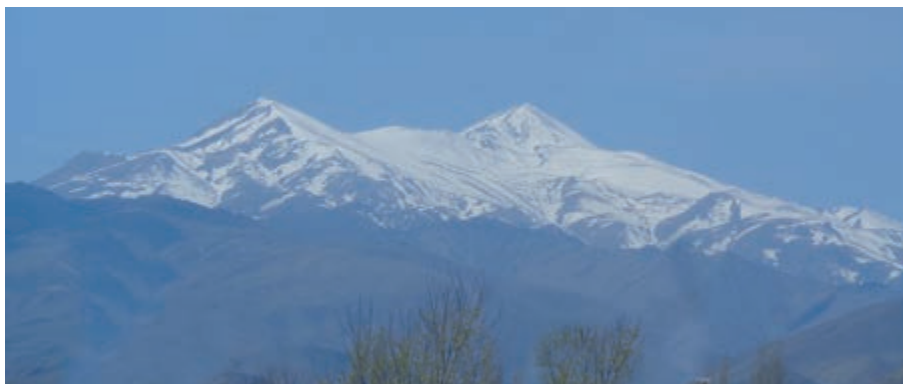
ایران و ترکیه و ایران و عراق را در غرب تشکیل می دهند و به ارتفاعات زاگرس در شمال غرب می پیوندند.

مرتفع ترین آنها آورین به ارتفاع ۳۶۲۲ متر در شهرستان خوی و کم ارتفاع ترین منطقه در محل خروج رود زاب از ایران به عراق

به ارتفاع ۶۲۰ متر واقع شده است. ارتفاعات استان را به سه گروه عمده به شرح جدول ۱-۱ می توان تقسیم کرد.



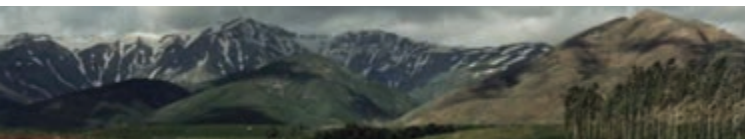
## جغرافیای طبیعی استان



شکل ۱-۲ - قله آورین



شکل ۱-۳ - آغری داغ (آرارات)



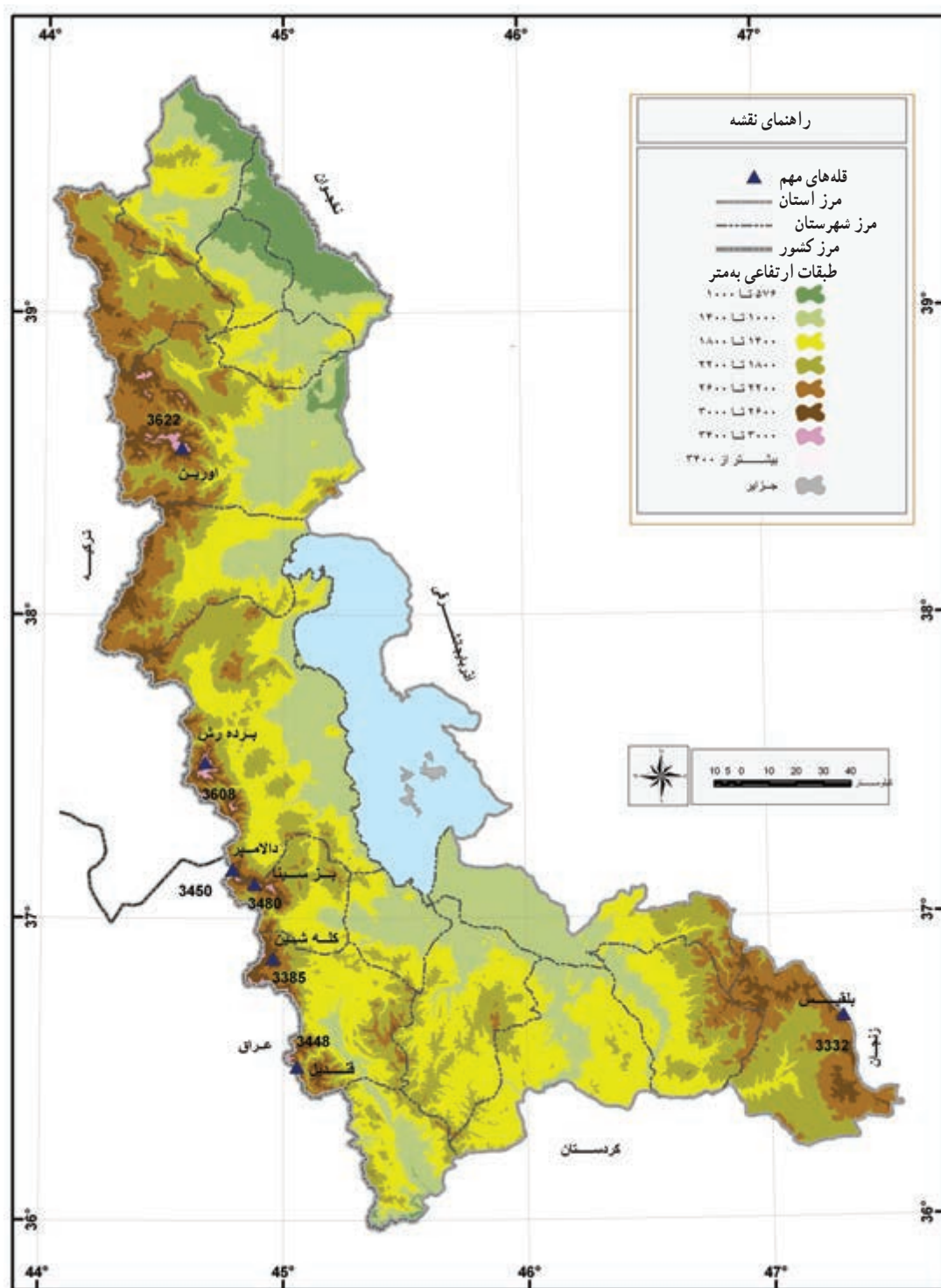
شکل ۱-۵ - کوه‌های دالامپیر (مرز ایران، عراق و ترکیه)



شکل ۱-۴ - کوه‌های شهیدان (مرز ایران و ترکیه)



شکل ۱-۶ - کوه‌های دالامپیر (مرز ایران، عراق و ترکیه)



شکل ۷-۱- نقشه ناهمواری‌های استان

## جغرافیای طبیعی استان

جدول ۱-۱- کوه‌های استان

کوه	محدوده	قله‌های مهم
کوه‌های شمالی	شامل کوه‌های ماکو، قطور، خوی	مخروط آتشفشانی آورین در شهرستان خوی با ارتفاع ۳۶۲۲ متر بلندترین قله استان می‌باشد.
کوه‌های مرکزی	شامل کوه‌های سلماس، ارومیه، اشنویه	<ul style="list-style-type: none"> <li>کوه شهیدان با ۳۶۰۰ متر ارتفاع در جنوب غرب و غرب ارومیه</li> <li>دالامیر ۳۴۵۰ متر ارتفاع (مرز سه کشور ایران، عراق، ترکیه)</li> <li>ارتفاعات برده رش ۳۶۰۸ متر در ارومیه و یزسینا ۳۴۸۰ متر</li> <li>کله‌شین با ارتفاع ۳۳۸۵ متر و ساری داش با ۳۰۹۷ متر در شهرستان اشنویه</li> </ul>
کوه‌های جنوبی	شامل ارتفاعات جنوب دشت نقده، غرب مهاباد، پیرانشهر، سردشت و تکاب	<ul style="list-style-type: none"> <li>قندیل ۳۴۴۸ متر در پیرانشهر</li> <li>بلقیس با ارتفاع ۳۳۳۲ متر در تکاب</li> </ul>

### فعالیت



— محل زندگی شما در کدام یک از این مناطق کوهستانی استان قرار گرفته است ؟

۲- نواحی هموار (دشت‌ها و جلگه‌ها) : سرزمین‌های هموار استان در بین رشته کوه‌ها و گاه بین چالۀ دریاچۀ ارومیه و کوه‌های جنوبی و غربی قرار گرفته‌اند و رودهای استان مواد آبرفتی خود را بر آنها به جای گذاشته‌اند. به‌طور کلی سرزمین‌های هموار استان به سه دسته تقسیم می‌شوند.

۱- دشت‌های شمالی : زنگنه، پلدشت، ماکو، خوی

۲- دشت‌ها و جلگه‌های مرکزی : الف) دشت‌ها : سلماس، اشنویه، بخشی از ارومیه ب) جلگه‌ها : بخشی از ارومیه

۳- دشت‌ها و جلگه‌های جنوبی : الف) دشت‌ها : سردشت، پیرانشهر، تکاب، بوکان، مهاباد ب) جلگه‌ها : میاندوآب و بخشی

از مهاباد

### فعالیت



— درباره نقش دشت‌ها و جلگه‌ها در نوع فعالیت اقتصادی مردم ساکن آن تحقیق کنید.





## درس سوم: آب و هوای استان



شکل ۱۸- چشم اندازی از فصل بهار



شکل ۱۰- چشم اندازی از فصل پاییز




شکل ۹- چشم اندازی از فصل تابستان



شکل ۱۱- چشم اندازی از فصل زمستان

## عوامل مؤثر در آب و هوای استان

### آیا می‌دانید

استان آذربایجان غربی چه نوع آب و هوایی دارد و چه عواملی بر آن اثر می‌گذارد؟ 

عوامل مؤثر در آب و هوای استان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد :

۱- عوامل درون استانی : عرض جغرافیایی، ارتفاع مکان، جهت قرارگیری کوه‌ها، فاصله از دریا

۲- عوامل برون استانی : ورود توده‌های هوایی در فصول مختلف

**کوه‌ها :** در میان عوامل فوق ارتفاعات و کوه‌ها نقش مهم‌تری در چگونگی آب و هوای استان دارند. رشته کوه‌های استان به‌صورت طویل و مرتفع در جهت شمالی - جنوبی و جنوب شرقی امتداد یافته‌اند. این ارتفاعات مانند دیواری در برابر هجوم توده‌های هوای غربی قرار گرفته‌اند و باعث صعود و تراکم هوای مرطوب و ایجاد بارش می‌شوند. این بارندگی‌ها سر منشأ رودهای پر آب استان‌اند. در استان ارتفاعات بالای ۲۰۰۰ متر به زیر قشر ضخیمی از برف فرو می‌روند و ارتفاعات بین ۱۰۰۰ تا ۲۰۰۰ متر به مقدار کافی باران دریافت می‌کنند؛ بنابراین ارتفاعات استان در الگوی پراکندگی دما و بارش مؤثرند.

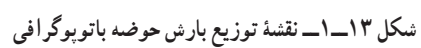
**توده‌های هوایی :** توده‌های هوایی متفاوتی در فصول مختلف وارد استان آذربایجان غربی می‌شوند که از آن میان، آب و هوای آذربایجان غربی بیشتر تحت تأثیر توده‌های هوای غربی است. این توده‌ها از اقیانوس اطلس و دریای مدیترانه وارد استان می‌شوند و منشأ رطوبت و بارش در فصول پاییز، زمستان و بهار می‌شوند. البته توده‌های هوای سرد قاره‌ای سیبری و قطبی و توده هوای سرد مرطوب شمال اروپا نیز با ورود به آذربایجان باعث کاهش دما و بارش می‌شوند. علاوه بر توده‌های هوایی ذکر شده بادهای محلی چون آق‌تیل از سمت جنوب در اواخر زمستان و باد مراغه (مه‌تیلی) در فصل تابستان از شرق وارد استان می‌شوند که در آب‌وهوای محلی اثر می‌گذارند.

جدول ۱-۲- میانگین شاخص‌های هواشناسی در طول ۳۵ سال و بالاتر (تا سال ۱۳۹۰)

پارامترها	حداکثر بارش سالانه	حداقل بارش سالانه	متوسط بارش سالانه	حداکثر دمای مطلق	حداقل دمای مطلق	میانگین دمای سالانه	متوسط رطوبت نسبی	جمع ساعات آفتابی	روزهای یخبندان	جهت باد غالب
متوسط استان	۶۴۳/۸	۱۹۴/۹	۳۸۸/۲	۳۹/۵	-۲۳/۱	۱۱/۸	۵۶	۲۸۰۷/۶	۹۶/۸	غربی



شکل ۱۲-۱- پدیده تشکیل زاله در روزهای یخبندان





## درس چهارم: منابع طبیعی استان



### جنگل‌های استان



شکل ۱۴-۱ چشم اندازی از جنگل‌های انبوه



شکل ۱۵-۱ جنگل‌های انبوه

پوشش جنگلی در استان به دو صورت طبیعی و مصنوعی است. جنگل‌های طبیعی و انبوه استان اغلب در حاشیه جنوب‌غربی استان در حومه شهرستان‌های سردشت، پیرانشهر تا منتهی‌الیه شمال آن و حومه شهرستان ماکو و حاشیه رود ارس پراکنده‌اند. وسعت کل مناطق جنگلی استان به حدود ۱۷۴۰۰۰ هکتار می‌رسد که ۳/۹۸ درصد از مساحت استان و ۱/۴ درصد از کل جنگل‌های کشور را شامل می‌شود.

این جنگل‌ها به صورت خوب، متوسط و فقیر طبقه‌بندی می‌شوند. از کل مساحت نواحی جنگلی استان ۲۰ درصد جنگل‌های خوب و انبوه ۲۶/۵ درصد جنگل نیمه انبوه ۵۳/۵ درصد را جنگل‌های فقیر و تخریب شده تشکیل می‌دهد. از گونه‌های مهم درختان جنگلی استان می‌توان به انواع بلوط، صنوبر، بنه، اُرس، گردو، گلایی وحشی، زالزالک، بادام کوهی و ... اشاره کرد.

جنگل‌های مصنوعی و دست کاشت در سطح استان وسعت زیادی ندارند (حدود ۱۵۰ تا ۲۰۰ هکتار) و در قطعات متفاوت و کوچک در شهرستان‌های ارومیه، مهاباد و ماکو کاشته شده‌اند و اکثر گونه‌های غالب آن سرو کوهی است.

۱- از نظر داشتن درخت صنوبر پس از استان گیلان مقام دوم کشوری را دارد.



با توجه به تغییرات اقلیمی اخیر استان و شرایط طبیعی حاکم بر مناطق، از جمله کمبود بارش، کوتاه بودن دوره رشد گیاهان، یخبندان، کم بودن عمق خاک، رشد و رویش سالیانه جنگل‌های استان کم است. به همین دلیل چوب جنگل‌های این منطقه مصرف صنعتی ندارد ولی به اشکال مختلف که در ذیل به آن اشاره می‌شود، از آنها استفاده می‌شود.

۱- تهیه هیزم و زغال برای سوخت

۲- استفاده از محصولات فرعی جنگل (مانند تهیه سقز که صمغ درخت بنه است).

۳- استفاده از میوه‌های درختان جنگلی مانند گردو، بادام وحشی، زالزالک، گلایی وحشی و ... .

**اهمیت جنگل‌های استان :** با توجه به آموخته‌های خود در جغرافیای عمومی، جنگل‌های استان نیز چون پوشش جنگلی سایر نقاط دنیا یکی از عوامل ثبات و پایداری اکوسیستم‌ها و حفظ تعادل محیط زیست‌اند و در بهبود سلامت محیط زیست نقش مهمی ایفا می‌کنند. در زیر به پاره‌ای از آنها اشاره شده است؛ آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید.

۱- حفاظت از خاک و جلوگیری از فرسایش آن

۲- جذب گرد و غبار و مواد مضر، تلطیف هوا و تولید اکسیژن

## فعالیت



۱- جملات زیر را با کلمه درست یا غلط مشخص کنید.

الف) بیشترین تراکم جنگلی استان در شهرستان سردشت است.

ب) درختان جنگل‌های استان از نوع صنعتی‌اند.

۲- با توجه به آموخته‌های خود در جغرافیای عمومی آیا می‌توانید نوع جنگل‌های استان را مشخص کنید؟





## جغرافیای طبیعی استان



شکل ۱۸-۱ مراتع فقیر - شمال استان



شکل ۱۷-۱ مراتع متوسط - شمال استان

### مراتع استان

طبق آخرین آمار ارائه شده توسط اداره کل منابع طبیعی در سطح استان، ۲۵۱۶۵۰۰ هکتار مرتع وجود دارد. تنوع آب و هوایی استان (میزان بارش) و ناهمواری‌های متفاوت باعث به وجود آمدن سه شکل مرتع بیلاقی، قشلاقی و میان بند (آران) شده است. دامپروران از مراتع بیلاقی در فصل تابستان، از مراتع قشلاقی در فصل زمستان و از مراتع میان بند (آران) در فصول پاییز و بهار برای چرای دام استفاده می‌کنند.

از مهم‌ترین مناطق استان که ظرفیت مرتعی بالایی دارند. می‌توان به مراتع ارتفاعات شمالی و جنوب استان چون ماکو، چالدران، خوی، سلماس، اشنویه، پیرانشهر، میاندوآب و مهاباد اشاره کرد. از گونه‌های علفی و بوته‌ای استان می‌توان گل گندم، بومادران، انواع شقایق، آلاله، گل میخک، گیاهان پیازدار، زنبق و گون را نام برد.



شکل ۱۹-۱ نمودار درصد توزیع وضعیت مراتع استان



## فعالیت



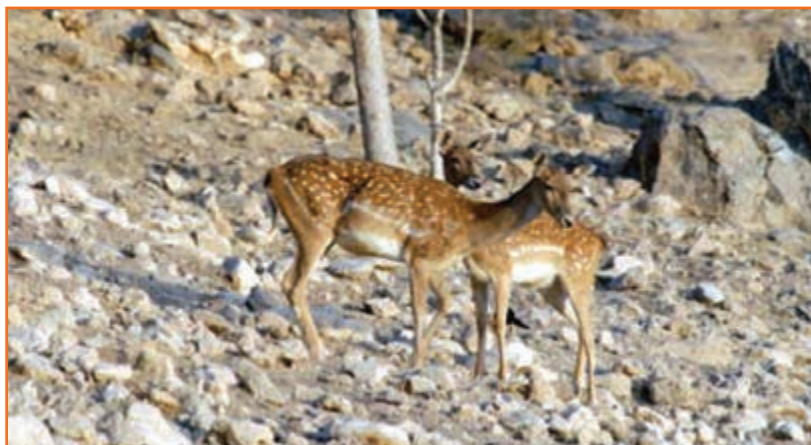
- ۱- مراتع چه نقشی در توسعه اجتماعی و اقتصادی استان دارند؟
- ۲- برای حفظ و احیای مراتع چه راهکارهایی پیشنهاد می‌کنید؟
- ۳- اگر در شهرستان یا روستای محل زندگی شما جنگل وجود دارد، آثار مثبت آن را بررسی کنید و بنویسید چه عواملی حیات این جنگل‌ها را تهدید می‌کند؟ از پیامدهای تخریب جنگل گزارش تهیه کنید و آن را در کلاس ارائه دهید.

## مناطق حفاظت شده استان

محدوده‌های حفاظت شده به محدوده‌ای از اراضی مستعد اعم از جنگل، مرتع و کوهستان و آب‌های واقع در آنها گفته می‌شود که به منظور حفظ همیشگی زندگی گیاهان و جانوران آن محدوده، بریدن درختان، تولید زغال چوب و بوته‌کشی در آن منطقه ممنوع بوده و مقررات شکار در آن هر سال بررسی و اعلام می‌شود. از جمله محدوده‌های محافظت شده استان می‌توان به پارک ملی دریاچه ارومیه، مراکان، جنگل‌های میرآباد سردشت و غار سهولان مهاباد اشاره کرد.

## مناطق شکار ممنوع

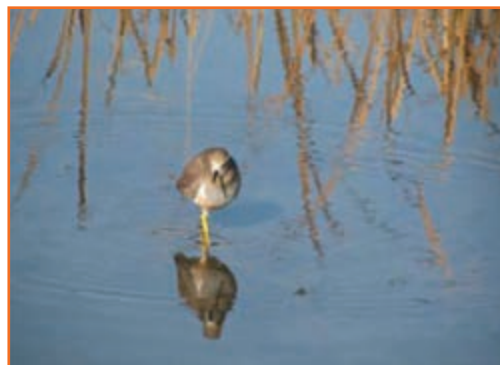
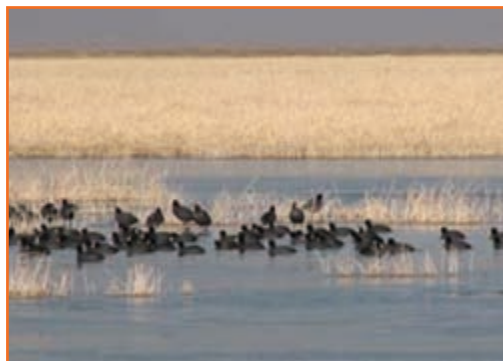
این محدوده‌ها شامل سرزمین‌هایی است که از نظر حفظ و تکثیر جانوران، شکار برای چند سال در آنجا ممنوع اعلام می‌شود و پس از گذشتن این مدت، شکار آزاد یا برای مدتی دیگر ممنوعیت آن تمدید می‌شود. از مناطق شکار ممنوع استان می‌توان به نزارهای گرده قیط و ممیند در نرده، منطقه آق گل در ماکو، منطقه شکار ممنوع دره شهیدان ارومیه، منطقه شکار ممنوع زُر آباد خوی و منطقه شکار ممنوع بیان در محور جاده شاهین دژ - تکاب اشاره کرد.



شکل ۲۰-۱- گوزن زرد ایرانی

### تالاب‌های استان

در استان آذربایجان غربی بیش از ۳۰ تالاب وجود دارد که از این تعداد دریاچه ارومیه با عنوان جهانی پارک ملی و ذخیره گاه زیست کره انتخاب شده است. از دیگر تالاب‌های استان می‌توان به: حسنلو (نقده) یادگارلو (نقده)، آق گل و... اشاره کرد.



شکل ۲۱-۱ تالاب‌های اطراف دریاچه ارومیه

### فعالیت



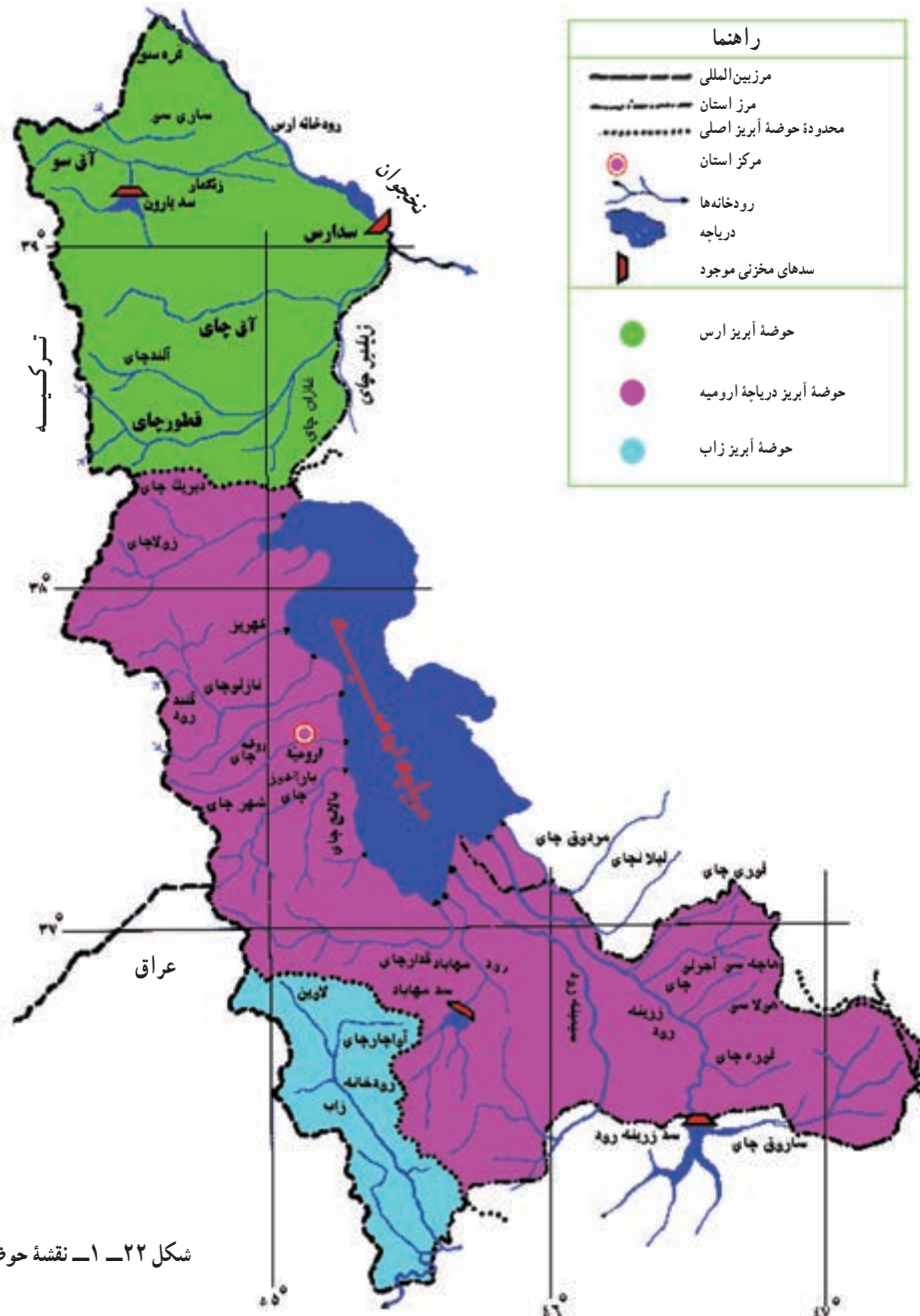
— از پرندگان مهاجر در استان چند نمونه را نام ببرید و با همکاری دبیر خود تصاویری از آنها تهیه کنید.

### منابع آب

آب یکی از مقدس‌ترین و برترین نشانه‌ها در آفرینش است. باید رفتارمان را در خصوص مصرف آب تغییر دهیم و قداست اولیه آن را پاس بداریم.

استان آذربایجان غربی به علت موقعیت خاص جغرافیایی و وضعیت آب و هوایی مناسب از توان آبی خوبی برخوردار است. میانگین حجم آب از نزولات جوی ۱۶/۸ میلیارد متر مکعب است که پس از کسر مقادیر تبخیر، تعرق، نفوذ و اضافه شدن جریان‌های سطحی ورودی از کشورهای همسایه و استان‌های مجاور، حجم آب جریان‌های سطحی استان معادل ۷/۲ میلیارد متر مکعب می‌شود.<sup>۱</sup>

۱- شرکت آب منطقه‌ای استان آذربایجان غربی سال ۱۳۸۹



شکل ۲۲-۱ نقشه حوضه آبریز استان

سالانه  $3/6$  میلیارد متر مکعب از منابع سطحی و زیر زمینی برداشت می شود که به ترتیب در بخش های کشاورزی، شرب، صنعت، بهداشت جوامع شهری و روستایی و پرورش آبزیان مورد استفاده قرار می گیرد.

**آب های سطحی :** در استان آذربایجان غربی ۱۴ رود اصلی و چند رود فصلی جریان دارد. منابع تأمین آب بیشتر این رودها ذخایر برف و باران و چشمه های دائمی است. به نقشه ۲۲-۱ حوضه آبریز استان دقت کنید.

## جغرافیای طبیعی استان

- به طور کلی رودخانه‌های استان در سه حوضه آبریز جداگانه قرار دارند که عبارت‌اند از :
- ۱- حوضه آبریز رود/رس: شامل رودهای قطور چای، آق چای، زنگمار و... می‌شود.
  - ۲- حوضه آبریز دریاچه ارومیه:

الف) غرب دریاچه ارومیه که شامل رودهای مهمی مانند باراندوز چای، نازلو چای، شهر چای و... می‌شود.



ب) جنوب دریاچه ارومیه که شامل رودهای مهمی چون

زرنه رود «جغتای»، سیمینه رود «تاتائو»، مهاباد و... می‌شود.

۳- حوضه آبریز رود زاب (کلوی): این حوضه

مناطق پیرانشهر و سردشت را شامل می‌شود و مهم‌ترین رود آن زاب است که به طرف کشور عراق جریان می‌یابد.

شکل ۲۳-۱- نمایی از حیات زیست رودخانه‌های استان

## فعالیت



- ۱- پر آب‌ترین رود استان رودخانه..... در شهرستان..... و کم آب‌ترین رود استان..... در شهرستان..... است.
- ۲- رودخانه‌های محل زندگی خود را نام ببرید.

مصارف آب استان: حجم آب برداشتی از منابع سطحی و زیر زمینی سالیانه  $3/6$  میلیارد مترمکعب است که ۴۷ درصد آن از منابع سطحی و بقیه از منابع آب زیر زمینی تأمین می‌شود. بیشترین مصرف آب در بخش کشاورزی با ۹۲ درصد و کمترین در بخش صنعت با ۱ درصد است.

## بیشتر بدانیم

امروزه روش‌های تصفیه مختلفی برحسب نوع فاضلاب، شرایط محل و استفاده مجدد از پساب در کشور گسترش پیدا کرده است که از میان آنها سه روش لجن فعال، لاگون هوادهی و برکه تثبیت بیشتر در کشور توسعه داده شده‌اند، روش تصفیه فاضلاب غالب شهرهای استان لجن فعال در شهر ارومیه و لاگون هوادهی در شهرهای مهاباد، خوی و میاندوآب می‌باشد.

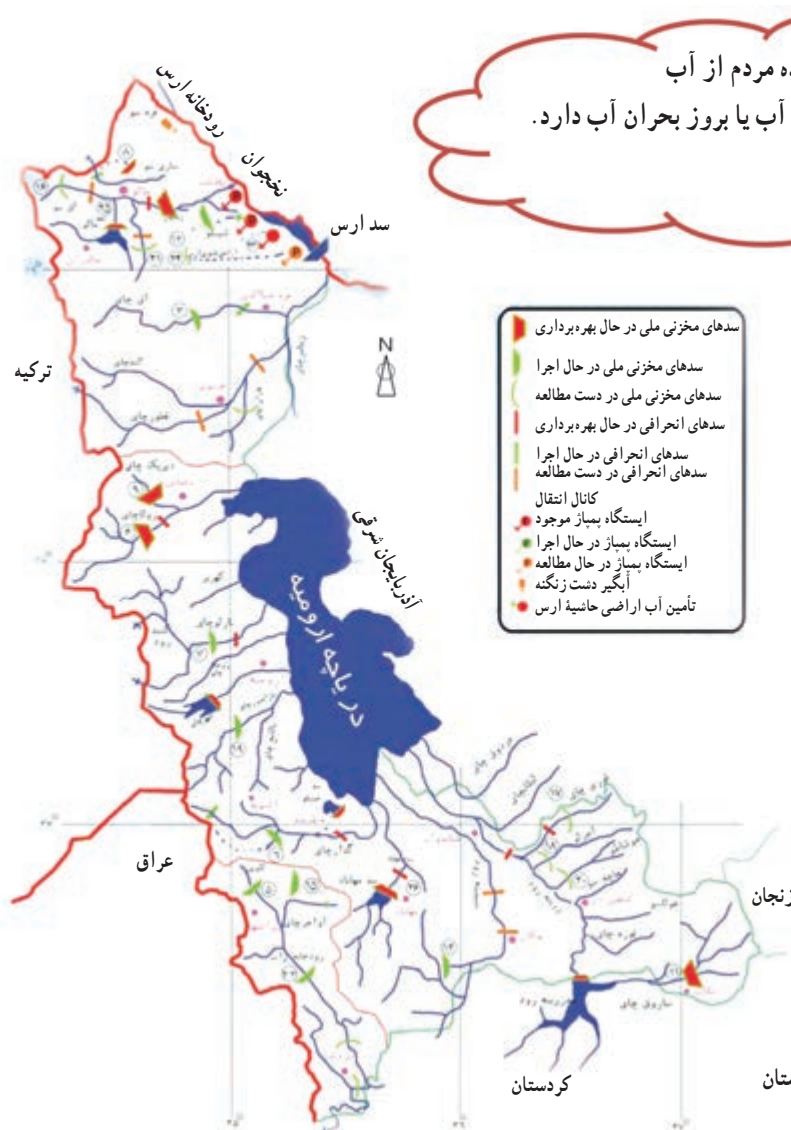




**تغییرات آب‌های سطحی:** متوسط حجم آب‌های سطحی استان ۷/۲ میلیارد متر مکعب بوده است. بر اساس آخرین آمار موجود مقدار آب مصرفی استان از منابع آب سطحی ۱/۷ میلیارد متر مکعب است. ۱۰ سد مخزنی بارون ماکو، شهید کاظمی بوکان، سدمهاباد، شهرچای ارومیه، حسنلوی نقده و زولا در سلماس و... آب مورد نیاز ۱۶۰۹۰۰ هکتار از زمین‌های استان را تأمین می‌کنند.

### آب‌های زیرزمینی

**تغییرات سطح آب‌های زیرزمینی:** استان آذربایجان غربی بیش از ۲۰ دشت بزرگ و کوچک دارد که وسعت آنها مجموعاً به ۸۱۲۳ کیلومتر مربع می‌رسد. کاهش نزولات جوی در سال‌های اخیر و بهره‌برداری بیش از حد و بی‌رویه از منابع آب زیرزمینی سبب کاهش شدید آب سفره‌های زیرزمینی در این دشت‌ها شده است. تداوم این وضعیت عواقب ناگواری به دنبال خواهد داشت.



شکل ۱-۲۴- نقشه پراکندگی سدهای استان

### دریاچه ارومیه

حوضه آبریز دریاچه ارومیه که بزرگ‌ترین دریاچه داخلی کشور است، مساحتی حدود ۵۱۸۷۶ کیلومتر مربع دارد که ۳۸ درصد آن از نواحی کوهستانی ۲۱ درصد را تپه‌ها و ۲/۱۱ درصد را فلات‌ها و تراس‌های مرتفع و حدود ۹ درصد آن را دریاچه و مابقی شامل دشت‌ها و اراضی مخلوط و گوناگون را شامل می‌شوند. ارتفاع آن از سطح دریاهای آزاد ۱۲۷۵ متر و عمق متوسط آن ۵-۶ متر و حداکثر عمق آن ۱۶-۱۴ متر می‌باشد<sup>۱</sup>.



شکل ۲۵-۱- دریاچه ارومیه

طول دریاچه ارومیه ۱۴۰-۱۳۰ کیلومتر و عرض آن در پهن‌ترین قسمت ۵۸ کیلومتر و در کم عرض‌ترین نقطه مقابل شبه جزیره اسلامی ۱۵ کیلومتر است. این دریاچه در گذشته به نام‌های چی‌چست، کبودان نامیده می‌شد و بزرگ‌ترین و شورترین دریاچه دائمی ایران و یکی از دریاچه‌های فوق‌اشباع از نمک دنیا چون بحر المیت و Salt lake در آمریکا می‌باشد. ۱۹ رودخانه چون زرينه رود، سيمينه رود، زولا چای، شهر چای، باراندوز و... به دریاچه ارومیه وارد می‌شوند.

۱- این اعداد مربوط به زمان پرآبی دریاچه می‌باشد.



۱۳۹۴



۱۳۸۹



۱۳۸۱



۱۳۷۴

شکل ۲۶-۱. نوسان سطح آب دریاچه ارومیه از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۹۴

در سال‌های اخیر عواملی چون تغییرات اقلیمی، خشکسالی و باره‌ای از عوامل انسانی سبب کاهش سطح آب دریاچه تا حدود ۶۰٪ گردیده است. البته در سال ۱۳۴۲ نیز سطح آب دریاچه ارومیه به میزان قابل توجهی کاهش داشته که در طول سال‌های بعد ترمیم گشته است.

در این دریاچه بیش از ۱۰۲ جزیره کوچک و بزرگ وجود دارد که در زیر به برخی از آنها اشاره شده است.

۱- قویون داغی (کبودان) ۲- جزیره اسپیر ۳- آرزو ۴- دوقوزلار (نه گانه)

از ویژگی‌های مهم این دریاچه وجود نوعی جلبک و سخت پوست به نام آرتیمیا - اورمیانامی باشد که غذای پرندگانی است که در جزایر ارومیه تخم‌گذاری و زندگی می‌کنند.

## فعالیت



۱- آیا می‌دانید دریاچه ارومیه در صورت خشک شدن چه تأثیراتی بر اقلیم و محیط زیست اطراف خود خواهد گذاشت. در این باره گزارشی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید.

۲- به نظر شما کدام عوامل طبیعی و انسانی در کاهش آب دریاچه ارومیه نقش داشته است؟ با کمک دبیر خود چند مورد را ذکر کنید.

۳- چه راهکارهایی برای جلوگیری از کاهش آب دریاچه ارومیه با توجه به علل اشاره شده در بالا پیشنهاد می‌کنید؟



## درس پنجم: مسائل و مشکلات محیطی استان



با مراجعه به تقویم بگوئید ۲۰ مهر ماه چه مناسبتی دارد ؟

### الف) مخاطرات طبیعی

برای جلوگیری از خسارت‌های اقتصادی و اجتماعی و ارائه راهکارهای مناسب جهت مهار و کنترل این بلایا مطالعه و شناسایی آنها لازم به نظر می‌رسد. موقعیت جغرافیایی استان، کوهستانی بودن، داشتن گسل‌های فعال قدیمی، قرار گرفتن در مسیر کمربند زلزله آلپ - هیمالیا، ساختار زمین شناسی، جنس زمین، ویژگی‌های خاص اقلیمی و استقرار بسیاری از مناطق مسکونی روستایی و شهری استان در امتداد رودخانه‌ها و مناطق پایکوهی، دشت‌ها و جلگه‌ها بستر مناسبی را برای شکل‌گیری مخاطرات طبیعی چون سیل، زلزله، حرکت دامنه‌ای، خشکسالی، بهمن و... در استان فراهم ساخته است<sup>۱</sup>.

۱- زمین لرزه (زلزله): استان آذربایجان غربی به واسطه شرایط خاص زمین ساختی و تکتونیکی مانند اکثر نقاط کشورمان از نواحی لرزه خیز ایران به‌شمار می‌آید. عوامل مؤثر در زلزله خیز بودن استان عبارت‌اند از:

۱- وجود گسل‌های متعدد چون گسل شمال تبریز، پیرانشهر - سلماس و سد مهاباد

۲- فشار صفحه عربستان به ایران که آثار آن در پهنه غربی و جنوب غربی ایران نمود بیشتری دارد، می‌تواند دلیل زلزله در اعصار مختلف در آذربایجان غربی باشد.

### جدول ۳-۱- سوابق زمین لرزه‌های مهم استان

منطقه	تاریخ وقوع	مشخصات (خرابی، شدت، بزرگی)
ماکو	۶۷۷ ه.ش	زلزله شدید که خرابی زیادی برجای گذاشت و کلیسای معروف این شهر را ویران کرد.
خوی	۱۲۱۶ ه.ش	ویرانی زیادی داشت
خوی	۱۲۲۸ ه.ش	۴ بار زلزله که روستاهای اطراف تخریب شدند
خوی	۱۲۵۶ ه.ش	۴ بار زلزله که روستاهای اطراف تخریب شدند
خوی - تبریز	۱۲۵۸ ه.ش	۴ بار زلزله که روستاهای اطراف تخریب شدند
خوی	۱۲۷۳ ه.ش	۴ بار زلزله که روستاهای اطراف تخریب شدند
ارومیه و سلماس	۱۳۰۹ ه.ش	در ارومیه لرزش شدید و شهر سلماس را ویران نمود
ارومیه	۱۳۵۸ ه.ش	لرزش شدید در ارومیه اتفاق افتاد و خرابی نداشت

۱- از نظر درصد فراوانی وقوع زلزله ۲/۳ درصد از مخاطرات طبیعی را شامل می‌شود.



## فعالیت



- ۱- همان‌طور که می‌دانید مانور زلزله در هشتم آذر هر سال در مدارس اجرا می‌شود و هدف آن :  
(الف) آموزش دانش آموزان با واکنش سریع و صحیح  
(ب) شناسایی مناطق امن مدرسه و کلاس  
آیا می‌توانید موارد دیگری به آن اضافه کنید؟

- ۲- خشکسالی : عواملی مانند کاهش بارندگی و افزایش دما، کاهش میزان رطوبت نسبی و طول زیاد ساعات آفتابی در اثر تغییرات اقلیمی که باعث افزایش تبخیر و ترق و کاهش میزان نفوذ آب، رواناب‌ها و عدم تغذیه آب‌های زیرزمینی می‌شود، از علل اصلی خشکسالی در استان می‌باشد. از مهم‌ترین پیامدهای خشکسالی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود :  
۱- کاهش آب دریاچه ارومیه و خطر نابودی حیات جانوری و گیاهی در پارک ملی دریاچه ارومیه  
۲- از بین رفتن محصولات کشت دیم در مناطق مختلف  
۳- کاهش آب رودخانه‌ها  
۴- کاهش درآمد روستاییان که در نهایت به مهاجرت آنها به شهرها منجر می‌شود.  
۵- توسعه بیابان و بیابانزایی در شمال استان و بروز طوفان شن (بورالان ماکو)

## برای مطالعه



بنا به گزارش سازمان‌های ذیربط ۲۳/۴ درصد از مخاطرات طبیعی استان مربوط به خشکسالی است که در سال ۷۵-۷۶ بیش از ۶۰ درصد و در سال ۷۶-۷۷ و ۷۷-۷۸ نیز خساراتی به مزارع دیم - مراتع و... زده است. همچنین میزان بارندگی در سال آبی ۸۶-۸۷ نسبت به سال ۸۵-۸۶، ۴۸ درصد و دوره مشابه در درازمدت ۳۵ درصد کاهش بارندگی موردی داشته است. در سال ۸۸-۸۹ که ترسالی حاکم بوده است میزان بارندگی تقریباً کفایت می‌کرد. اما در سه ماهه اول و دوم و سوم سال ۸۹-۹۰ نیز میزان بارش بسیار کم بود، به طوری که در طول پاییز به مقدار بسیار ناچیزی بارندگی در استان اتفاق افتاده است.

از نظر شاخص‌های خشکسالی کل استان در وضعیت خشکسالی، متوسط تا شدید قرار دارد و راهکارهای درازمدت و کوتاه مدت جهت کاهش این بحران در استان لازم است. در زیر به موردی از آنها اشاره شده است.

- ۱- جیره‌بندی آب مخازن سدها
- ۲- تغییر کشت و شیوه آبیاری در استان



شکل ۲۷-۱ چشم اندازی از زمین های در معرض خشکسالی  
شمال استان (بورالان ماکو)



شکل ۲۸-۱ گسترش بیابان شمال استان  
(بورالان ماکو)

### ۳- انتخاب الگوهای کشت مقاوم به خشکی

#### ۴- مطالعه و اجرای طرح های بخش سیلاب و تغذیه مصنوعی

### ۳- سیل : در استان آذربایجان غربی با توجه به ویژگی های آب و

هوایی و توپوگرافی آن و با توجه به این که اکثر شهرها و روستاهای آن در پایکوه ها و دره رودخانه ها واقع شده اند، همواره همراه با بارش های ناگهانی و ذوب شدن برف در اوایل بهار، سیل خسارات جبران ناپذیری را به مزارع و مسکن وارد آورده است که در سال های اخیر با زدن سد و بند روی اکثر رودخانه ها تا حدودی از خطرات آن کاسته شده اما شهرهایی که بدون توجه به شیب مکان و در مسیر آبراهه ساخته شده اند و در آنها کانال های فاضلاب و دفع سیلاب به طور اصولی ساخته نشده اند و معمولاً هنگام بارندگی با خطر سیلاب روبه رو می شوند و حتی بسیاری از معابر و راه های عبور نیز مسدود می شوند و علاوه بر خسارت بر ساختمان ها تردد و عبور و مرور نیز با سختی و مشکلات زیادی صورت می گیرد. شهرستان هایی که در کنار رودخانه اند، مانند پلدشت، میاندوآب یا شهر ارومیه به علت گسترش به سمت دامنه کوه های اطراف شهر و نبودن کانال های اصولی به مقدار کافی با چنین مشکلاتی روبه رو می شوند.

### ۴- سرمایه گذاری : سرمایه گذاری در استان آذربایجان غربی نیز از بلیای

طبیعی است که در دو فصل به طور واضح به محصولات زراعی استان آسیب می رساند.

الف) سرمایه زدورس در اواخر شهریور و اوایل مهر که باعث سرمایه گذاری محصولات کشاورزی استان می شود.

ب) سرمایه دیررس در اواخر زمستان و اوایل بهار باعث سرمایه گذاری شکوفه های درختان میوه و از بین رفتن محصولات باغی

استان می شود.

### ۵- بهمن : با توجه به کوهستانی بودن استان و برف سنگینی که در دامنه های پرشیب مناطق کوهستانی (چون سردشت و

پیرانشهر) می بارد، گاهی با سنگ ریزه ها، توده های عظیم بهمن را تشکیل می دهد و به طرف پایین دامنه و جاده ها سقوط می کند که خطراتی جدی برای روستاها و اتومبیل هایی که در جاده حرکت می کنند، به وجود می آورد.

## فعالیت



— در منطقه زندگی شما کدام یک از بلایای طبیعی اتفاق می افتد؟ آیا می توانید از اثرات آن چند مورد را ذکر کنید؟



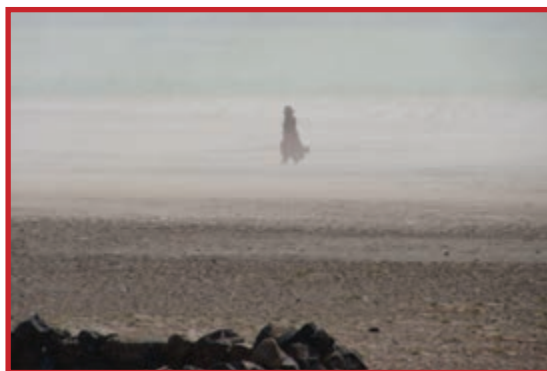
## ب) مسائل زیست محیطی

آیا می‌توانید با مراجعه به تقویم بگویید روز هوای پاک کدام روز از سال است؟

۱- آلودگی هوا: استان آذربایجان غربی در مقایسه با استان‌های بزرگ صنعتی کشور، تقریباً استان پاک‌تری از نظر هوا محسوب می‌شود. اگر نفوذ بعضی از عوامل برون استانی چون ورود ریزگرد و غبار از بیابان‌های عراق و سوریه و توده هوای غرب که مواد آلوده‌کننده کشورهای صنعتی و غرب را با خود به همراه می‌آورد، استثنا کنیم، آلودگی هوا فقط در شهر ارومیه به علت وجود صنایع تبدیلی و واحدهای صنعتی که از سوخت‌های فسیلی استفاده می‌کنند، مصرف سوخت وسایل نقلیه و مصارف خانگی نمود پیدا کرده است.



شکل ۲۹-۱ آلودگی هوا از طریق دود حاصل از کارخانه‌ها



شکل ۳۱-۱ وقوع توفان‌های همراه با ماسه در منطقه بورالان ماکو



شکل ۳۰-۱ آلودگی هوا از طریق دفع غیر اصولی زباله‌ها

## فعالیت



- ۱- می‌دانیم اسید نیتریک از سوخت‌های فسیلی خودروها تولید می‌شود، به نظر شما چه راه‌هایی برای کاهش آلودگی وجود دارد؟
- ۲- آثار منفی آلودگی هوا را در روستا و شهرستان محل زندگی خود بنویسید.

۲- آلودگی آب‌ها: در حال حاضر چهار رودخانه مهم استان (مهاباد، شهرچای، زرینه رود و ارس) در دست پالایش اداره کل حفاظت محیط زیست استان قرار دارند و پساب شهرهای ارومیه، بوکان، مهاباد، میاندوآب، سلماس و خوی به داخل تصفیه‌خانه شهری هدایت می‌گردند و در سایر شهرها سیستم تصفیه فاضلاب شهر در دست مطالعه است.

### مواد آلوده‌کننده آب‌ها عبارت‌اند از :

۱- فاضلاب‌های صنعتی (وجود کارخانجاتی مانند شیر پاستوریزه، کنسائتره تولید آب میوه و...) در حاشیه رودخانه‌ها و تخلیه فاضلاب‌ها داخل آنها

۲- فاضلاب‌های خانگی : شامل اماکن عمومی و ادارات

۳- فاضلاب‌های کشاورزی : انواع سموم و کودهای شیمیایی

۴- فاضلاب‌های بهداشتی : دفع پساب بهداشتی مراکز درمانی

۵- زباله‌ها : شامل زباله‌های خانگی، زباله‌های بهداشتی و...

۶- فاضلاب‌های مکان‌های تفریحی : فاضلاب رستوران‌هایی که در مسیر رودخانه‌ها ساخته شده‌اند.

البته مقداری از مواد آلوده از طریق پساب‌ها و هرز آب‌هایی است که در مواقع بارندگی باعث انتقال مواد معدنی، گل رودخانه، پسماند ذرات گیاهی و حیوانی و رسوب حاصل از شست و شوی خیابان‌ها می‌شود.

**تصفیه فاضلاب :** مجموعه‌ای از روش‌های فیزیکی، بیولوژیکی و شیمیایی است که برای حذف آلاینده‌های موجود در فاضلاب انجام می‌گیرد و در نهایت فاضلاب تصفیه شده را برای مصرف از پیش تعیین شده آن فراهم می‌نماید. فاضلاب تصفیه شده می‌تواند به مصارف گوناگونی نظیر کشاورزی، تغذیه آبخوان‌ها، آبی‌ری‌پروری، آبیاری فضای سبز و مصارف تفریحی (ایجاد استخرهای مصنوعی در داخل پارک‌ها و...) برسد.

امروزه روش‌های تصفیه مختلفی برحسب نوع فاضلاب و شرایط محل و استفاده مجدد از پساب در کشور گسترش پیدا کرده است که از میان آن‌ها سه روش لجن فعال، لاگون هوادهی و برکه تثبیت بیشتر در کشور توسعه داده شده‌اند. روش تصفیه فاضلاب غالب شهرهای استان لجن فعال (در شهر ارومیه) و لاگون هوادهی (در شهرهای مهاباد، خوی و میاندوآب) می‌باشد.



شکل ۳۲-۱- تخلیه فاضلاب در مسیر رودخانه شهرچای



شکل ۳۳-۱- تخلیه فاضلاب‌های شهری و خانگی





# فصل دوم

## جغرافیای انسانی استان آذربایجان غربی





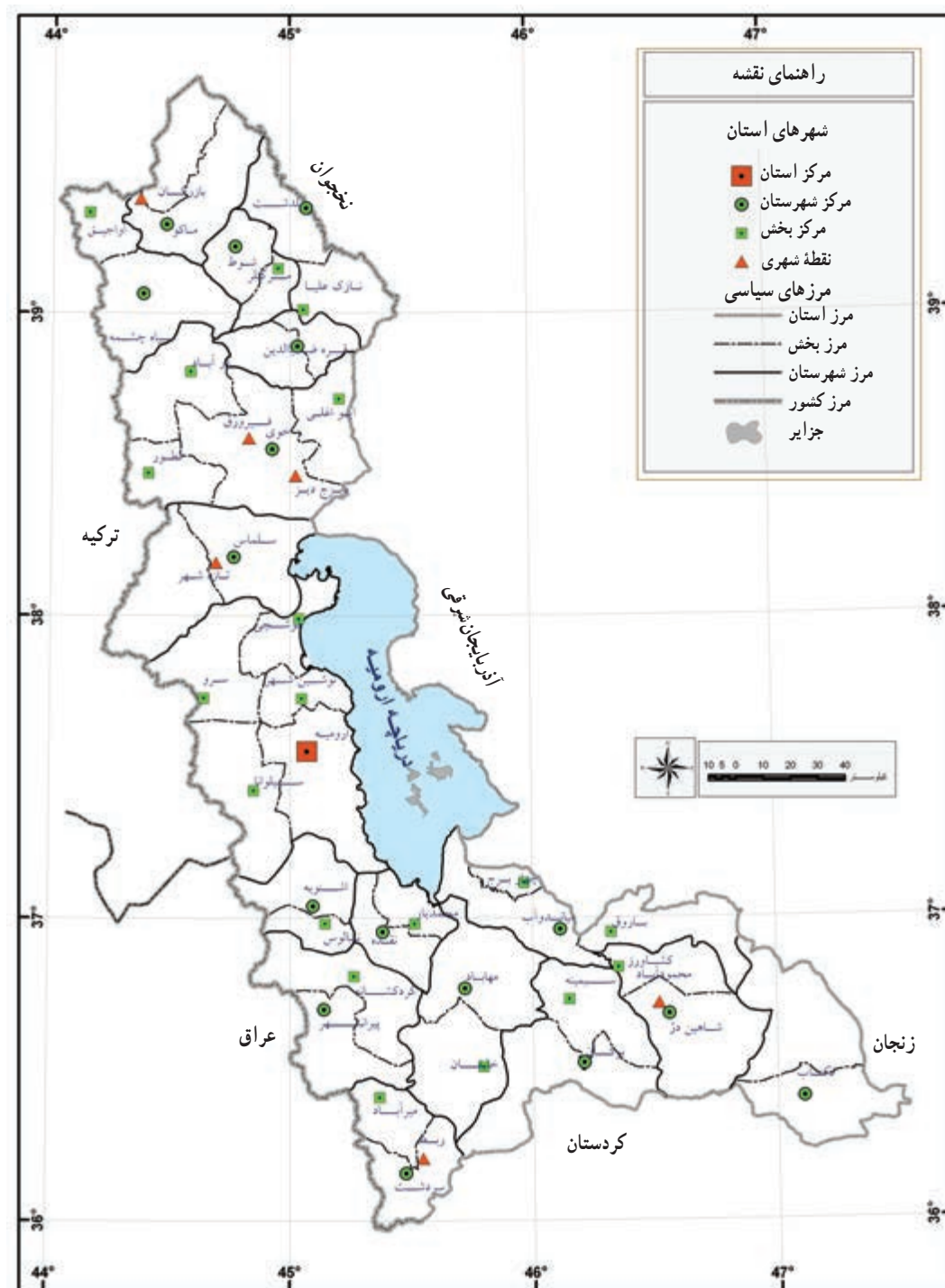
## درس ششم: تقسیمات سیاسی استان



آیا شهرستان‌های استان خود را می‌شناسید و می‌توانید آنها را نام ببرید؟  
آیا می‌توانید شهرستان محل زندگی خود را روی نقشه استان نشان دهید؟

براساس آخرین تقسیمات سیاسی، استان آذربایجان غربی در سال ۱۳۹۰ دارای ۱۷ شهرستان، ۴۰ بخش، ۴۲ شهر، ۱۱۳ دهستان و ۳۰۳۱ آبادی دارای سکنه است. مرکز استان آذربایجان غربی شهر تاریخی ارومیه است. استان آذربایجان غربی با مساحت ۳۷۴۱۲ کیلومتر مربع (بدون احتساب دریاچه ارومیه)، از نظر وسعت مقام یازدهم را در سطح کشور داراست. شهرستان ارومیه با وسعت ۵۳۱۲ کیلومتر مربع و شهرستان شوط با ۹۳۱ کیلومتر مربع به ترتیب بزرگ‌ترین و کوچک‌ترین شهرستان‌های استان را به خود اختصاص داده‌اند.







## جغرافیای انسانی استان

جدول ۱-۲- تقسیمات سیاسی استان در سال ۱۳۸۷

ردیف	شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
۱	ارومیه	ارومیه	مرکزی	ارومیه	باراندوز	باراندوز	ارومیه
					باراندوز چای جنوبی	بالانج	
					باراندوز چای شمالی	قره آغاج	
					باش قلعه	یورقون آباد	
					بکشلوچای	امامزاده	
					ترکمان	ترکمان	
					دول	دیزج دول	
					روضه چای	بالو	
					نازلوی جنوبی	چنقرالوی یکان	
	ارومیه	ارومیه	انزل	قوشچی	انزل جنوبی	قونلجی	قوشچی
					انزل شمالی	قره باغ	
			نازلو	نوشین	طلاتپه	طلاتپه	نوشین
					نازلوچای	نازلو	
					نازلو شمالی	نوشین	
			سیلوانه	سیلوانه	ترگور	ترگور	سیلوانه
					مرگور	زیوه	
					دشت	دشت	
			صومای برادوست	سرو	برادوست	روند سفلی	سرو
					صومای جنوبی	هشتیان	
					صومای شمالی	ممکان	
۲	اشنویه	اشنویه	مرکزی	اشنویه	اشنویه شمالی	نلیوان	اشنویه
					دشت ییل	اغبالاغ	
			نالوس	نالوس	اشنویه جنوبی	نالوس	نالوس
					هق	هق	



ردیف	شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
۳	بوکان	بوکان	مرکزی	بوکان	آختاچی	قره کند	بوکان
					ایل تیمور	نوبار	
					ایل گورک	گلولان سفلی	
					بهی فیض اله بیگ	یکشوه	
سیمینه	سیمینه	سیمینه	سیمینه	آختاچی شرقی	داشبند	سیمینه	
				آختاچی محالی	سیمینه		
				بهی دهبکری	جوانمرد		
۴	پلدشت	پلدشت	مرکزی	پلدشت	چایبارسار شرقی	عشق آباد	پلدشت نازک علیا
					زنگبار	بهلول آباد	
			ارس	نازک علیا	گچلرات شرقی	نازک علیا	
					گچلرات غربی	بیگ جان	
پیرانشهر	پیرانشهر	مرکزی	پیرانشهر	پیران	چیانه	پیرانشهر	
				لاهیجان	دریکه		
				منگور غربی	کوبر		
گردکشانه	گردکشانه	لاجان	گردکشانه	لاهیجان شرقی	پسوه	گردکشانه	
				لاهیجان غربی	سیلوه		
تکاب	تکاب	مرکزی	تکاب	افشار	اوغول بیک	تکاب	
				انصار	دورباش		
				کرفتو	قوچه		
		تازه کند	تخت سلیمان	احمد آباد	احمدآباد سفلی		
				چمن	قره بلاغ		
				ساروق	چوپلو		
سیه چشمه	سیه چشمه	مرکزی	سیه چشمه	به به جیک	قرنقو	سیه چشمه	
				چالدران جنوبی	خضر لو		
				چالدران شمالی	زاویه		
آواجیق	آواجیق	دشتک	آواجیق	آواجیق جنوبی	شادلوی سفلی	آواجیق	
				آواجیق شمالی	آواجیق		
قره ضیاءالدین	چاپاره	قره ضیاءالدین	حاجیلار	حاجیلار	حاجیلار شمالی	کامل آباد	قره ضیاءالدین
					حاجیلار جنوبی	حاجیلار	
		قره ضیاءالدین	مرکزی	قره ضیاءالدین	بسطام	بسطام	
					چورس	چورس	

## جغرافیای انسانی استان

ردیف	شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
۹	خوی	خوی	ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی	ایواوغلی
					ولدیان	مهلزان	
			مرکزی	خوی	فیرورق	پسک سفلی	خوی فیرورق دیزج دیز
					دیزج	دیزج جمشیدخان	
					رهل	قوروق	
					قره سو	دیزج دیز	
					گوهران	گوهران	
			صفائیه	زُر آباد	سکمن آباد	زُر آباد	زُر آباد
					الند	بلسور سفلی	
			قطور	قطور	زری	زری	قطور
					قطور	قطور	
۱۰	سردشت	سردشت	مرکزی	سردشت	آلان	اسلام آباد	سردشت ربط میرآباد
					باسک کولسه	بریسو	
					بریاچی	بیوران سفلی	
			وزینه	میرآباد	گورک سردشت	ربط	
					گورک نعلین	میرآباد	
					ملکاری	نلاس	
۱۱	سلماس	سلماس	مرکزی	سلماس	زولاچای	ملحم	تازه شهر سلماس
					کره سنی	سیلاب	
					کنار پروژ	تمر	
					لکستان	قره قشلاق	
			کوهسار	کتبان	چهریق	چهریق	
					شپیران	دلزی	
					شناتال	کوزه رش	
۱۲	شاهین دژ	شاهین دژ	مرکزی	شاهین دژ	صفاخانه	صفاخانه	شاهین دژ محمودآباد
					هولاسو	هولاسو	
					محمودآباد	محمودآباد	
			کشاورز	کشاورز	چهاردولی	صورین	کشاورز
					کشاورز	کشاورز	



ردیف	شهرستان	مرکز شهرستان	بخش	مرکز بخش	دهستان	مرکز دهستان	شهر
۱۳	شوط	شوط	مرکزی	شوط	یولاگلدی	یولاگلدی	شوط
					قره قویون شمالی	قره قویون شمالی	
			قره قویون	مرگنلر	قره قویون جنوبی	مرگنلر	مرگنلر
					چشمه سرا	مخور	
۱۴	ماکو	ماکو	مرکزی	ماکو	چایبارسار جنوبی	قره تپه	ماکو
					قره سو	دیم قشلاق	
					قلعه درسی	کشمش تپه	
			بازرگان	بازرگان	چایبارسار شمالی	قوش	بازرگان
					ساری سو	میلان	
۱۵	مهاباد	مهاباد	مرکزی	مهاباد	آختاچی غربی	قره بلاغ	مهاباد خلیفان
					مکریان شرقی	گوگ تپه	
					مکریان غربی	دریاز	
			خلیفان	خلیفان	کانی بازار	کیتکه	
					منگور شرقی	عبدالله کرده	
۱۶	میاندوآب	میاندوآب	مرکزی	میاندوآب	زربنه رود	بکتاش	میاندوآب
					زربنه رود جنوبی	سرچنار	
					زربنه رود شمالی	شبیلولی سفلی	
					مرحمت آباد	گوگ تپه خالصه	
					مکریان شمالی	حاج حسن	
					مرحمت آباد جنوبی	للكلو	
				باروق	آجرلوی شرقی	نختالو	باروق
					آجرلوی غربی	قرقچی	
					باروق	باروق	
			مرحمت آباد	چهاربرج	مرحمت آباد شمالی	چهاربرج	چهاربرج
					مرحمت آباد میانی	فیروزآباد	
۱۷	نقده	نقده	مرکزی	نقده	بیگم قلعه	بیگم قلعه	نقده
					سلدوز	میرآباد	
			محمدیار	محمدیار	المهدی	شهرک مهدی	محمدیار
					حسنلو	حسنلو	



## فعالیت



با توجه به نقشه استان و جدول تقسیمات سیاسی به سؤالات زیر پاسخ دهید.

۱- محل زندگی شما در شهرستان..... بخش..... شهر..... دهستان..... روستای..... است.

۲- جدول زیر را کامل کنید.

شهرستان	بخش	شهر
	نازلو	
		آواجیق
	مرحمت آباد	

۳- شهرستان..... شمالی‌ترین و شهرستان..... جنوبی‌ترین شهرستان‌های استان‌اند.

۴- شهرستان محل زندگی شما با شهرستان‌های.....،..... و استان‌های.....،..... و کشورهای..... همسایه است.

۵- کدام شهرستان استان با سه استان همجوار، همسایگی دارد؟



## درس هفتم: شیوه‌های زندگی در استان



به تصاویر زیر نگاه کنید. هریک از آنها کدام یک از شیوه‌های زندگی در استان را نشان می‌دهد؟



ج



ب



الف

شکل ۲-۲- شیوه‌های مختلف زندگی در استان

### زندگی کوچ‌نشینی

با توجه به آموخته‌های قبلی در فصل اول آیا می‌توانید علت شکل‌گیری زندگی عشایری را در استان توضیح دهید؟  
 زندگی کوچ‌نشینی یکی از قدیمی‌ترین اشکال معیشت در استان محسوب می‌شود. با توجه به آمار سال ۸۷ جمعیت عشایر حدود ۱۰۳۹۲۷ نفر در قالب ۱۵۵۹۹ خانوار است که ۳/۶ درصد جمعیت استان را تشکیل می‌دهد. همچنین ۸/۷ درصد عشایر کوچنده کشور در این استان زندگی می‌کنند و به‌عنوان چهارمین استان مهم عشایر‌نشین کشور محسوب می‌شود.  
 عشایر استان از ۱۱ ایل و ۱۶ طایفه مستقل و حدود ۱۲۰۰ یورد<sup>۱</sup> تشکیل یافته است. پرجمعیت‌ترین عشایر استان در سال ۸۷ عبارت‌اند از: ایل‌های جلالی، میلان، هرکی.

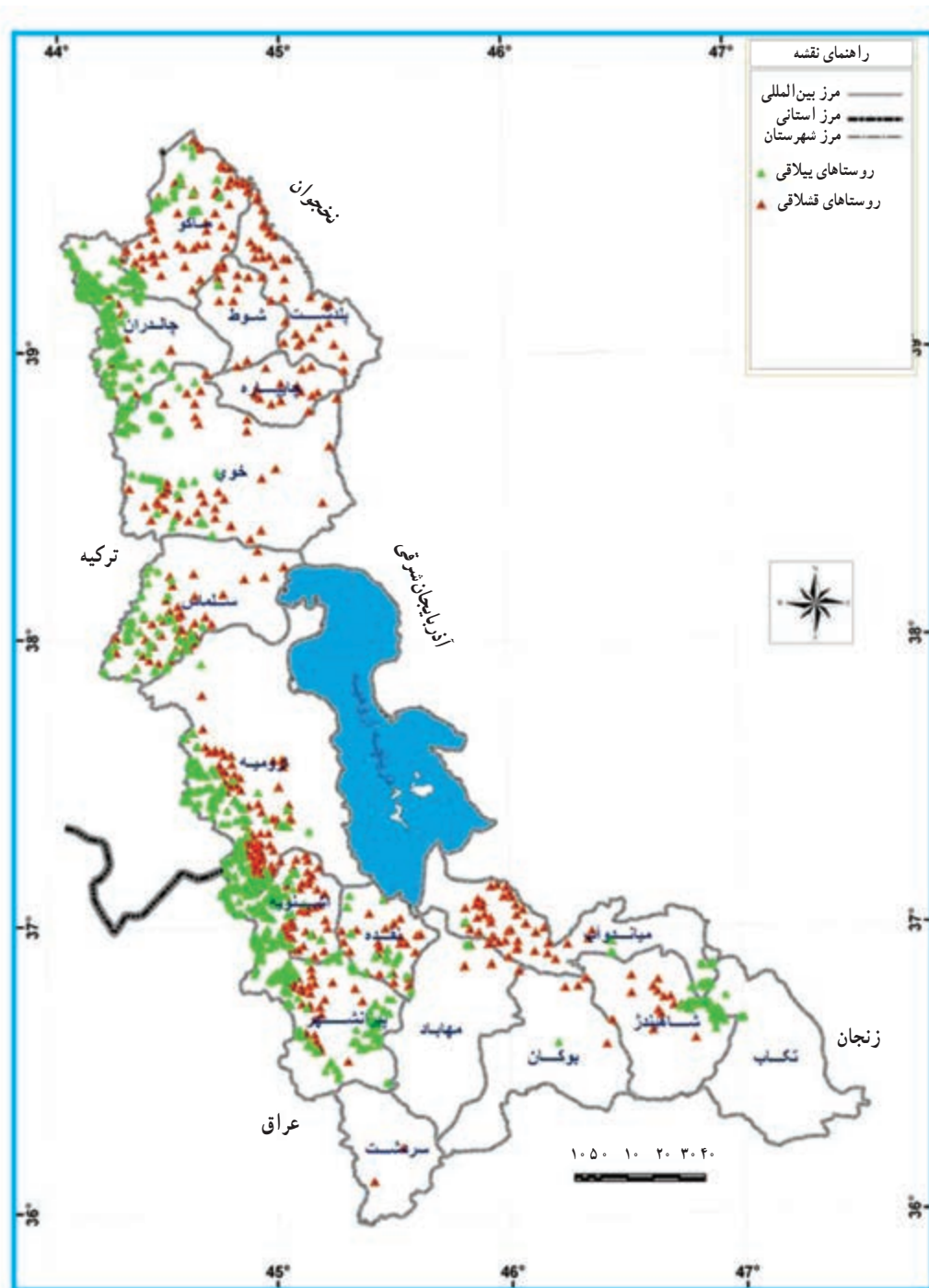


شکل ۲-۴- شیوه زندگی عشایر به شکل چادرنشینی



شکل ۲-۳- شیوه زندگی عشایر استان

۱- یورد: واژه‌ای ترکی است به معنای سرزمین، و محدوده‌ای که تعدادی سیاه چادر در آن استقرار یافته‌اند. (شکل ۴-۲)



شکل ۲۵- پراکندگی مناطق بیلاقی و قشلاقی عشایر استان



جدول ۲-۲- وضعیت ایلات و عشایر استان آذربایجان غربی بر حسب خانوار و محل قشلاق و ییلاق در سال ۱۳۸۷

ایلات	تعداد خانوار	محل قشلاق	محل ییلاق
جلالی	۲۷۳۶	ماکو (دشت‌های بورالان، و زنگنه بخش مرکزی و اطراف پلدشت)	مناطق ییلاقی چالدران و مراغه مرز ایران و ترکیه
میلان	۲۵۹۶	بخش مرکزی شهرستان ماکو، پلدشت، روستای محال قطور و الند شهرستان خوی	ارتفاعات نوار مرزی ایران و ترکیه
هرکی	۲۴۴۷	روستاهای عشایر نشین ارومیه	دشت بیل اشنویه در ارتفاعات مرزی ایران و ترکیه و عراق
مامش	۱۰۰۹	روستاهای پیرانشهر و نقده	مراغه و کوهپایه‌های نوار مرزی ایران و عراق
زعفرانلو	۳۳۴	شاهین‌دژ	ارتفاعات سلیم‌خان
منگور	۳۹	پیرانشهر	ارتفاعات مرزی ایران و عراق
زرزا	۳۵۹	اشنویه	مراغه ییلاقی کیله شین (ارتفاعات و مراغه ییلاقی شهرستان اشنویه)
سادات	۷۶۸	شهرستان مهاباد	شاهین‌دژ در مراغه سلیم‌خان
پیران	۲۰۱	شهرستان پیرانشهر	نوار مرزی ایران و عراق
شکاک	۱۴۷۵	ارومیه، سلماس	نوار مرزی ایران و ترکیه
پنیانشین	۶۲۱	سلماس	نوار مرزی ایران و ترکیه

— محدوده زیستی و جغرافیایی عشایر استان: عشایر به دلیل وابستگی اقتصادی به دام، عمدتاً در حاشیه نواحی مرتفع مرزی این استان با کشورهای ترکیه، عراق و جمهوری نخجوان، که امکان دسترسی به مراغه وجود دارد، استقرار یافته‌اند. این قلمرو جغرافیایی که وسعتی معادل  $\frac{1}{3}$  مساحت استان را شامل می‌شود، از حاشیه رود ارس در شمال استان شروع می‌شود و تا منطقه سردشت در مرز استان کردستان ادامه می‌یابد.

محدوده زیستی عشایر استان را به لحاظ ارتفاعی و نوع مرتع به دو منطقه می‌توان تقسیم کرد:

۱— **مناطق قشلاقی:** شامل دشت‌ها، جلگه‌ها و حاشیه رودها و پایکوه‌ها است. این مناطق در حفاصل ارتفاع بین ۸۰۰ تا کمتر از ۲۰۰۰ متر با مراغه قشلاقی، قرار دارد که عشایر در فصل زمستان در مسکن ثابت آن به سر می‌برند.

۲— **مناطق ییلاقی:** شامل نواحی مرتفع غربی و جنوبی استان (ارتفاعات مرزی) است. این مناطق در حفاصل ارتفاع بین ۲۰۰۰ تا ۳۵۰۰ متر با مراغه ییلاقی است که عشایر در فصل تابستان در این منطقه در زیر چادرها به سر می‌برند. معمولاً عشایر استان از اواسط اردیبهشت و اوایل خرداد کوچ خود را به مناطق ییلاقی آغاز می‌کنند و تا اواخر شهریور در ییلاق هستند. زمان حرکت عشایر به وضعیت آب و هوا (دما- بارش) و وضعیت مراغه بستگی دارد. حرکت عشایر در محدوده قلمرو هر ایل انجام





می‌گیرد. در بین عشایر استان سه نوع کوچ وجود دارد:

- ۱- کوچ بلند
- ۲- کوچ کوتاه
- ۳- رَمه گردانی

شکل ۶-۲- استقرار عشایر در مناطق ییلاقی در فصل تابستان

**مسکن عشایر:** عشایر عمدتاً در مناطق قشلاقی دارای مسکن ثابت‌اند که از سنگ، چوب، خشت، مصالح جدید، آجر، بلوک ساخته شده‌اند و در مناطق ییلاقی عمدتاً از سیاه چادرها (که از موی بز و به رنگ‌های سیاه یا قهوه‌ای بافته می‌شود) و چادرهای برزنتی برای اسکان استفاده می‌کنند.



شکل ۷-۲- نمونه‌ای از سیاه چادرهای عشایر استان در مناطق ییلاقی

### نقش و اهمیت عشایر استان

۱- عشایر سخت‌کوش استان با دارا بودن ۲۲ درصد کل دام استان (۱/۸۰۰/۰۰۰ رأس) و ۵/۹ درصد کل دام سبک کشور نقش مهمی در تولید دام و فرآورده‌های دامی استان و کشور به‌عهده دارند. همچنین حدود ۲۵ درصد از نیاز جمعیت استان به محصولات دامی (گوشت، شیر، پشم) را تأمین می‌کنند.



شکل ۸-۲ نقش زنان در تولید فرآورده‌های دامی

۲- عشایر نقش مهمی در تولید صنایع دستی از جمله قالی، قالیچه، گبه، گلیم، زیلو، جاجیم، پلاس و ... در استان و کشور به عهده دارند.



شکل ۹-۲ صنایع دستی تولید شده توسط عشایر استان

## جغرافیای انسانی استان

۳- عشایر استان با در اختیار داشتن ۶۴ درصد از مراتع استان (۱/۶۱۴/۷۲۰ هکتار) نقش مهمی در مدیریت مراتع و عرصه‌های طبیعی به عهده دارند.

۴- با توجه به تنوع و تعدد ایل‌ها و طوایف عشایری در استان و دارا بودن ویژگی‌های فرهنگی، آداب و رسوم و موسیقی‌های محلی، زندگی عشایر یکی از جاذبه‌های گردشگری و فرهنگی استان است.

۵- در طول تاریخ عشایر استان با توجه به محدوده زیستی خود، نقش مهمی را در حراست از مرز کشور به عهده داشته است.

با توجه به نقش و اهمیت عشایر استان، توجه به این جامعه زحمت‌کش و مولد مستلزم نگاه و برنامه‌ریزی در زمینه‌های آموزشی فرهنگی بهداشتی، بهبود شیوه‌های تولید دام و فرآورده‌های دامی، صنایع دستی، حمایت از فرآورده‌های تولیدی، بهبود و احیای مراتع ییلاقی و قشلاقی، بهبود کیفیت ایل راه‌ها، بهبود سطح کمی و کیفی زندگی مردم و... لازم و ضروری می‌باشد.



شکل ۱۰-۲ آموزش و ترویج صنایع دستی توسط سازمان عشایر استان

## فعالیت



۱- در شهرستان محل زندگی شما کدام عشایر (ایلات و طایفه) زندگی می‌کنند و موقعیت آنها را در نقشه مشخص کنید.

۲- به نظر شما جامعه عشایری استان با چه مشکلاتی مواجه‌اند.

۱- ۲- ۳- ۴-

۳- به نظر شما چه برنامه‌های سازنده و مثبتی می‌تواند منجر به بهبود زندگی عشایر استان شود.

۱- ۲- ۳- ۴-

۴- آیا می‌توانید چند مورد از نقش و اهمیت عشایر استان را نام ببرید.

۱- ۲- ۳- ۴-





## زندگی روستایی

استان آذربایجان غربی به دلیل داشتن شرایط اقلیمی مناسب (دما، بارش و...)، تنوع آب و هوای محلی و وجود دشت‌ها و جلگه‌های حاصل خیز و منابع غنی آبی و خاکی و نیروی انسانی فعال و بالقوه و... یکی از کانون‌های مهم شکل‌گیری زندگی روستایی و فعالیت‌های کشاورزی در کشور است.



شکل ۱۱-۲- فعالیت کشاورزی

براساس سرشماری سال ۹۰، جمعیت روستایی استان نزدیک به ۱۱۴۱۷۹۷ نفر بوده که معادل ۴۰ درصد جمعیت استان و ۵/۱ درصد جمعیت روستایی کشور است. این جمعیت در ۳۰۳۱ آبادی ساکن‌اند.<sup>۱</sup> جامعه روستایی استان با دارا بودن یک میلیون هکتار اراضی قابل کشت و ۸۰۶۳۷۴ هکتار اراضی زیر کشت (۵/۱ درصد اراضی کشور) ۵/۶ درصد از کل تولیدات متنوع کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است.

**منابع درآمد روستاییان استان:** درآمد عمده روستاییان استان بر فعالیت‌های کشاورزی اعم از زراعت، باغداری، دامداری، پرورش زنبور عسل و همچنین تولید صنایع دستی استوار است. نوع فعالیت روستاییان استان، نوع محصول، زمان کاشت و برداشت و کیفیت و بازدهی محصول و... تحت تأثیر عوامل جغرافیایی محیطی، اقلیمی، منابع آب، خاک و... در مناطق مختلف روستایی استان قرار دارد.

۱- بیشترین جمعیت روستایی استان در سال ۹۰ مربوط به شهرستان‌های ارومیه، خوی، میاندوآب و سلماس است.



## جغرافیای انسانی استان



شکل ۱۲-۲- زراعت در استان



شکل ۱۳-۲- باغداری



شکل ۱۵-۲- پرورش زنبور عسل



شکل ۱۴-۲- دامداری



مهم‌ترین صنایع دستی روستاییان استان عبارت‌اند از: فرش، گلیم، جاجیم، قلاب بافی، پوشاک پشمی، ریزه کاری چوب و... . نحوه مکان‌گزینی و شکل روستاها: روستاهای استان عمدتاً در دشت‌ها و جلگه‌های حاصل‌خیز و نواحی پایکوهی و دامنه‌های کوهستانی که در آنجا امکان دسترسی به منابع آب و خاک غنی وجود دارد، استقرار یافته‌اند. (به نقشه توزیع ارتفاعی روستاهای استان دقت کنید.)

شکل غالب روستاهای استان مانند اکثر نقاط کشور به صورت مجتمع و متمرکز است. روستاهای مجتمع استان به سه شکل مشاهده می‌شود:



شکل ۱۶-۲- روستای متمرکز

- ۱- روستاها با خانه‌های نامنظم و فشرده
- ۲- روستاهای پلکانی: این نوع روستاها عمدتاً در نواحی کوهستانی استان به دلیل کمبود فضای باز برای توسعه افقی بر دامنه کوهستان‌ها گسترش یافته‌اند. (شکل ۱۷-۲)
- ۳- روستاهای طولی یا خطی: این روستاها عمدتاً در امتداد جاده‌ها، رودخانه‌ها و در دره‌های عریض توسعه یافته‌اند.



شکل ۱۸-۲- روستای طولی



شکل ۱۷-۲- روستای پلکانی

مساکن روستایی: نوع مصالح به کار گرفته در مساکن روستاهای استان عمدتاً تحت تأثیر مصالح طبیعی موجود در محیط پیرامون روستاها می‌باشد. مانند مصالح چوب، سنگ خشت، گاه و گل و... البته امروزه به کارگیری مصالح جدید مانند: آجر، بلوک، سیمان، آهن و... در ساخت مساکن روستایی در حال توسعه می‌باشد. به کارگیری مصالح جدید در ساخت مساکن بستگی به درآمد روستاییان دارد.

## جغرافیای انسانی استان

کاربری مسکن روستایی متفاوت از مسکن شهری است. روستاییان استان متناسب با نوع فعالیت خود کاربری‌های متفاوتی را در ساخت مسکن خود ایجاد می‌کنند مانند: فضای مسکونی، انبار (وسایل و ابزارآلات)، محل نگهداری دام (طویله)، طیور و ... .



شکل ۱۹-۲- مسکن روستایی و مصالح به‌کار گرفته در آن

### فعالیت



- ۱- آیا می‌توانید چند مورد از محصولات زراعی و باغی شهرستان خود را نام ببرید؟
- ۲- در دشت‌ها و جلگه‌های استان شیوه کشت غالباً دیمی □ آبی □ و در نواحی کوهستانی به شیوه دیمی □ آبی □ انجام می‌گیرد.
- ۳- بیشترین جمعیت روستایی استان در شهرستان..... و کمترین جمعیت روستایی در شهرستان..... است.

### زندگی شهری

مطالعه شهرنشینی در استان حاکی از سهم ناچیز زندگی شهری تا سال‌های ۵۵ بوده است. در واقع بعد از سال‌های ۵۵ به دلیل وجود تحولات اقتصادی - سیاسی در کشور افزایش تعداد نقاط شهری، نابرابری شهرها، روستاها و بروز جنگ ایران و عراق و مهاجرت روستائیان به شهرها و ... زمینه‌های افزایش شهرنشینی در کشور و استان را فراهم ساخت به طوری که در دهه ۵۵-۶۵ نرخ رشد جمعیت شهرنشینی در استان به ۷/۲ درصد رسید. براساس آخرین نتایج در سال ۹۰ بیش از ۶۰ درصد جمعیت استان در ۴۲ نقطه شهری ساکن هستند و بیشترین درصد شهرنشینی مربوط به شهرستان‌های ارومیه، خوی، بوکان و کمترین آن در شهرستان‌های پلدشت، شوط و چایپاره می‌باشد. (به جدول ۴-۲ توجه کنید!)





شکل ۲۰-۲- چشم انداز زندگی شهری در استان

### عوامل مؤثر در مکان‌گزینی شهرهای استان

الف) عوامل طبیعی : عوامل طبیعی مؤثر در استقرار مکان‌گزینی شهرهای استان عبارت‌اند از :

۱- موقع جغرافیایی (ریاضی و نسبی)

۲- ناهمواری‌ها

۳- آب و هوا

۴- دسترسی به منابع آب

۵- منابع خاک

از بین عوامل طبیعی دو عامل دسترسی به منابع آب و ناهمواری‌ها از مهم‌ترین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی شهرهای استان

محسوب می‌شوند.

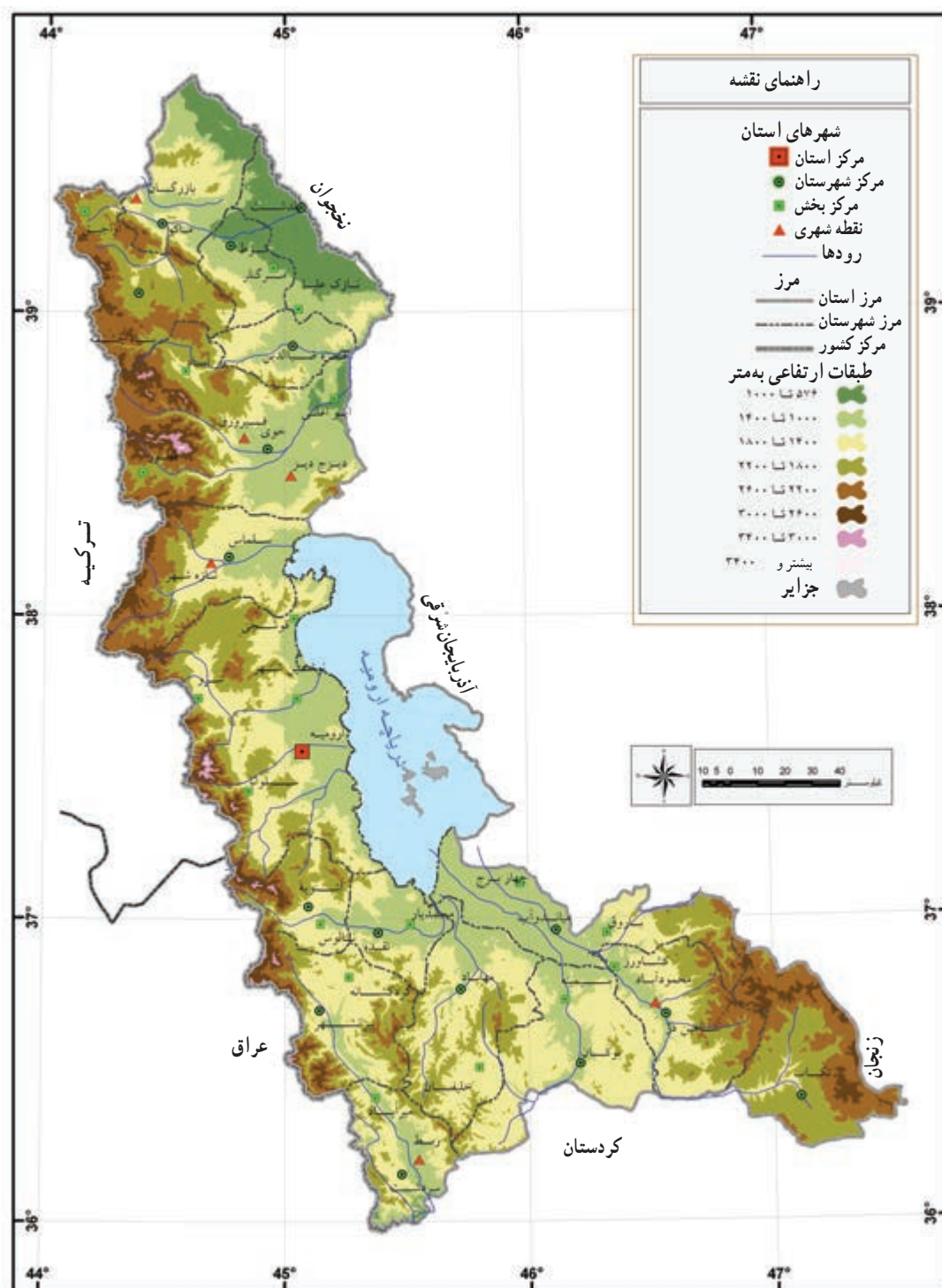
اکثر شهرهای استان از نظر دسترسی به منابع آب در کنار سواحل رودخانه‌ها به وجود آمده‌اند. آیا می‌توانید چند مورد از

شهرهای استان را که در کنار رودخانه‌ها واقع شده‌اند، نام ببرید.

از نظر ناهمواری‌ها نیز اکثر شهرهای استان عمدتاً در نواحی دشت‌های پایکوهی و جلگه‌ها و دره‌های عریض که دسترسی به

منابع آب جاری و زیر زمینی و خاک حاصل خیز امکان‌پذیر بوده است، تکوین و توسعه یافته‌اند. (به نقشه مکان‌گزینی شهرهای استان دقت کنید.)





شکل ۲۱-۲ نقشه مکان‌گزینی شهرهای استان در رابطه با رودخانه‌ها و ناهمواری‌ها



مطالعه متوسط ارتفاع شهرهای استان نشان می‌دهد که ۷۶/۳۱ درصد شهرها در ارتفاع بین ۱۰۰۰ تا ۱۵۰۰ متری استقرار یافته‌اند. مرتفع‌ترین شهرهای استان عبارت‌اند از: آواجیق (۱۹۵۰ متر)، قطور (۱۹۴۰ متر) و کم ارتفاع‌ترین شهر، پلدشت با ارتفاع ۷۸۵ متر است.

جدول ۲-۳- میانگین ارتفاع شهر در استان سال ۱۳۸۹

نام شهر	درصد	تعداد	متوسط ارتفاع
پلدشت، ایواوغلی	۴/۷۶	۲	کمتر از ۱۰۰۰ متر
ماکو، بازرگان، شوط، خوی، قره‌ضیاءالدین، فیرورق، تازه شهر، سلماس، ارومیه، نوشین‌شهر، قوشچی، نقده، محمد یار، اشنویه، پیرانشهر، گردگشانه، مهاباد، میرآباد، ربط، بوکان، سیمینه، میاندوآب، باروق، چهاربرج، شاهیندژ، نازک علیا، محمود آباد، کشاورز، دیزج دیز، نالوس، مرگنر	۷۳/۸۱	۳۱	۱۰۰۰-۱۵۰۰
زُر آباد، آواجیق، قطور، سیه چشمه، تکاب، سیلوانا، سرو، سردشت، خلیفان	۲۱/۴۳	۹	۱۵۰۰-۲۰۰۰

جدول متوسط ارتفاع شهرهای استان نشانگر آن است که با افزایش ارتفاع تعداد شهرها کاهش می‌یابد. آیا می‌توانید علت آن را بگویید.



شکل ۲۲-۲- تأثیر ناهمواری‌ها در توسعه و شکل شهر ماکو

ب) عوامل انسانی مؤثر در مکان‌گزینی شهرها : این عوامل گاه به تنهایی و گاه به همراه سایر عوامل در تکوین و توسعه شهرهای استان مؤثر بوده‌اند و عبارت‌اند از :

- ۱- عامل نظامی و دفاعی
  - ۲- عامل ارتباطی و بازرگانی
  - ۳- عامل مذهبی
  - ۴- عامل تاریخی
  - ۵- تصمیمات سیاسی دولت‌ها
- چشم‌انداز و سیمای شهرهای استان عمدتاً تحت تأثیر ناهمواری‌ها، شبکه راه‌ها، عامل تاریخی، مذهبی، اقتصادی - سیاسی، نظامی و تفکرات برنامه‌ریزان شهری و ... شکل گرفته است.



شکل ۲۳-۲ بازار فرش ارومیه





مسایل و مشکلات شهرهای استان : افزایش شهرنشینی و تعداد نقاط شهری در استان مسائل و مشکلات خاصی را برای شهرهای بزرگ استان و در آینده برای شهرهای متوسط به دنبال خواهد داشت. مهم‌ترین مشکلات فعلی شهرهای بزرگ استان عبارت‌اند از : آلودگی‌های زیست محیطی (آلودگی هوا، آب و ...)، چگونگی دفع فاضلاب شهری، تغییر کاربری اراضی مرغوب، تأمین آب، انرژی (برق، سوخت)، جمع‌آوری زباله و نابود کردن آن، ترافیک شهری، جابه‌جایی مسافران، حاشیه‌نشینی، تأمین مسکن، اشتغال، بافت فرسوده شهرهای قدیمی، مخاطرات طبیعی (زلزله، سیل) و ... .



شکل ۲۴-۲ تراکم جمعیت و مشکل ترافیک در شهرهای بزرگ استان



## درس هشتم: جمعیت استان



شناخت ویژگی‌های جمعیتی در هر سطح (کشور، استان، شهرستان و...) به عنوان یکی از ابزارهای مهم در امر برنامه‌ریزی‌های اقتصادی، اجتماعی، آموزشی و... محسوب می‌شود. در این درس ما به مطالعه ویژگی‌های جمعیتی استان خواهیم پرداخت.



شکل ۲۵-۲- نمودار ویژگی‌های متفاوت جمعیتی

### تعداد جمعیت

به جدول ۴-۲ نگاه کنید. جمعیت استان طی پنجاه سال اخیر تغییر و تحولات زیادی را به خود دیده است. به نظر شما چه عواملی در تغییرات جمعیت استان مؤثر بوده است؟

استان آذربایجان غربی براساس آخرین سرشماری در سال ۱۳۹۰ با دارا بودن جمعیتی حدود ۳ میلیون نفر، ۴/۱ جمعیت کشور را به خود اختصاص داده است و از لحاظ جمعیت رتبه هشتم کشوری را دارد. از کل جمعیت استان ۶۲/۷ درصد در مناطق شهری و ۳۷/۳ درصد در نقاط روستایی ساکن‌اند. پرجمعیت‌ترین شهرستان‌های استان عبارت‌اند از: ارومیه، خوی، میاندوآب و بوکان، و کم جمعیت‌ترین آنها شهرستان‌های پلدشت و چابهاره است.

جدول ۴-۲- روند تغییرات جمعیتی استان طی سال‌های ۹۰-۱۳۳۵

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰
شرح							
جمعیت	۷۲۱۱۳۶	۱۰۸۷۱۷۲	۱۴۰۷۶۰۴	۱۹۷۱۶۷۷	۲۴۹۶۳۲۰	۲۸۷۳۴۵۹	۳۰۸۰۵۷۶
درصد شهرنشینی	۲۲/۳	۲۵/۵	۳۱/۷	۴۵/۸	۵۲/۷	۶۰	۶۲/۷
درصد روستائینی	۷۷/۷	۷۴/۵	۶۸/۳	۵۴/۲	۴۷/۳	۴۰	۳۷/۳



## روند رشد جمعیت

بررسی رشد جمعیت استان در سه دهه آماری اخیر نشانگر سیر نزولی رشد جمعیت در استان است؛ به طوری که نرخ رشد جمعیت از ۳/۴ درصد در دهه ۱۳۵۵-۶۵ به رقم ۲/۳ درصد در دهه ۱۳۶۵-۷۵ و ۱/۴ درصد در دهه ۷۵-۸۵ کاهش یافته است. مهم ترین عوامل مؤثر در کاهش رشد جمعیت استان از سال ۶۵ به بعد عبارت اند از:

– اجرای سیاست ها و برنامه های کنترل رشد جمعیت، آموزش خانواده، گسترش خانه های بهداشت در مناطق روستایی و درمانگاه های بهداشتی در مناطق و محلات شهری، افزایش سطح سواد زنان (شهری – روستایی)، اشتغال زنان، افزایش درصد شهرنشینی، و مسائل اقتصادی، اجتماعی و ...

جدول ۲-۵- میزان رشد جمعیت سالیانه استان به تفکیک نقاط شهری و روستایی بین سال های ۹۰-۱۳۵۵

سال	۱۳۵۵-۶۵	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۰
کل استان	۳/۴	۲/۳	۱/۴	۱/۴
نقاط شهری	۷/۲	۳/۸	۲/۴	۳/۶
نقاط روستایی	۱/۰۷	۱/۰۱	-۰/۳	-۰/۳

به جدول ۲-۵ دقت کنید. همان طوری که مشاهده می کنید، علی رغم کاهش نرخ رشد جمعیت در استان، نقاط شهری طی سه سرشماری اخیر از نرخ رشد بالاتری نسبت به نقاط روستایی برخوردار بوده اند؛ به طوری که در سال های ۹۰-۱۳۸۵ نرخ رشد جمعیت نقاط شهری ۳/۶ درصد و در نقاط روستایی به ۰/۳- درصد کاهش یافته است.

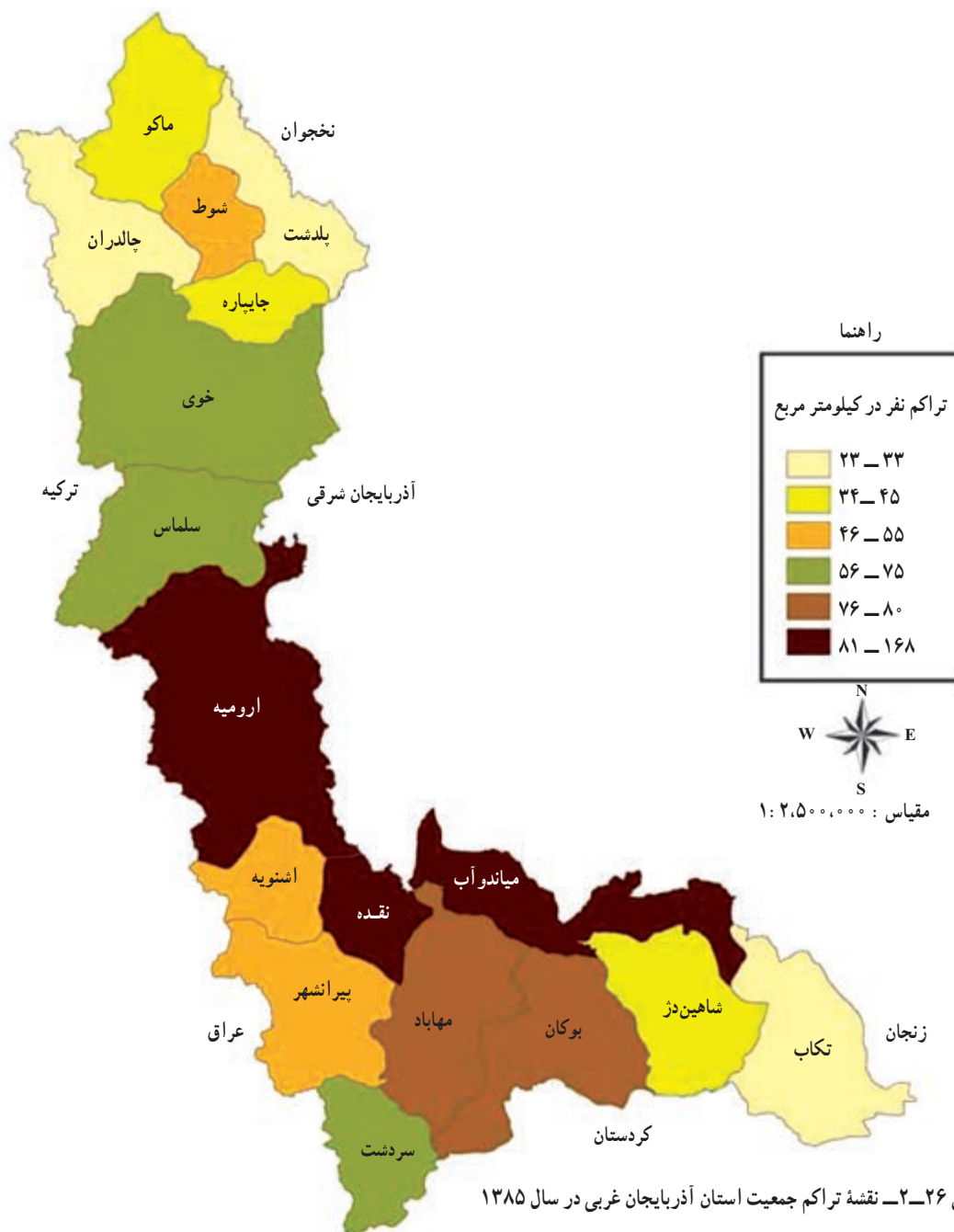
## پراکندگی و تراکم جمعیت استان

به نقشه تراکم جمعیت استان در صفحه بعد نگاه کنید. آیا پراکندگی و تراکم جمعیت در سطح استان به طور یکسان صورت گرفته است؟ کدام عوامل در پراکندگی و تراکم جمعیت استان مؤثر بوده است؟ توزیع و پراکندگی جمعیت در استان تحت تأثیر عوامل طبیعی (آب و هوا، ناهمواری ها، دسترسی به منابع آب و خاک و ...) همچنین عوامل اقتصادی، سیاسی، تاریخی و ... است.

بررسی الگوی پراکندگی جمعیت در استان نشان می دهد که بخش عمده ای از جمعیت در نواحی مساعد جلگه ای، دشت های سیلابی، نواحی پایکوهی، دره های حاصلخیز و مراکز عمده اقتصادی و سیاسی شهرستان ها متمرکز می باشند. به طوری که بیش از ۶۴ درصد جمعیت استان، به دلیل برخورداری از جاذبه ها و توانمندی های بالای طبیعی، اقتصادی، سیاسی و اداری در شهرستان های ارومیه، خوی، میاندوآب، بوکان و مهاباد ساکن اند.

علاوه بر موارد فوق، وجود شرایط نامساعد طبیعی، اقتصادی و اجتماعی و ... به ویژه توسعه نیافتگی برخی مناطق در توزیع نامتعادل جمعیت استان مؤثر بوده است.

## جغرافیای انسانی استان



از نظر تراکم جمعیت استان آذربایجان غربی یکی از مناطق پرتراکم کشور محسوب می‌شود. تراکم جمعیت در این استان حدود ۸۲ نفر در هر کیلومتر مربع است. در حالی که این شاخص برای کل کشور ۴۵/۵۰ نفر است. استان به لحاظ تراکم جمعیت در کشور مقام هفتم را دارد.

شهرستان‌های ارومیه، نقده و میاندوآب به ترتیب با ۱۶۳، ۱۱۶، ۱۰۹ نفر در هر کیلومتر مربع، متراکم‌ترین شهرستان‌های استان در سال ۱۳۸۵ محسوب می‌شوند.



جدول ۲-۶- نتایج سرشماری ۱۳۹۰ استان آذربایجان غربی به تفکیک شهر و روستا

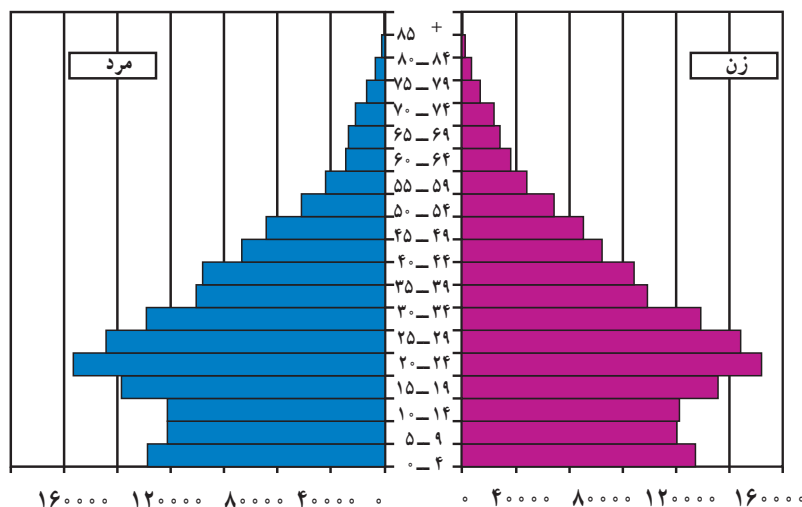
نام شهرستان	کل جمعیت	جمعیت شهری	جمعیت روستایی
ارومیه	۹۶۳۷۳۸	۶۸۰۲۲۸	۲۸۳۵۱۰
اشنویه	۷۰۰۳۰	۳۵۶۶۱	۳۴۳۶۹
بوکان	۲۲۴۶۲۸	۱۷۱۷۷۳	۵۲۸۵۵
پلدشت	۴۲۰۷۱	۱۲۷۲۴	۲۹۳۴۷
پیرانشهر	۱۲۳۶۳۹	۷۰۷۲۲	۵۲۹۱۷
تکاب	۷۸۱۲۲	۴۴۰۴۰	۳۴۰۸۲
چالدران	۴۶۳۹۸	۱۷۳۰۲	۲۹۰۹۶
چابهاره	۴۳۲۰۶	۲۳۷۶۹	۱۹۴۳۷
خوی	۳۵۴۳۰۹	۲۲۶۷۶۰	۱۲۷۵۴۹
سردهشت	۱۱۱۵۹۰	۵۹۶۶۵	۵۱۹۲۵
سلماس	۱۹۲۵۹۱	۹۷۰۶۰	۹۵۵۳۱
شاهین دژ	۹۱۱۱۳	۴۸۹۸۰	۴۲۱۳۳
شوط	۵۲۵۱۹	۲۳۲۹۴	۲۹۲۲۵
ماکو	۸۸۸۶۳	۵۲۳۰۲	۳۶۵۶۱
مهاباد	۲۱۵۵۲۹	۱۴۸۲۳۰	۶۷۲۹۹
میاندوآب	۲۶۰۶۲۸	۱۳۵۸۸۰	۱۲۴۷۴۸
نقده	۱۲۱۶۰۲	۸۴۱۵۴	۳۷۴۴۸
جمع کل استان	۳۰۸۰۵۷۶	۱۹۳۲۵۴۴	۱۱۴۸۰۳۲

### ترکیب سنی و جنسی جمعیت

اجرای برنامه‌ها و سیاست‌های جمعیتی و... در کشور و استان، کاهش نرخ رشد جمعیت را به دنبال داشته است و این امر نیز به نوبه خود تغییراتی را در ترکیب گروه‌های مختلف سنی و جنسی جمعیت در استان برجای گذاشته است. به طوری که جمعیت گروه‌های سنی ۱۴- در سال ۱۳۶۵ از ۴۵/۹ درصد به ۴۰/۳ درصد در سال ۱۳۹۰ کاهش یافته است.

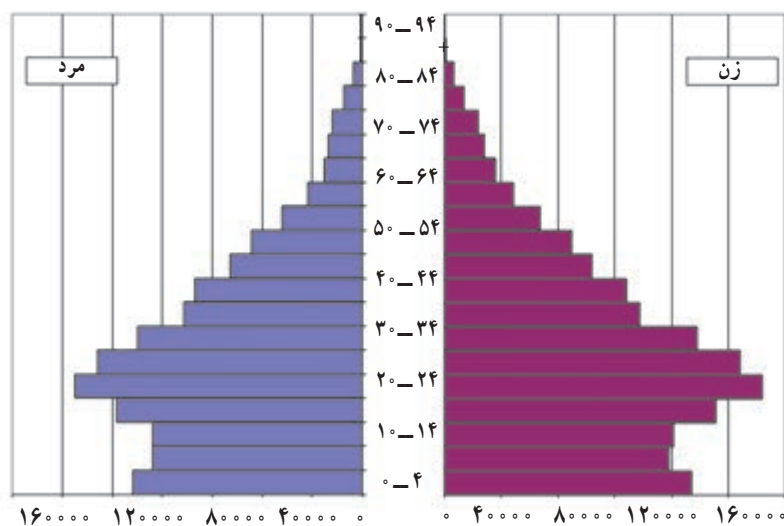
جدول ۲-۷- تغییرات ترکیب گروه‌های عمده سنی جمعیت در سال‌های ۶۵-۷۵-۸۵-۱۳۹۰

سال	گروه‌های سنی		
	۱۴-۰	۶۴-۱۵	۶۵ و بیشتر
۶۵	۴۵/۹	۵۱/۴۵	۲/۶
۷۵	۴۰/۳	۵۵/۶	۴/۱
۸۵	۲۷/۵	۶۷/۴	۵/۱
۹۰	۲۵/۲۹	۶۹/۳۹	۵/۴۱



شکل ۲-۲۷- نمودار هرم سنی استان در سال ۱۳۷۵





شکل ۲۸-۲- نمودار هرم سنی استان در سال ۱۳۹۰

## فعالیت



- ۱- جملات زیر را با کلمه درست یا غلط مشخص کنید.
  - نرخ رشد جمعیت در استان در دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ روند صعودی داشته است.
  - رشد جمعیت نقاط شهری از دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۸۵ بیشتر از نقاط روستایی بوده است.
  - جمعیت گروه‌های سنی ۱۴- سال استان در سال ۱۳۸۵ نسبت به سال ۱۳۷۵ افزایش یافته است.
- ۲- تراکم جمعیت شهرستان‌های زیر را محاسبه کنید.

شهرستان	جمعیت	مساحت	تراکم
شوط	۵۱۷۷۴	۹۳۱	
چاپاره	۴۲۵۹۰	۱۰۳۶	
اشنویه	۶۴۵۵۱	۱۱۸۷	

- چند مورد از دلایل تراکم یا عدم تراکم جمعیت شهرستان محل زندگی خود را نام ببرید.
- ۳- پایه‌های هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۹۰ نسبت به سال ۱۳۷۵ ..... و قسمت میانی هرم ..... یافته است.



## مهاجرت

مهاجرت در استان عمدتاً به دو صورت انجام می‌گیرد.

۱- مهاجرت به خارج از استان : بررسی روند مهاجرت در سرشماری‌های ۸۵-۱۳۶۵ نشانگر مهاجرت‌فرست بودن این استان است.

جدول ۸-۲- تعداد مهاجران وارد و خارج شده در استان در سال‌های ۸۵-۱۳۵۵

دوره	مهاجران وارد شده	مهاجران خارج شده	خالص مهاجرت
۱۳۵۵-۶۵	۳۰۸۸۱	۴۴۶۹۵	-۱۳۸۱۴
۱۳۶۵-۷۵	۹۴۸۶۱	۹۶۲۵۸	-۱۳۹۷
۱۳۷۵-۸۵	۱۲۱۶۲۰	۱۴۸۴۴۱	-۲۶۸۲۱

مقصد بیش از ۷۰ درصد مهاجران از استان در دهه ۸۵-۱۳۷۵ استان‌های آذربایجان شرقی، تهران، کردستان، زنجان و اردبیل بوده است. علت این ارتباط بسیار قوی منطقه‌ای شمال غرب و غرب، علاوه بر عامل مسافت ناشی از پیوندهای اجتماعی و فرهنگی و زبانی است. مهاجرت به استان تهران نیز عمدتاً به دلیل مرکزیت سیاسی و اقتصادی و... انجام گرفته است. کمترین میزان مهاجرت از استان به مناطق جنوب و جنوب شرقی کشور صورت می‌گیرد.

۲- مهاجرت به شهرهای داخل استان : اغلب مهاجرت‌ها از نوع روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ است. دلایل عمده این نوع مهاجرت‌ها در داخل استان عبارت‌اند از :

۱- نابرابری‌های موجود به لحاظ توسعه یافتگی بین جوامع روستایی و شهری، و همچنین شهرهای کوچک نسبت به شهرهای بزرگ‌تر،

۲- برخورداری از فرصت‌های اشتغال، ادامه تحصیل و خدمات اجتماعی، بهداشتی مطلوب در نقاط شهری به‌ویژه مراکز شهرستان‌ها،

۳- افزایش درآمد و ارتقای مدرک تحصیلی و...

بیشترین جریان مهاجرت در دهه ۸۵-۱۳۷۵ مربوط به شهرهای ارومیه، خوی، بوکان، مهاباد است.

## فعالیت



- محل زندگی شما (روستا یا شهر) جزء مناطق مهاجرپذیر است یا مهاجرت‌فرست؟ چند مورد از دلایل مهاجرپذیری یا مهاجرت‌فرستی آن را نام ببرید (با همکاری دبیر محترم).



# فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان آذربایجان غربی





## درس نهم: آداب و رسوم مردم استان



### فرهنگ عامه مردم

آذربایجان غربی از تنوع قومی و فرهنگی خاصی برخوردار است. این تنوع فرهنگی بی‌ارتباط با ویژگی‌های خاص جغرافیایی، تاریخی و مذهبی آن نیست. هر کدام از اقوام آداب و رسوم و مراسمی خاص دارند. بعضی از این مراسم‌ها عبارت‌اند از: عید نوروز، اعیاد مذهبی، چهارشنبه‌سوری، شب یلدا (چيله گئجه‌سی)، جشن انگور در استان، خدیرنی و ... .

### بیشتر بدانیم

#### جشن‌ها و اعیاد

**چهارشنبه سوری:** که همراه با فرستادن هدایا برای نو عروس‌ها (بایرام پایی)، خرید انواع میوه و تنقلات ... (چهارشنبه یمیشی)، افروختن آتش که همراه با غروب آفتاب جوانان و بزرگسالان، کپه‌هایی از هیزم که تدارک دیده‌اند آتش افروخته و با خواندن شعر آتیل، باتیل چهارشنبه (بیر، بیر چهارشنبه)، آینا کمین بختیم آچیل چهارشنبه (مثل آینه‌ای بختم باز شود چهارشنبه) از روی آن می‌پرند. از دیگر مراسم آن مراسم شال اندازی، شال سالماق یا بئلی بئلی آغاز می‌شود که جوانان از بام منازل فامیل و آشنایان شالی آویخته و طبق رسم صاحب‌خانه درون آن میوه،



شکل ۱-۳ سفره هفت سین

شکل ۲-۳ پیشواز عید با سبزه و ماهی



شیرینی، تنقلات یا تخم مرغ رنگ شده گذاشته و با دادن دعای خیر (چک الله مطلبین وئرسین) یعنی شال را بکش خدا مقصودت را بدهد همراه است.

**عید نوروز:** مردم با خانه تکانی و زدودن گرد و غبار از چهره اسباب منازل به پیشواز آن می روند و معمولاً با سبز کردن دانه گندم، عدس و ... و مراسم سمنویزی (که آن را یادگاری از حضرت فاطمه زهرا (س) می دانند) همراه است. پس از آماده شدن سمنو آن را بین خانواده و آشنایان تقسیم می کنند.

**عرفه آخشامی (شب عرفه):** روز قبل از اعیاد مذهبی و رسمی چون نوروز، قربان و غدیر معمولاً مردم به زیارت اهل قبور می روند و برای آنها خرما و حلوا خیرات می کنند.

**سیزده بدر:** در این استان نیز مانند سایر نقاط کشورمان معمولاً خانواده ها در روز سیزدهم فروردین به دامن طبیعت، کنار رودخانه ها و چشمه سارها می روند و جوانان به بازی هایی چون آرادا قالدی (وسطی) و خواندن اشعار محلی می پردازند و با گره زدن سبزه و روان کردن سبزه ها در آب، نوشدن حیات در طبیعت را جشن می گیرند.



شکل ۳-۳- مراسم سیزده بدر (دره شهدا از تفرجگاه های اطراف ارومیه) جاده ارومیه - اشنویه

**عید قربان:** این عید را مردم پیرو مذاهب تشیع و تسنن استان گرامی می دارند و معمولاً افرادی که قبلاً به زیارت خانه خدا نائل شده اند، گوسفند قربانی می کنند و گوشت آن را میان آشنایان و فقرا تقسیم می کنند. طبق رسم مردم به دیدار خانواده هایی می روند که به تازگی عزیزی را از دست داده اند (قره بایرام) و بعد از آن به دیدار اقوام می روند و با گفتن بایرامین موبارک اولسون (عیدتان مبارک)، حاجی لار ثوابیندا اولاسان (ثواب حجاج را داشته باشی) در واقع عید مبارکی می گویند.

**عید فطر:** در این روز مثل روز قبل از عید نوروز و قربان مردم به زیارت اهل قبور می روند و روز عید بعد از قرائت نماز عید فطر و پرداختن فطریه به دیدار خانواده هایی که به تازگی عزیزی را از دست داده اند، می روند. همچنین به دیدار اقوام و آشنایان نیز می روند.



**عید غدیر :** شیعیان استان ما سالروز برگزیده شدن امیرالمؤمنین به ولایت را جشن می‌گیرند و برخی از مردان با حضور نزد روحانی بین یکدیگر صیغه عقد اخوت و برادری می‌خوانند. اغلب در روز عید غدیر از سیدهای آشنا دیدار می‌کنند و از آنها عیدی دریافت می‌کنند که باعث برکت در روزی آنها باشد.



شکل ۳-۴ چيله

**شب یلدا (چيله گنجه‌سی):** در آذربایجان غربی مانند سایر نقاط ایران کوچک‌ترها در منزل بزرگ‌ترها خصوصاً والدین و ریش‌سفیدان جمع می‌شوند و برای دختران نامزد و نو عروسان هدایایی چون خوراکی (تنقلاتی مانند حلوای محلی) و در صورت استطاعت طلاجاتی چون انگشتری یا النگو تهیه می‌کنند. در این شب افراد فامیل دور هم جمع می‌شوند و با گذاشتن سینی خوراکی‌هایی چون قاووق، سوجوق، پشمک، حلو و آجیل صدا البته هندوانه و سیب و انار ورود زمستان را جشن می‌گیرند.

**مراسم ازدواج :** مراسم ازدواج شامل خواستگاری، شکستن قند (قندسیندرما)، شیرینی‌خوران، نامزدی، حنا گنجه‌سی (حنابندان)، مراسم عقد و جشن عروسی است و معمولاً سه روز بعد از جشن عروسی مراسم پاگشا یا «آیاق آشنا» برگزار می‌شود.

**جشن انگور :** در شهریور ماه با انتخاب انگور نمونه در میدان روستا این جشن برگزار می‌شود.

**جشن خدیر نبی :** این جشن بین دو چله زمستان که پیام آور امید به آینده است، برگزار می‌شود.

**جشن سمنو پزی :** با حضور جمعی از همسایگان و فامیل برگزار می‌شود و معمولاً باور عمومی مردم این است که یادگار حضرت زهرا (س) است. از این رو همیشه تهیه سمنو را به حضرت نسبت می‌دهند. بعد از پختن آن را بین فامیل و دوست و آشنا احسان می‌کنند. هنگام عودت ظرف سمنو نیز در آن هدایایی می‌گذارند و آن را تحویل صاحب خانه می‌دهند.

**مراسم باران خواهی :** از اعتقادات و باورهای مردم آذربایجان غربی است که با مراسمی به هنگام خشکسالی از خداوند درخواست باران می‌کنند. معمولاً ملاقه بزرگی را که به آن به زبان محلی چمچه می‌گویند، با پارچه رنگی تزئین می‌کنند و آن را به دست بچه‌های معصوم می‌دهند. بچه‌ها نیز به در خانه‌های مردم روستا یا محله می‌روند و این شعر را می‌خوانند: چُمَّچَه گلین جُوم اوستَه / الله دان یاغیش ایستَه / الله بیزه یاغیش ور / دیم لَر میز قورودو / ای عروس چمچه بالا برو / و برای ما از خدا باران طلب کن / خدایا به ما باران ارزانی دار / مزارع دیم خشک شد.

صاحب خانه نیز با دادن مقداری برنج یا لوبیا و پاشیدن آب روی ملاقه بچه‌ها را بدرقه می‌کند. سرانجام با حبوبات جمع‌آوری شده، آش می‌پزند و بین مردم پخش می‌کنند تا حاجتشان برآورده شود.

۱- به قاشق چوبی باریک گفته می‌شود. این استعاره به زمان خشکسالی و لاغر بودن عروس اشاره دارد.

### اعتقادات و باورها

باور و اعتقادات هر منطقه برگرفته از فرهنگ، اعتقادات دینی و قومی و نژادی آن منطقه است. این گونه باورها در بین مردم آذربایجان با توجه به تنوع قومی آن نیز وجود دارد.

یوخدا بال آرسی گورسن وارله اولاسان (اگر کسی در خواب زنبور غسل ببیند ثروتمند خواهد شد).  
چای اوستده تلیف اولسا قوناخ گلیر (اگر بر روی چای دانه و ساقه باشد مهمان می‌آید).  
کردی : رویشتن به ده ستی خوته، ها تنه وه به ده ستی خودا (رفتن به اراده خودت است برگشتن به اراده خدا)

### ضرب المثل‌ها

ترکی :

چُوری آت دریایا، بالیق بُولمسه خالق بولر : نان را بینداز به دریا ماهی قدرش را نداند خدا می‌داند.  
دوس داشی یامان اولی : سنگی که دوست می‌زند آزارش بیشتر است.  
قابونی باغلا، قوشویون اوغرو توت ما : درت را ببند به همسایه‌ات تهمت دزدی زن.

کردی :

مشک ده کونه وه نه ده چوو، قانگه لاشکی له کلکی ده به ست : موش نمی‌تونه بره سوراخ به دمش جارو می‌بندد.  
گورگ نه گدر لر بارانی ترسا با کپه نکلی که برده کرد : گرگ اگر از باران بترسه لباس ضخیم می‌پوشد.

### آیین‌های سوگواری

عزاداری ماه محرم

معمولاً در استان در دهه اول ماه محرم مجالس عزاداری و روضه خوانی برای سیدالشهدا برگزار می‌شود. دسته‌های زنجیرزنی در کوچه و خیابان راه می‌افتند و نوحه‌خوانان با خواندن نوحه‌های مربوط به هر روز از ماه محرم برای سالار شهیدان و اهل بیت سوگواری



شکل ۶-۳- مراسم شبیه خوانی (خیمه سوزانی در ارومیه)



شکل ۵-۳- مراسم زنجیرزنی (تعزیه مسجد سیدجواد ارومیه)



می‌کنند. در روز ظهر عاشورا مراسم شبیه‌خوانی برگزار می‌شود و بعد از ظهر نیز به دیدار قبور و امامزاده‌ها می‌روند و شب مراسم شام غریبان سیدالشهدا و اهل بیت در مساجد با سینه‌زنی انجام می‌گیرد. روز اربعین حسینی نیز دسته‌های زنجیرزنی در خیابان و امامزاده‌ها به عزاداری می‌پردازند و مردم نذورات و خیرات خود را به دسته‌های عزاداری و همسایگان و آشنایان تقدیم می‌کنند.

زبان، دین و مذهب: در حال حاضر در این استان اقوام ترک و کرد که زبان اغلب آنها ترکی آذری و کردی است، زندگی می‌کنند. بیشتر مردم استان پیرو دین اسلام (شیعه و سنی) هستند و اقلیتی از ارامنه و آشوری‌ها نیز در این استان زندگی می‌کنند.

## ادبیات شفاهی

- ۱- موسیقی فولکلوریک آذربایجان شامل: عاشق‌لار، موسیقی تعزیه، لای لای، یئل یئل، ماهنی یا ترانه فولکلوریک مربوط به آداب و رسوم و مراسم متفرقه
- ۲- بایاتی‌ها: معادل فارسی بایاتی دوییتی است که قسمت اعظم ادبیات فولکلوریک آذربایجان را تشکیل می‌دهد. بایاتی‌ها به دلیل گستردگی و مضمون‌های رنگارنگ، ایجاز و قالب‌های زیبا و دلنشین مقام اول را در فرهنگ شفاهی مردم این سرزمین دارند. بایاتی‌ها که به الفاظ ساده جاری می‌شوند، از راز و نیازهای مردم پاک دل سرچشمه می‌گیرند. گاهی از آن به عنوان تفأل یا در مواقع غم و اندوه و ناراحتی استفاده می‌شود. در زیر به نمونه‌هایی از آن اشاره شده است.
- ۱- امامزاده باغلاری، یاشیلده یا پراغلاری، ندریم قبول اولسون، یاندریم چراغلاری (باغ‌های امامزاده برگ‌های سبزی دارد، نذریم قبول شود چراغ‌ها را روشن کنم).



شکل ۷-۳

- ۲- گویده اوجان قوش اولسون / ایچدیگین سونوش اولسون / لیلی نه خبر ورین / مجنون گلیر خوش اولسون (اونی که تو آسمان پرواز می‌کند، پرند باشد / آبی که می‌خوری نوش جان باشد / به لیلی خبر بدهید / مجنون می‌آید خوشحال باشد).

- ۳- بوردان بیر آتلی گچدی / آتین اوینادی گچدی / آی کیمی شفق ساجدی / گون کیمی باتدی گچدی (از اینجا یک اسب سوار رد شد / اسب را جولان داد و رفت / مثل ماه درخشید / و مثل خورشید غروب کرد و رفت).

الف) عاشیق‌ها: معنی لغوی عاشیق دل‌باختگی و دوست داشتن است. عاشیق‌ها دل‌باخته وطن و مردم هستند. آنها مالک گنجینه عظیم هنر و ادبیات تاریخی مردم این



## ویژگی‌های فرهنگی استان

سرزمین‌اند. آنها در اشعار خود مسائل اخلاقی، سیاسی، عامی و عشقی مردم را بازگو می‌کنند. آهنگ‌هایی که عاشیق‌های آذربایجان با ساز می‌زنند و با آهنگ آن می‌خوانند، شامل ۷۲ آهنگ است؛ چون دیوان، تجنیس، تاجری و... .

ب) موسیقی تعزیه: شامل اشعاری است که در مراسم عزا و مجالس ترحیم و سالگردهای امامان (عاشورای حسینی) اجرا می‌شود که به آنها آغی یا اخشاما هم گفته می‌شود.

ج) لای لای: اشعاری است که مادران برای خواب کردن کودکان در پای گهواره می‌خوانند و در واقع با کودک یک نوع ارتباط کلامی و عاطفی برقرار می‌کنند. نمونه‌ای از آن در زیر آمده است:

لای لای دیم یاتاسان / قزل گوله باتاسان / قزل گولون ایچینده / شیرین یوخو تاپاسان.

(لالایی می‌گویم که به خواب روی / بین گل‌های محمدی غرق بشوی / بین گل‌های محمدی / خواب شیرینی پیدا بکنی.)

هامی یاتیب سنده یات / دینجل قوزوم تر بوی آت / صبحون خیره آپلسین / سنه گولسون بو حیات.

(همه خوابیده‌اند تو هم بخواب / استراحت کن عزیزم تا زود بزرگ شوی قد بکشی / صحبت به خیر گشوده شود / زندگی به

رویت لبخند بزند.)

لای لای دندیم آدینا / حق یتیشسین دادینا / بویا باشا چاتاندا / منی ده سال یادینا.

(لالایی می‌گویم برایت / تا خداوند به دادت برسد / تا بزرگ شوی و قد بکشی / منو به یاد بیاری.)

د) یئل یئل: اشعاری است که کشاورزان هنگام کاشت و برداشت محصول می‌خوانند که معمولاً درخواست باد برای باد دادن

گندم و جدا کردن کاه از گندم است.

آی ایلر ایلر / باغچا دا گولر / او شیرین دیلر / بئله دیللر / یئل یئل.

(ای ایل‌ها / گل‌های باغ / بازبان شیرین این‌طور می‌گویند باد باد (باد می‌خواهیم).)

ه) ماهنی یا ترانه فولکلوریک: این ترانه‌ها در موقعیت‌هایی مثل پیروزی‌ها، غم‌ها و شادی‌ها خوانده می‌شوند و امروزه به

نام سرودهای محلی به یادگار مانده‌اند.

و) موسیقی‌های مربوط به آداب و رسوم مراسم متفرقه: در آذربایجان غربی اکثر امور روزمره با مراسم خاصی اجرا

می‌شود. مثلاً هنگام سمنو‌پزی، تهیه عرقیات (بیدمشک، بادرنجبویه، نعناع و...) تهیه شیرۀ انگور، پختن رب گاهی از اقوام و همسایگان

دعوت می‌شود و اشعاری می‌خوانند، مثل سمنو ساخلامنی / ایلده گوردِرم سنی (سمنو منو نگهدار/ تا هر سال سبزه کم) و گاهی

همراه با نذورات خاص است.

## بازی‌های محلی

ورزش و بازی‌هایی که بین اقشار مختلف جامعه رایج است، برگرفته از فرهنگ و آداب و سنن، علایق ملی و ذوق و همت مردم

هر جامعه است. در آذربایجان غربی نیز به سبب تنوع قومی و نژادی، بازی‌های مختلف رایج است. از جمله بازی‌های بومی می‌توان

به شعبه شعبه، پیل دسته، هفت سنگ، آرادا قالدی (وسطی)، یرد قالان قورد اولسون، خسترچین (خط چین) در مناطق ترک نشین و

برج و فیتود (برج و سوت)، گُزنی ب فیتوان (سوت زدن همراه گُز) گُبن (چوگان بازی)، هلوکین (چوب و گوی) در مناطق کردنشین

اشاره کرد.



## فعالیت



- ۱- در روستا یا شهرستان محل زندگی شما کدام یک از انواع مراسم فوق وجود دارد؟ از نمونه اشعار آن چند مورد بنویسید.
- ۲- به غیر از موارد ذکر شده، چه نوع بازی‌هایی در شهرستان یا روستای محل زندگی شما رایج است؟ آیا می‌توانید چند نمونه از آنها را ذکر کنید؟
- ۳- آیا در روستا یا شهر محل زندگی شما افسانه‌ها و حکایت‌های خاصی رایج است؟ اگر جواب مثبت است، یک نمونه از آن را در کلاس ارائه دهید.

## بیشتر بدانیم

### پوشاک

امروزه مردم آذربایجان همچون دیگر مردم ایران اسلامی پوشاک مشترکی دارند اما پوشاک سنتی مردم ترک و کرد آذربایجان به شرح زیر است :

مردان ترک آذری شامل کونیک (پیراهن) جلققا (جلیقه) شلوار، ایپ جوراب (جوراب پشمی) چاروق (کفش پوستی) بوزملی درن (نیم تنه) ال جَه (دستکش) بویون شاله (شال گردن)، بورک (کلاه)، دولاخ (پایبند ساق) که در فصول مختلف می‌پوشیدند.



شکل ۸-۳ پوشاک زن و مرد قره باباق و شاهسون

پوشاک زنان ترک آذری: پوشاک زنان ترک آذری شامل چارقد (روسری)، کوبنک (پیراهن)، عرقچین (کلاهی کاسه ای)، آرخالیق (تن پوش شبیه کت)، تومان (شلواری از جنس چیت)، شلیته (دامن پر چین کوتاه)، ساپ (جوراب)، گالش (کفش از جنس لاستیک)

پوشاک مردان کرد: کواویانتول (نقش کت و شلوار)، پشتیبند (پشت بند)، یک نوع شال، آغابانی یا پیچ شال (دور سر)

پوشاک زنان کرد: کراس (پیراهن بلند)، کلاو یا کلاه، کُلیج (کتی شبیه کت مردان از مخمل)، پشت بند (شال کمر)، دسمال (روسری)، ده ربی (شلوار بسیار بلند)، چارشیشال (پارچه ای گل دار که به دور دوش می اندازند).



ب - پوشاک سنتی زنان کرد

الف - پوشاک زنان عشایر شمال استان

شکل ۹-۳

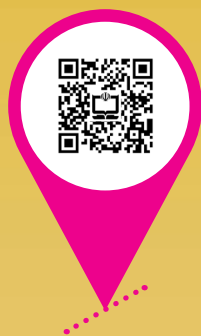
## خوراک

خوراک مردم تا حدود زیادی به نوع آب و هوا (معتدل و سردسیر) و موقعیت جغرافیایی آن بستگی دارد و در بین اقوام و نژادهای مختلف غذاهایی به شرح زیر تهیه می شود: کوفته و شوربا (کوفته)، آیران آشی (آش دوغ)، قاتیق آشی (آش ماست)، یارماشورباسی (آش بلغور)، یارباق دولماسی (دلمه برگ مو)، کلم دولماسی (دلمه کلم)، اشکنه، پلو، گوزلمه و... و از غذاهای مردم کرد به بره سیل، قلّه سی، آش ساوار، ترشک که اقوام و ساکنین با توجه به فرهنگ ها و عادات غذایی هر کدام، غذاهای بالا را با توجه به طبع و مزاج فرد تهیه می کنند<sup>۱</sup>.

۱- ترشی ها: که معمولاً با غذاهای گوشتی که بنابر باور از بین برنده صفر است استفاده می شود می توان به ترشی مخلوط، هفت بیجار، لیت، دولدورما ترشی (بادمجان، فلفل، گوجه فرنگی) اشاره کرد.

نان ها: یوخا، آرده، آل چوره گی، کولیره، کل لره ناسکه و نان لواش تنوری که در بین مردم شهر و روستا و عشایر رایج است.





# فصل چهارم

پیشینه و مفاخر استان آذربایجان غربی





## درس دهم: پیشینه تاریخی استان

آیا با پیشینه تاریخی استان خود آشناید؟ می‌دانید کدام اقوام و تمدن‌ها در این منطقه شکل گرفته‌اند و چه دستاوردهای مهمی را به یادگار گذاشته‌اند؟

استان آذربایجان غربی به دلیل موقعیت منحصر به فرد جغرافیایی در تمام قرون و اعصار چهار راهی برای عبور ملل و مرکزی برای تجارت بوده و از طرف دیگر محل برخورد اقوام، فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف بوده است. ما در این درس شما را با پیشینه و ویژگی‌های تاریخی استان آشنا می‌سازیم.

### سکونت اولیه در استان (غارنشینی)

تاریخ و پیشینه یک ملت همواره هویت و شخصیت یک جامعه را می‌سازد. در این بین استان آذربایجان غربی به عنوان گوشه‌ای از خاک ایران عزیز با داشتن آثار متعدد تاریخی از قدمت و پیشینه‌ای بس طولانی برخوردار بوده است. یافته‌های باستان‌شناسی نشانگر آن است که قدیمی‌ترین آثار سکونت در استان مربوط به دوره پارینه‌سنگی میانی و به حدود ۴۰ هزار سال قبل از میلاد می‌رسد. آثار این سکونت تاکنون از دو محل به نام‌های غار تتمدن در نزدیکی دهکده تتمدن و غار داوار زاغاسی در مجاورت روستای میرآباد ارومیه که هر دو در کنار رودخانه نازلو قرار دارند، به دست آمده است.

### بیشتر بدانیم

در این دوران آب و هوای استان گرم و بارانی و پیرامون آن جنگل و پراز مرداب و حیوانات وحشی بوده است. انسان‌ها در این دوران در غارهای طبیعی نزدیک رودخانه‌ها می‌زیستند و از طریق شکار امرار معاش می‌کردند و ابزارآلات سنگی را از سنگ چخماق می‌ساختند و حیوانات بزرگ از جمله گوزن، آهو و... را شکار می‌کردند. مدارک فرهنگی این غارنشینان به استناد ابزارهای سنگی به دست آمده به فرهنگ (لوآ لو آژین جدید) معروف است.

شکل ۴-۱- غار تتمدن-کنار  
رودخانه نازلو (نازلوچای)





## آغاز روستانشینی در استان

آثار مربوط به قدیمی‌ترین روستاهای اولیه براساس یافته‌های باستان‌شناسی از هزاره ششم قبل از میلاد به بعد در مناطق ذیل به دست آمده است.

۱- شمال دریاچه ارومیه در دوتپه به نام‌های اهرنجان (سلماس) و قره‌تپه (جاده سلماس - طسوج)

۲- از نیمه دوم هزاره ششم به تعداد روستاهای استان افزوده می‌شود. از مهم‌ترین روستاهای این دوره می‌توان به حاجی فیروز (دشت سلدوز) و جلبر (ارومیه) اشاره کرد.

مردم این روستاها کشاورز و دامدار بوده‌اند و ظروفی سفالی می‌ساخته‌اند که در آن خمیره‌های گل و گیاه و کاه به طور ناقص پخته می‌شده است. این ظروف در دو نوع ساده یا منقوش ساخته شده، موضوع نقش‌های آن خطوط ساده هندسی بوده است. در این روستاها ابزارهای سنگی زیادی به دست آمده است که شامل تیغه‌های بلند و ابزارهای سنگی کوچک و بزرگ دیگر است که همه از جنس اُبسیدین می‌باشند.



شکل ۳-۴- ابزار سنگی مکشوفه از اهرنجان سلماس



شکل ۲-۴- وضعیت فعلی تپه اهرنجان سلماس

## بیشتر بدانیم

از این محل‌ها سنگ‌ساب‌ها، کوبیدنی‌های سنگی، درفش‌های استخوانی و سردوک‌های سفالی که به پشم‌ریسی مربوط است به دست آمده است. به واسطه فراوانی این ابزارآلات کوچک و بزرگ اُبسیدینی، اهرنجان را در هزاره ششم پیش از میلاد به مرکز تهیه و صدور صنایع اُبسیدینی در شمال دریاچه ارومیه معرفی کرده‌اند. از مهم‌ترین روستاهای این دوره می‌توان به حاجی فیروز (دشت سلدوز) و جلبر (ارومیه) اشاره کرد. در تپه

حاجی فیروز واحدهای ساختمانی به طور مستقل از هم بنا شده و دارای نقشه ساختمانی مربع و مستطیل بوده اند. از مهم ترین دست سازهای مردم حاجی فیروز می توان به ظروف سفالی دست ساز چون کاسه، کوزه، فنجان خمره ذخیره آذوقه و سینی پوست کنی اشاره کرد. سفال های حاجی فیروز که خمیره گل و گیاه داشته اند، در دو گروه ساده و منقوش ساخته شده اند.

تپه پزدلی در روستای بارانی نقده (نزدیک سد مخزنی حسنلوی کنونی) از نظر گاه نگاری فرهنگ های پیش از تاریخ منطقه در مرحله بعد از فرهنگ حاجی فیروز قرار دارد و به فرهنگ دالما (قدمت ۴۱۰۰ - ۴۸۰۰ ق.م) معروف است.

از آثار مربوط به پزدلی می توان به سفال های ساده و منقوش با موضوع نوارهای افقی و موازی، ابزارهای سنگی و ابزارهای ابسیدینی سردوک های از گل پخته و درفش های استخوانی اشاره کرد.

## آغاز شهرنشینی در استان

هزاره چهارم قبل از میلاد مصادف با آغاز شهرنشینی اولیه در استان می باشد. در این دوره استان شاهد تحولات تازه ای بوده و تحت تأثیر ۲ حوزه فرهنگی قرار می گیرد.

۱- حوزه فرهنگی ماوراء قفقاز (کورا- ارس): در این دوره مهاجران زیادی از این بخش به شمال غرب کشور وارد می شوند و به تعداد سکونت گاه ها و مراکز جمعیتی استان افزوده می شود. از مهم ترین مراکز سکونتگاهی این حوزه می توان به: سهراهی دوز داغی (خوی) تپه گیجلر (ارومیه) یا نخجوان تپه در روستای باغستان ارومیه گوی تپه (ارومیه) و هفتوان (سلماس) اشاره کرد.



شکل ۴-۴- نمونه ای از سفال های تپه گیجلر ارومیه



شکل ۴-۷- پلاک مفرغی مکشوفه از گوی تپه ارومیه (نیمه دوم هزاره دوم پیش از میلاد)



شکل ۴-۶- ظروف سفالی تپه هفتوان سلماس (هزاره دوم پیش از میلاد)



شکل ۴-۵- نمایی از شمال تپه گیجلر ارومیه

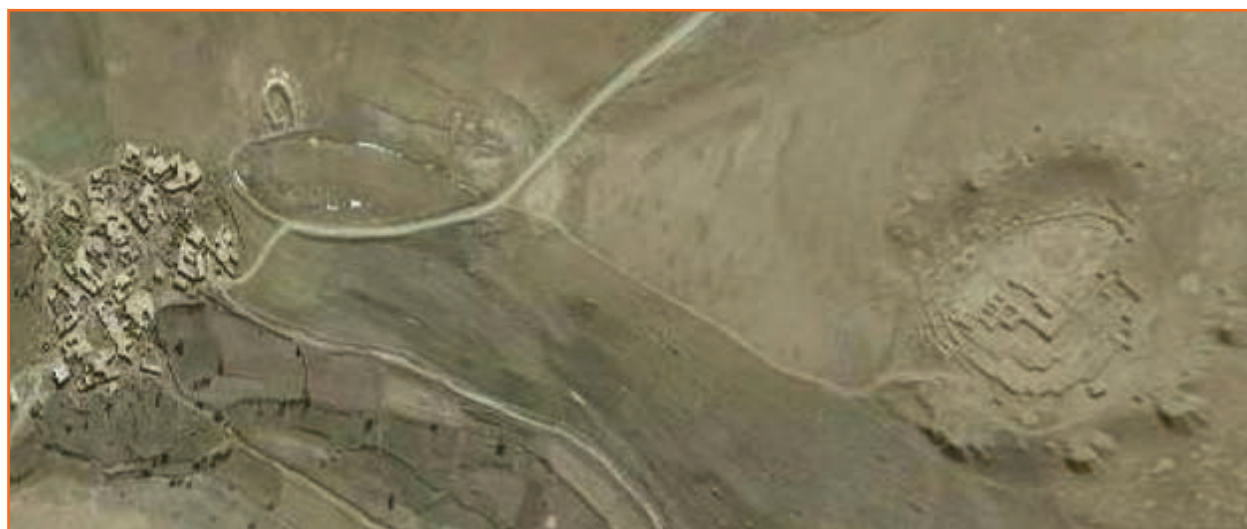


۲- حوزه فرهنگی بین‌النهرین : منطقه ربط و سردشت در این دوره تحت تأثیر این حوزه فرهنگی قرار داشته و زودتر از سایر مناطق استان وارد دوره شهرنشینی شده است.

## شکل‌گیری تمدن‌ها و دولت‌های محلی در استان

از هزاره اول ق.م چندین دولت مهم در منطقه وجود داشتند که با اهمیت‌ترین آنها دولت مانا بود.

الف) دولت مانا : این دولت در قرن‌های هفتم و هشتم ق.م سرزمین‌های جنوبی دریاچه ارومیه را در اختیار داشتند. مرکز حکومت این دولت زیرتو بود که آثار آن در نزدیکی بوکان در تپه قالاچی شناسایی شده است. رسم الخط این کشور آرامی بود. در رأس این کشور پادشاهی قرار داشت که امور مملکتی را با مشورت شورای شیوخ اداره می‌کرد. دولت منطقه‌ای مانا در تعاملات سیاسی منطقه نقش فعالی داشته و براساس صلاح‌دید گاهی به نفع و گاهی به ضرر دولت آشور و یا امپراطوری اورارتو وارد جنگ می‌شدند. اداد بزرگ‌ترین خدای مردم مانا بود. فرهنگ و تمدن مانا تقریباً در سطح تمدن اورارتو قرار داشت. یانزو، آزا و الوسونو از پادشاهان این دولت بودند. مردم مانا کشاورز و دامدار بوده و پرورش اسب نیز در بین آنها رایج بوده است.



شکل ۸-۴- قالاچی بوکان



شکل ۹-۴- تصویر انسان بالدار بر روی آجر



## پیشینه و مفاخر استان

از آثار به دست آمده از هزاره اول ق.م می توان به تپه حسنلو در دشت سلدوز که یکی از مراکز حکومتی متعلق به این دوره است، اشاره نمود. در این تپه ۱۰ طبقه فرهنگی - تاریخی شناسایی شده است که طبقه چهارم آن معماری عظیمی مشتمل بر تالارها، بناهای مذهبی، فضاهای باز اجتماعی با اشیای ذی قیمت که مهم ترین آنها جام حسنلو می باشد، به دست آمده است. این جام از شهرت جهانی برخوردار است و در بدنه آن موضوعاتی درباره باورهای مذهبی متعلق به ساکنان زاگرس حک شده است.



شکل ۱۰-۴ تپه حسنلو- دشت سلدوز نقده



شکل ۱۲-۴ اشیای مکشوفه از حسنلو نقده (نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد)

شکل ۱۱-۴ جام زرین حسنلو یافته شده در منطقه حسنلو  
نقده (نیمه نخست هزاره اول پیش از میلاد)



یکی دیگر از مراکز حکومتی متعلق به سده هفتم و هشتم ق. م (که فعلاً نام آن مشخص نیست) در منطقه جنوب غربی استان در ربط از توابع سردشت بوده است. از این محل خطوط میخی منقوش روی آجر به دست آمده است.



شکل ۱۳-۴ تپه ربط سردشت و آثار مربوط به آن

ب) دولت اورارتو : یکی دیگر از مهم ترین قدرت های منطقه در آن زمان، امپراطوری اورارتو بود. این امپراطوری در قرون هفتم و هشتم ق. م بخش های وسیعی از شمال، مرکز و غرب استان را تحت قلمرو خود داشت.

بنای دولت اورارتو، آرامو بود و امپراطوری این دولت توسط ساردوری اول تأسیس شد. مرکزیت این دولت ابتدا آراشکو بود. ساردوری اول مرکز این دولت را به نزدیکی وان منتقل کرد و آن را توشیا نامید.



شکل ۱۴-۴ کتیبه کله شین اشنویه



شکل ۱۵-۴ خط میخی مربوط به دوره اورارتو - محمودآباد ارومیه



شکل ۱۶-۴ لوح گل پخته بسطام  
(قره ضیاءالدین ۶۴۵-۶۸۰ پیش از میلاد)

اشپوئینی، منوآ، آرگشتی، رؤسای اول و رؤسای دوم از جمله امپراطوران اورارتو بوده‌اند. شهر دژ بسطام بزرگ‌ترین شهر شناخته شده از اورارتو در شمال غرب ایران است و به استناد کتیبه میخی مکتشفه از آن توسط رؤسای دوم ساخته شده است (و آثار اورارتو در جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکیه، شمال عراق، شرق سوریه و شمال غرب ایران و به خصوص در سطح استان پراکنده است). این آثار در استان آذربایجان غربی شامل شهر دژها، قلاع، مقابر صخره‌ای، یادمان‌های کوهی (کتیبه) و یا برافراشته به خط میخی اورارتوی و یا دو

زبان میخی، اورارتویی و آشوری، معابد کوهستانی است. اورارتوها در فنون نظامی، ایجاد سد، احداث کانال و قنات، باغداری، سفالگری و فلزکاری بسیار توانا بوده‌اند.



شکل ۱۷-۴ دژ بسطام - قره ضیاءالدین





شکل ۱۸-۴- مجموعه تخت سلیمان - تکاب



شکل ۱۹-۴- مجموعه تخت سلیمان و کوه زندان - تکاب



شکل ۲۰-۴- نقش برجسته خان تختی سلماس - دوره ساسانیان

پس از شکل‌گیری حکومت‌های ماد، هخامنشیان و اشکانیان نوبت به ساسانیان رسید. در این دوره، استان آذربایجان غربی به دلیل وجود یکی از سه آتشکده مهم ساسانیان یعنی بنای آذرگشسب در تخت سلیمان تکاب از اهمیت زیادی برخوردار بوده است. تخت سلیمان مجموعه‌ای از کاخ‌ها و بناهای مذهبی است و همگی پیرامون یک دریاچه کوچک پرآب به وجود آمده‌اند. تخت سلیمان دارای برج و بارو دو دروازه است و آتشکده آذرگشسب که در آن آتشکده شاهی و سپاهیان نگهداری می‌شده داخل این مجموعه واقع شده است.

از دیگر آثار مهم این دوره می‌توان به نقش برجسته خان تختی در سلماس که تصویری از دو سوارکار است، اشاره کرد. عده‌ای از محققین این نقش برجسته را متعلق به اردشیر و پسرش شاهپور اول می‌دانند. کلیسای آشوری مارسرکیس واقع در دامنه‌های کوه سیرارومیه از دیگر آثار مهم این دوره است.



## برای مطالعه



### آذربایجان غربی در دوره اسلامی

با ورود اعراب در سال ۲۲ هـ. ق به آذربایجان و پذیرش دین اسلام توسط مردم دین و فرهنگ اسلامی تأثیرات شگرفی را در تمام عرصه‌های زندگی مردم آذربایجان به جا گذاشته است. آیا می‌توانید بگویید دین و فرهنگ اسلام بر کدام یک از عناصر زندگی مردم تأثیر گذاشته است؟

سلسله‌های ایرانی بعد از اسلام مانند طاهریان، صفاریان، سامانیان و غزنویان که از شرق ایران برخاسته بودند و حکومت‌های مستقلی را تشکیل داده بودند، هیچ‌گاه نتوانستند قلمرو خود را به آذربایجان برسانند. در این مدت که از سال ۲۰۵ هـ. ق تأسیس سلسله طاهریان شروع و تا سال ۴۲۹ هـ. ق آغاز حکومت سلجوقیان بود، حکومت‌های محلی متعددی قدرت را در آذربایجان به دست گرفتند.



شکل ۲۱-۴- مسجد جامع ارومیه - دوره سلجوقی

در آغاز قرن پنجم هـ. ق ترکان غز به فرماندهی سلجوقیان نخست با دسته‌های کوچک و سپس با تعداد بیشتری آذربایجان را به تصرف خود درآوردند. در نتیجه اهالی ایرانی و مردم نواحی ماوراء قفقاز و مجاور آن حکومت ترکان غز را پذیرفتند. از مهم‌ترین آثار مربوط به این دوره می‌توان به مقبره سه گنبد (۵۸۰ هـ. ق) و مسجد جامع ارومیه (۶۷۶ هـ. ق) اشاره کرد.

در دوره خوارزمشاهیان، مغولان به فرماندهی چنگیزخان به ایران حمله کردند. با حمله مغولان و هلاکوخان ایلخان (۶۵۴ هـ. ق) حکومتی تشکیل شد که نفوذ قلمرو آن تا شام ادامه داشت. پس از تضعیف ایلخانان مغول امرای مستقل از جمله جلاریان، ترکمانیان، در آذربایجان حکومت کردند.

پس از روی کار آمدن شاه اسماعیل اول صفوی (۹۰۷ هـ. ق) آذربایجان به عنوان پایگاه اصلی و مرکز عمده گردآوری قوای نظامی برای شاهان صفوی تبدیل شد. در دوره صفویه آذربایجان محل جنگ‌های خونین



شکل ۲۲-۴- محراب مسجد جامع ارومیه - دوره ایلخانی



شکل ۲۴-۴- نمای از سه گنبد ارومیه



شکل ۲۳-۴- نمای از داخل مسجد جامع ارومیه

میان سپاهیان شاه اسماعیل صفوی و سلطان سلیم عثمانی شد. بنای یادبود سید صدرالدین شیرازی وزیر اعظم شاه اسماعیل صفوی و شهدای جنگ چالدران در نزدیکی سیه چشمه گواهی بر این ادعاست. از دیگر آثار مهم دوره صفوی می‌توان به بازار شهر خوی، قلعه مرزی بردوک (در سرو ارومیه که دارای فضاهای تدافعی، مسجد و آب‌انبار است)، سدسنگی تازه شهر سلماس، سد قورومیش در نزدیکی بوکان اشاره کرد. پس از سقوط دولت صفویه آذربایجان به دست دولت عثمانی افتاد. دیری نپایید که نادر شاه افشار آذربایجان را از تصرف دولت عثمانی بیرون آورد و در دشت مغان در سال ۱۱۴۸ هـ. ق (۱۷۳۵ میلادی) تاجگذاری کرد.



شکل ۲۶-۴- قلعه بردوک - سرو ارومیه



شکل ۲۵-۴- مقبره سید صدرالدین - چالدران

کریم خان زند در سال ۱۱۷۵ ه.ق آذربایجان را از دست خوانین محلی که پس از مرگ نادرشاه قیام کرده بودند، باز پس گرفت. بعد از مرگ کریم خان بار دیگر خوانین محلی سر برآوردند تا اینکه آقا محمدخان در سال ۱۲۰۵ ه.ق موفق شد آذربایجان را کاملاً مطیع خود سازد.

### آذربایجان در دوره معاصر

ناکارآمدی حکومت قاجار منجر به بروز جنگ‌های خونین بین ایران و روسیه و انعقاد قراردادهای ننگین گلستان ۱۲۲۸ ه.ق و ترکمان‌چای ۱۲۴۳ ه.ق و در نتیجه جدا شدن قسمت‌هایی از شمال آذربایجان از ایران شد. در این دوره آذربایجان چنان اهمیت داشت که ولیعهدهای قاجار قبل از به پادشاهی رسیدن حاکم آذربایجان می‌شدند. یکی از مقاطع مهم دوره قاجاریه شکل‌گیری انقلاب مشروطیت بود که آذربایجان نقش مهمی در تحول سیاسی و اجتماعی آن دوره به عهده داشته است. در واقع پس از تهران، آذربایجان مهم‌ترین نقش را در شکل‌گیری انقلاب مشروطیت ایفا کرده است. با اشغال آذربایجان از طرف روس‌ها آثار انقلاب مشروطیت در آن به‌طور موقت از میان رفت. این هجوم با هم پیمانی دولت انگلیس به بهانه حفاظت از اقلیت‌های خارجی مقیم آذربایجان در سال ۱۳۲۸ ه.ق منجر به اشغال آذربایجان شد.

با آغاز جنگ جهانی اول (۱۹۱۴ میلادی) آذربایجان مورد تهاجم نیروهای روسیه قرار گرفت. پس از انقلاب روسیه در سال ۱۹۱۷ میلادی روس‌ها آذربایجان را تخلیه کردند. از سال ۱۳۰۰ شمسی به بعد تغییر و تحولات بسیاری در ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و شهری کشور صورت گرفت که منجر به ایجاد تشکیلات اداری در درون شهرهای استان و کشور شد.



شکل ۲۷-۴. پل هوایی بر روی رود قطور (قطورچای) - خوی





شکل ۲۹-۴- ساختمان شهرداری



شکل ۲۸-۴- ساختمان شهربانی

در جنگ جهانی دوم در زمان محمد رضا شاه در سال ۱۳۲۰ نیروهای شوروی وارد استان‌های شمال ایران از جمله آذربایجان شدند. این نیروها در آغاز ماه مه ۱۹۴۶ میلادی (۲۱ آذرماه ۱۳۲۵) به دنبال طرح مسئله آذربایجان در سازمان ملل متحد که به شکاف رسمی بین متفقین منجر شد، آذربایجان را تخلیه کردند.



شکل ۳۰-۴- مسجد اعظم ارومیه و حضور گسترده مردم در انقلاب

با شروع انقلاب اسلامی مردم آذربایجان غربی نیز با فداکاری‌ها و دلاوری‌های بی نظیر خود در سال ۱۳۵۷ دوش به دوش مردم سایر استان‌ها در پیروزی انقلاب اسلامی نقش مهمی را ایفا کردند. انقلاب اسلامی به عنوان یک انقلاب ایدئولوژیک تأثیر عمده‌ای در نظام اقتصادی و اجتماعی و سیاسی استان داشته است.



## درس یازدهم: نقش مردم استان در دفاع از کیان و مرزهای ایران اسلامی



استان آذربایجان غربی به دلیل موقعیت جغرافیایی خود در طول تاریخ محل تلاقی و برخورد اقوام و تمدن‌های مختلف بوده است و همین موقعیت حساس در ادوار مختلف منجر به حضور و تهاجم بیگانگان همچون یونانیان، رومی‌ها، مغولان، عثمانیان، روس‌ها، انگلیسی‌ها و در دهه‌های اخیر رژیم بعثی به این منطقه شده است. در این میان مردم استان به منظور دفاع از کیان و نوامیس خود در مقابل هجوم بیگانگان مقاومت کرده‌اند و شهدای بسیاری را در پاسداری از مرزهای خود تقدیم میهن عزیز کرده‌اند. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، رژیم بعثی عراق در ۳۱ شهریور ماه ۱۳۵۹ به مرزهای میهن اسلامی ما حمله کرد. آذربایجان غربی به دلیل داشتن مرز مشترک با این کشور (از کوه‌های دالامپرتا انتهای شهرستان سردشت) در طی جنگ تحمیلی چهار نقش عمده را در دفاع از مرزهای ایران اسلامی داشته است.

**۱- نقش رزمندگان و مردم استان آذربایجان غربی در دفاع از مرزهای مشترک به طول ۲۰۰ کیلومتر**  
رزمندگان و مردم قهرمان آذربایجان غربی و دیگر نقاط کشور، در طول دوران دفاع مقدس عملیات‌های غرورآفرین و



شکل ۳۱-۴: اعزام نیروهای مردمی استان به جبهه‌های حق علیه باطل



پیروزمندانه‌ای را در کلیه مناطق استان اجرا و از هرگونه اشغالگری و تجاوز به خاک مقدس ایران اسلامی جلوگیری کردند و حماسه‌های بدیعی را خلق نمودند. از مهم‌ترین عملیات‌هایی که در مرزهای مشترک این استان صورت گرفت، می‌توان به موارد جدول ۱-۴ اشاره کرد.

جدول ۱-۴- مهم‌ترین عملیات‌ها در مرزهای مشترک استان

ردیف	نام عملیات	مناطق عملیاتی	تاریخ عملیات
۱	والفجر ۲	در منطقه حاجی عمران	۶۲/۴/۲۹
۲	قادر	در منطقه مرزی اشنویه و کله‌شین	۶۴/۶/۱۸
۳	کربلای ۲	جنوب و غرب حاجی عمران	۶۵/۶/۱۰
۴	کربلای ۷	جنوب و غرب حاجی عمران	۶۵/۱۲/۱۲
۵	نصر ۵	مناطق مرزی سردشت	۶۶/۴/۳
۶	نصر ۷	مناطق مرزی سردشت	۶۶/۵/۱۴
۷	نصر ۹	حاجی عمران	۶۶/۹/۱
۸	سکانیان	مناطق مرزی پیرانشهر	۶۷/۴/۲۱

## ۲- نقش رزمندگان و مردم استان در برقراری امنیت داخلی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی علی‌رغم تلاش‌های استکبار جهانی در برهم زدن وحدت و ایجاد اغتشاش و بی‌ثباتی در منطقه، مردم استان با هوشیاری تمام و با حفظ وحدت و یکپارچگی توانستند توطئه‌های دشمنان را خنثی کنند و در این راه سرداران بزرگواری همچون شهید امینی، شهید بروجردی، شهید کاوه و... با نثار جان خود موجبات ثبات و امنیت را در استان فراهم کردند.



شکل ۳۲-۴- شهید مهدی امینی و حضور نیروهای بسیجی در برقراری امنیت داخلی استان

### ۳- نقش رزمندگان و مردم استان در مقابله با بمباران‌های هوایی دشمن

دشمن یعنی در طول ۸ سال جنگ تحمیلی بارها مناطق مختلف استان را بمباران کرد و جمع کثیری از کودکان و مردم غیر نظامی و بی‌گناه را به خاک و خون کشید. مهم‌ترین مناطق بمباران شده استان عبارت‌اند از:

۱- بمباران هوایی شهرستان ارومیه: در طول جنگ تحمیلی این شهرستان بیش از ۱۵ بار بمباران شد و شدیدترین آن در تاریخ ۶۵/۱۱/۱۱ صورت گرفت که منجر به شهادت ۳۶۳ نفر از فرزندان این آب و خاک گردید.

۲- بمباران شیمیایی سردشت: این بمباران یکی از فجیع‌ترین بمباران‌های تاریخ بشر بوده که در ۶۴/۴/۷ صورت گرفت و منجر به شهادت ۱۱۰ نفر گردید. این بمباران ۶۰۰ نفر جانباز و هزاران نفر مصدوم برجای گذاشت و آثار این جنایت هولناک هنوز هم در برخی از مصدومین این شهر دیده می‌شود. به همین دلیل ۸ تیرماه را روز مبارزه با سلاح‌های میکروبی و شیمیایی در ایران نام‌گذاری کرده‌اند.

۳- بمباران سایر مناطق: علاوه بر موارد ذکر شده مناطقی چون پیرانشهر، سلماس، میاندوآب، مهاباد، نقده، بوکان، خوی، تکاب، شاهین دژ، اشنویه بارها در طول جنگ تحمیلی توسط نیروی هوایی عراق بمباران شد.

### ۴- نقش رزمندگان و مردم استان در دفاع از مرزهای کشور (فرمانطقه‌ای)

مردم سلحشور و غیرتمند استان همانند سایر هموطنان علاوه بر دفاع از مرزهای استان با حضور در جبهه‌های جنوب و غرب کشور و تقدیم شهدای گرانقدر دین خود را به میهن عزیز ادا کردند و با حضور داوطلبانه خود به یاری مردم سایر استان‌های ایران از قبیل خوزستان، ایلام، کرمانشاه و کردستان شتافتند و در کنار دیگر هموطنان دشمن یعنی را از خاک ایران بیرون کردند. سرداران و فرماندهان سلحشوری همچون شهید مهدی باکری (فرمانده لشکر ۳۱ عاشورا) شهید حمید باکری (معاون لشکر ۳۱ عاشورا) ضمن هدایت رزمندگان



شکل ۳۳-۴- شهید مهدی باکری و نیروهای بسیجی حاضر در جبهه‌های حق علیه باطل



و بسیجیان در خطوط مقدم جبهه‌ها با نثار خون خود دین خود را به انقلاب و آرمان‌های آن ادا کردند. از مهم‌ترین عملیات‌هایی که با حضور رزمندگان پرتوان آذربایجان غربی در مرزهای غربی و جنوبی انجام گرفته می‌توان به عملیات‌های زیر اشاره کرد:

- ۱- عملیات بیت المقدس، ۲- فتح المبین، ۳- عملیات خیبر، ۴- عملیات بدر، ۵- عملیات کربلای ۵ و غیره

استان آذربایجان غربی با تقدیم حدود ۱۲ هزار شهید و حدود ۷ هزار جانباز و حدود ۲ هزار آزاده دین خود را به ایران عزیز ادا کرده است.

### مشاهیر علمی، ادبی، هنری و ... و سرداران شهید استان آذربایجان غربی

آذربایجان غربی این سرزمین کهن و باستانی از دیرباز مهد هنرمندان، شاعران، خوش‌نویسان، ادبا و سرداران نامدار بوده است که هر کدام فصلی را در تاریخ علم و ادب و هنر و عرفان برای خود بازگشوده‌اند و سر منشأ خیرات و برکات برای استان ما بوده‌اند. در این درس شما را با بعضی از مشاهیر استان به طور اجمال آشنا خواهیم کرد.<sup>۱</sup>

۱- قاضی سراج‌الدین اورمی (۶۸۲-۵۹۴ قرن هفتم): وی قاضی‌القضات قونیه و از شاگردان امام فخر رازی بود در علم اصول فقه و حکمت و ادب در عصر خود بی‌نظیر بوده است. تألیفات وی عبارت‌اند از: الحاصل الحصول در اصول فقه، مطالع الانوار در منطق، لطائف الحکمه به زبان فارسی و مجمل الحکمه به زبان فارسی.

۲- حسام‌الدین چلبی اورمی الاصل (قرن هفتم ه.ق): به گفته ذبیح الله صفا مشوق مولانا در تنظیم مثنوی بوده و تا آخر در این راه با او همراهی کرده است. در دیوان شمس در وصف وی چنین گفته شده است: کای شه حسام‌الدین حسن، میگوی با آن شه که من / دل را غلاف معرفت بهر حسامت می‌کنم.

۳- صفی‌الدین ارموی (۶۹۳-۶۱۳ ه.ق): مکنی به ابوالمفاخر، موسیقیدان بزرگ ایران در عالم اسلام پس از فارابی، و همچنین از خوش‌نویسان و علمای ریاضی و فقه زمان خود بود. استاد بزرگ‌ترین خطاط اسلامی یاقوت مستعصمی، رئیس کتابخانه بزرگ بغداد بوده و به گفته کیزوتر مستشرق آلمانی دستگاه موسیقی او کامل‌ترین دستگاه گام بوده است. مهم‌ترین اثر وی ادوار است که در ردیف بهترین آثار موسیقی عالم است.

۴- آیت‌الله سید ابوالقاسم خویی: از علمای فقه و اصول و مدرس عرفان و فقاقت



شکل ۳۴-۴

در نجف و از مفسران و قرآن‌پژوهان عالی‌قدر اسلام بوده که در ۱۵ ماه رجب ۱۳۱۷ در شهرستان خوی دیده به جهان گشود و در ۲۱ سالگی نزد مراجع بزرگ و مدرسان عالی مقام از جمله آیات عظام میرزا محمدحسین نائینی، شیخ محمدحسین اصفهانی، حاج شیخ مهدی مازندرانی، شیخ مرتضی طالقانی و سید ابوالقاسم خوانساری به کسب علم و معارف اسلامی مشغول شد. پس از ۲۰ سال تحصیل در نجف اشرف به درجه اجتهاد رسید. از شاگردان برجسته ایشان آیت‌الله بهجت را می‌توان نام برد. از مهم‌ترین تألیفات وی عبارت‌اند از: اجودالتقریرات، منهاج‌الصالحین، توضیح‌المسائل، البیان فی التفسیر القرآن و نفحات‌الاعجاز و از مهم‌ترین اقدامات او می‌توان به

۱- البته گفتنی است که به دلیل کثرت مشاهیر استان فقط به منتخبی از مشاهیر استان اشاره شده است.



تأسیس کتابخانه در مشهد، مدینه العلم در قم و دارالعلم در نجف اشرف و تأسیسات فرهنگی و پژوهشی در نقاط مختلف جهان از جمله در بمبئی، بانکوک، داکا، نیویورک، لندن، فرانسه و ... که نقش مهمی در تبلیغ تشیع در جهان داشته است اشاره نمود.

۵- نیمتاج سلماسی (۱۲۸۵ ه.ش): از زنان نامی نویسنده دوره مشروطیت در ایران بوده است. شاعری چیره دست و به ادبیات ترکی و فارسی تسلط داشته است. از سروده های او چکامه کاوه به هنگام شورش آذربایجان و شعر «پیام ما به تهران» مشهور است.

۶- شیخ تاج الدین محمود اشنوی: عارف و شاعر قرن ششم بوده و القاب وی سلطان المحققین و ملک الحکما بوده است. از تألیفات او می توان رساله عرفانی غایه الامکان را نام برد.

۷- یعقوب آژند (۱۳۲۸ ه.ق) (متولد میان دو آب): استاد دانشگاه و مؤلف و مترجم در رشته ادبیات فارسی است. از تألیفات وی می توان به اسنادی از مطبوعات ایران، کتاب شناسی ادبیات داستانی ایران، قیام های مردمی در قرن هفتم - هشتم و از ترجمه های او به ادبیات اسلامی هند، ادبیات داستانی ایران و ممالک اسلامی و ... اشاره کرد.

۸- عبدالرزاق بیگ دنبلی (۱۲۴۳-۱۱۷۶ ه.ق) (متخلص به مفتون): وی متولد خوی می باشد، مولانا مفتون در نظم و نثر السنه پارسی و تازی مسلط بود. بر نکات ادب و معرفت شاعران و راویان عرب اطلاع کامل داشت مهم ترین تألیفات وی عبارتند از: حدائق الجنان، تجربه الحار و تسلیة الابرار، حدیقه مائر سلطانه و جامع خاقانی و ... می باشد.

۹- میرزا عباس علی خان افشار (ملقب به صبور) (متولد تکاب): از شاعران خوش طبع قرن چهاردهم هجری و متخلص به صبور می باشد. وی از مردان نیکوکار و آزادیخواه و فرهنگ دوست استان و کشور بود. اشعار زیادی از وی به زبان فارسی و ترکی در قالب غزل به جای مانده است.

۱۰- علامه میر عبدالله بیتوشی (۱۲۱۱-۱۱۶۰ ه.ق) (متولد سردشت): روحانی، شاعر، عالم، فاضل و از بزرگان لغویون عصر خود منسوب به آران (قشلاق) است، ۱۲۱۱ ه.ق در علم معقول و منقول سرآمد علمای عصر خود در بغداد بود. از آثار او می توان به الکافی در عروض و قوافی، طريقة البصائر الی الحدیقه السرائر، الموائد المبسوطة فی الفوائد الملقوطة (این منظومه شامل ۱۵ بیت در ویژگی های حضرت رسول (ص)) را نام برد.

۱۱- ملا محمد تایران (طایران ماکویی) (سده ۱۱ ه.ق): وی مردی فاضل، شاعر، ادیب و سخنور بود. مهم ترین آثار وی عبارتند از: حکایت شیخ صنعان و قه ولی نه اسپاره ش (گفته اسب سیاه) می باشند.

۱۲- حسینقلی افتخاری بیات (۱۲۸۲ ه.ق): مؤلف کتاب تاریخ ماکو که نسخه اصلی آن در ماکو نگهداری می شود.

۱۳- محمد قاضی مهابادی (۱۲۹۲-۱۳۷۶ ه.ش): وی از نویسندگان توانا و صاحب سبک، مترجم متبحر و برجسته در دوره معاصر بوده است. از آثار مهم وی می توان به ترجمه دوره کامل داستان دُن کیشوت اثر سروانتس ترجمه کلود ولگرد از ویکتور هوگو، سپیدندان اثر جک لندن، شاهزاده و گدا اثر مارک تواین و ... اشاره نمود. نتیجه تلاش او در طول ۵۰ سال ترجمه ۶۸ اثر ماندگار بوده است.

۱۴- شهید مهندس مهدی باکری فرمانده لشکر (۳۱ عاشورا): وی در سال ۱۳۳۳ در شهرستان میاندوآب دیده به جهان گشود، تحصیلات متوسطه را در ارومیه به پایان رسانید و سپس برای ادامه تحصیل در رشته مهندسی مکانیک روانه تبریز شد و در



شکل ۳۵-۴- شهید مهدی باکری

دانشگاه فعالیت‌های سیاسی و مذهبی داشت که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به عضویت سپاه درآمد و نقش مؤثری در امنیت و ثبات منطقه در اوایل انقلاب به‌عهده داشت. همزمان با خدمت در سپاه ۹ ماه به‌عنوان شهردار ارومیه و مدتی مسئول جهاد سازندگی استان بود. با شروع جنگ به جبهه‌های نبرد شتافت و در عملیات فتح‌المبین به‌عنوان معاون تیپ نجف اشرف مشغول نبرد گردید و چندین بار از ناحیه چشم و سینه و کمر زخمی شد. به خاطر درایت و رشادت‌ها و صفا و خلوص زیاده به فرماندهی لشکر (۳۱ عاشورا) منسوب گردید و حماسه بیادماندنی زیادی را آفرید در عملیات خیبر برادر و معاون او حمید به جمع شهدا پیوست و خود نیز یک سال بعد ۶۳/۱۱/۱۵ در عملیات بدر به درجه رفیع شهادت نائل گشت.



شکل ۳۶-۴- شهید مهدی امینی

۱۵- شهید مهدی امینی: وی در سال ۱۳۳۲ در یک خانواده متدین در ارومیه متولد شد پس از طی تحصیلات متوسطه در سال ۱۳۵۰ وارد دانشگاه علم و صنعت تهران شد. در رشته مهندسی ساختمان تحصیل خود را به پایان رساند وی مبارزات انقلابی خود را از دوران دانشجویی آغاز کرد. پس از پیروزی انقلاب و با شروع جنگ تحمیلی عازم جبهه‌های جنوب شده و دوش به دوش سردارانی چون باکری و... در آبادان در جبهه‌های جنگ مشغول نبرد شد. در بهمن ۱۳۵۹ با دعوت سپاه به ارومیه بازگشت و فرماندهی عملیات این شهر را به‌عهده گرفت و با صلاحیت و درایت تمام در جهت اعتلای ثبات و امنیت استان به درجه رفیع شهادت نائل آمد.

۱۶- شهید حمید باکری قائم مقام لشکر (۳۱ عاشورا): شهید «حمید» در سال ۱۳۳۴



شکل ۳۷-۴- شهید حمید باکری

در شهرستان ارومیه دیده به جهان گشود او نیز چون برادرش از هوش سرشاری برخوردار بود و با وجود یک‌سال فاصله سنی در تمام امورات مطیع برادرش بود. در سال ۱۳۵۵ به ترکیه و از آنجا به سوریه رفت تا دوره چریکی ببیند. بعد از آن برای تحصیل به آلمان رفت اما با مهاجرت امام خمینی «ره» به پاریس عزیمت نمود با شروع جنگ تحمیلی عازم جبهه‌ها شد و فرماندهی خط مقدم ایستگاه ۷ آبادان را عهده‌دار شد. او در عملیات بیت المقدس نقش مؤثری در گشودن درهای محکم دشمن هنگام ورود به خرمشهر ایفا نمود، سرانجام به‌عنوان جانشین لشکر ۳۱ عاشورا همراه با برادرش مهدی باکری حماسه آفرینی نمود. در عملیات خیبر همراه با نخستین گروه پیش‌تاز قبل از آغاز عملیات مخفیانه در خاک دشمن پیاده شد و با بی سیم خبر تصرف پل مجنون را اطلاع داد، حمید به خاطر حفظ پل و جلوگیری از عبور دشمن تا پای جان ایستاد و سرانجام به آرزوی دیرینه‌اش شهادت نائل آمد.

۱۷- محمد اوراز (۱۳۸۲-۱۳۴۸): محمد اوراز متولد ۱۳۴۸ از شهرستان نقده

می‌باشد. او فعالیت‌های کهنوردی خود را از دوره جوانی آغاز کرد. در سال ۱۳۷۶ به عضویت تیم ملی کهنوردی کشور درآمد. وی با اراده پولادین خود به اکثر قله‌های مشهور ایران و جهان صعود کرده بود. اوراز اولین ایرانی از دیار پهلوان خیز آذربایجان غربی بود که پرچم پرافتخار ایران

## پیشینه و مفاخر استان

اسلامی را بر فراز اورست برافراشت. مهم ترین صعودهای وی عبارتند از :



شکل ۳۸-۴- محمد اوراز

- ۱- قله راگپوشی (۷۷۸۸ متر) پاکستان
- ۲- قله اورست (۸۸۴۹ متر) هیمالیای نپال
- ۳- قله جوایو (۸۲۰۱ متر) هیمالیای تبت
- ۴- قله شیشاپانگما (۸۰۳۶) هیمالیای تبت
- ۵- قله مالکالو (۸۴۶۳) هیمالیای نپال
- ۶- لوتسه (۸۵۱۱ متر) هیمالیای نپال

۷- قله گاشربروم ۸۰۶۴ متر پاکستان صعود تا ارتفاع ۷۹۰۰ متری. در این صعود درحالی که ۱۶۸ متر با فتح قله فاصله داشت به دلیل ریزش بهمن حدود ۶۰۰ متر سقوط کرد و در تاریخ ۸۲/۶/۱۶ دارفانی را وداع گفت.

## بیشتر بدانیم

- ۱- بنیان گذار تعلیم و تربیت به روش نوین در ارومیه آقای حسین خان مستشاری بوده است.
  - ۲- مؤسس اولین مدرسه طب در ارومیه و در ایران دکتر کاگران بوده است.
  - ۳- مؤسس اولین مدرسه به سبک نوین دکتر پرکینز موس بوده است.
- اولین مدارس در ارومیه
- ۱- مدرسه کمالیه : به همت میرزا ابوالفضل حکمت از اندیشمندان ارومیه بناشده است.
  - ۲- مدرسه اسلامیة : به همت محمدحسن خان امیر نظامی افشار (اولین شبانه روزی رایگان برای مستمندان) بناشده است.
  - ۳- نوید دانش : نخستین مدرسه مهم ارومیه به همت حسین خان مستشاری دایر گردید.
  - ۴- فرهنگ دوستان ارومیه : حاج محمدحسن امیر نظامی افشار ، مصطفی خان منوچهری ، بانونوش آفرین ، بدرالملوک انصاری ، بتول رضایی ، نادره امین ، زینبده امینی ، کبری تسلیمی و عشرت وزیری بوده اند.





# فصل پنجم

توانمندی‌های استان آذربایجان غربی





## درس دوازدهم: گردشگری در استان آذربایجان غربی «سرزمین زیبایی‌ها»

به تصاویر زیر نگاه کنید و بگویید چرا استان آذربایجان غربی جزء استان‌ها و قطب‌های برتر در زمینه گردشگری است. روز جهانی جهانگردی و روز جهانی موزه و میراث فرهنگی را در تقویم پیدا کنید.



شکل ۲-۵- بازار فرش ارومیه



شکل ۱-۵- دریاچه مارمیشو



شکل ۴-۵- آبشار سلوک ارومیه



شکل ۳-۵- عمارت کلاه فرنگی ماکو



استان آذربایجان غربی با برخورداری از تمدن کهن، آثار تاریخی غنی و جاذبه‌های متعدد فرهنگی و طبیعی به‌عنوان یکی از قطب‌های مهم فرهنگی و گردشگری ایران و جهان محسوب می‌شود. مهم‌ترین توانمندی‌های گردشگری استان عبارت‌اند از:

- ۱- شرایط آب و هوایی مناسب، تنوع پوشش گیاهی، رودها، چشمه‌ها، غارها، آبشارها، پارک‌های جنگلی، جزایر، گونه‌های مختلف گیاهی و جانوری، جلگه‌ها و دامنه‌های پر از گل‌های وحشی
- ۲- قلعه‌ها، دژها، مساجد، بازارها، اماکن و بناهای تاریخی
- ۳- تاکستان‌ها، توتستان‌ها و باغات اطراف شهر ارومیه، سوغات نقل و بیدمشک ارومیه، قالیچه‌های تکاب، دست‌بافت‌های عشایر و روستاییان، لباس‌های رنگی و محلی و از همه مهم‌تر مردم خونگرم و مهمان‌نواز
- ۴- همجواری با سه کشور، ترکیه، جمهوری آذربایجان و عراق که موقعیت خاصی برای گردشگری استان ایجاد کرده است. با توجه به توانمندی‌های ذکر شده، این استان را می‌توان «سرزمین زیبایی‌های» ایران نامید.



شکل ۵-۶- آبشار شلماش



شکل ۵-۵- نقل ارومیه

## توانمندی‌های استان

جاذبه‌های گردشگری استان آذربایجان غربی را می‌توان به بخش‌های زیر تقسیم کرد :

### ۱- طبیعت‌گردی

در ایران چه روزی را روز طبیعت نام‌گذاری کرده‌اند؟



شکل ۷-۵- چمن متحرک چملی تکاب

تفرجگاه‌ها از مراکز مهم طبیعت‌گردی و گذران اوقات فراغت استان به شمار می‌روند که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از : سواحل دریاچه ارومیه، تفرجگاه بند، نازلو، دره شهدا، دریاچه مارمیشو، پیست اسکی خوشاکو در ارومیه، تفرجگاه فیروزق، چشمه زلزله، پَسک در خوی، غار سهولان، دریاچه پشت سد مهاباد، چشم ثریا در ماکو، جنگل‌ها و آبشار شلماش در سردشت و ... .



شکل ۸-۵- تفرجگاه تابستانی





دریاچه ارومیه : سینه‌ام اوسته بسنوب دریالین دوز دریاسی وارثیری گرسویلیهم من دنیانین دوزدانیه‌م (روی سینه‌ام دریاچه نمک دریا‌های دنیا پرورش یافته است جا دارد اگر بگوییم من نمکدان دنیا هستم) دریاچه ارومیه مهم‌ترین جاذبه طبیعی گردشگری استان است که مهم‌ترین جاذبه‌های آن عبارت‌اند از :

۱- شن‌های گرم، لجن مخصوص و آب دریاچه ارومیه که بسیاری از بیماری‌های پوستی، عفونی و روماتیسمی را درمان می‌کند.

۲- وجود جزایر زیبا و منحصر به فرد دریاچه ارومیه و وجود زیستگاه‌های بکر و دست نخورده آن

۳- وجود نوعی سخت پوست به نام آرتمیا - اورمیا نا «میگوی آب‌های شور»

۴- توان‌های تحقیقاتی و آموزشی دریاچه

۵- بزرگراه و پل میانگذر شهید کلانتری

۶- پوشش گیاهی و حیات وحش پارک ملی دریاچه ارومیه



شکل ۹-۵- آرتمیا



شکل ۱۰-۵- فلامینگو

## فعالیت



- آیا می‌توانید موارد دیگری به جاذبه‌های طبیعی دریاچه ارومیه اضافه کنید.



شکل ۱۱-۵- چشم‌اندازی از دریاچه ارومیه



شکل ۱۲-۵- بزرگراه شهید کلانتری بر روی دریاچه ارومیه



## توانمندی‌های استان

**غار آبی - خاکی سهولان :** این غار در ۳۵ کیلومتری شهر مهاباد قرار دارد و یکی از زیباترین و شگفت‌انگیزترین غارهای طبیعی ایران است. غار سهولان از چند حوضچه بزرگ که به وسیله دالان‌های آبی به هم متصل شده‌اند، تشکیل شده است. ارتفاع سقف غار از سطح آب در حوضچه آخر ۵۰ متر و عمق آب در حوضچه وسط ۳۵ متر است. این غار پس از غار علی‌صدر همدان دومین غار آبی و خاکی ایران است که همه ساله هزاران نفر را جذب می‌کند. آیا در شهرستان محل زندگی شما هم غار مهمی وجود دارد؟



شکل ۱۴-۵- غار بام فرهاد ماکو



شکل ۱۳-۵- غار سهولان در مهاباد

### فرهنگ‌سازی گردشگری

- ۱- هرگز از درون غار و سایر بخش‌های طبیعت چیزی را به عنوان یادگاری جدا نکنیم.
- ۲- فتح یک قله یا غار افتخار بزرگی است. این ارزش را با نوشتن یادگاری به ضد ارزش تبدیل نکنیم.
- ۳- از نوشتن یادگاری روی تابلوهای راهنما و تنه‌های درختان و دیوارها پرهیزیم.
- ۴- هرگز در طبیعت اقدام به بوته‌کشی نکنیم.
- ۵- در نزدیکی درختان آتش روشن نکنیم.

**جنگل‌های جنوب غربی استان :** جنگل‌های زیبا، به صورت پراکنده در نوار جنوب غربی استان و پیرامون دره زاب کوچک و ارتفاعات اطراف سردشت و پیرانشهر جای گرفته‌اند و مساحتی حدود ۶۰ تا ۸۰ هزار هکتار دارند. این جنگل‌ها دارای چشم‌انداز بسیار زیبایی‌اند که چشم هر بیننده‌ای را خیره می‌کنند.



شکل ۱۵-۵- جنگل‌های سردشت



## ۲- گردشگری درمانی

همانطور که قبلاً خواندید، در قسمتی از نقاط استان :

- ۱- آبگرم‌ها و آب معدنی‌های متعددی با خواص ویژه‌ای وجود دارند که در طول سالیان متمادی از آنها استفاده شده است.
- ۲- لجن درمانی، شن درمانی و نمک درمانی دریاچه ارومیه نیز از دیر باز اهمیت فراوانی داشته است.
- ۳- در سال‌های اخیر تعداد زیادی از مردم کشورهای مجاور جهت استفاده از امکانات پزشکی، بیمارستان‌های مجهز، پزشکان مجرب و گذران دوران نقاهت به استان آذربایجان غربی روی آورده‌اند.




شکل ۱۶-۵- آب معدنی کانی گراوان در سردشت

شهرستان محل زندگی شما کدام جاذبه گردشگری درمانی را دارد؟

- ۱- ..... ۲- ..... ۳- .....
- ۳- گردشگری تاریخی و فرهنگی

## آیا می‌دانید

استان آذربایجان غربی سرزمین ادیان و شاهراه تمدن‌ها و فرهنگ‌های ایران است و دارای آثار فراوانی در این زمینه است؟ 



شکل ۱۷-۵- حمام شیخ سلماس



شکل ۱۸-۵- دروازه سنگی خوی



شکل ۱۹-۵- مقبره سید صدرالدین - چالدران

در این استان بیش از ۲۰۰۰ اثر و یادمان تاریخی، فرهنگی و هنری از ادوار مختلف وجود دارد که دو اثر ارزشمند تخت سلیمان در تکاب و قره کلیسا در چالدران در فهرست آثار جهانی به ثبت رسیده‌اند و به همراه گوی تپه ارومیه، تپه اهرنجان سلماس، تپه کردلر ارومیه، تپه حسنلو نقده و دژ بسطام قره ضیاءالدین و ... دارای شهرت جهانی‌اند و نقش مهمی را در جلب و جذب گردشگران ایفا می‌کنند. بنابراین استان آذربایجان غربی را می‌توان شاهراه تمدن‌ها و فرهنگ‌های ایرانی نامید.






شکل ۲۱-۵- مقبره فخریگاه - مهاباد



شکل ۲۰-۵- مقبره شمس تبریزی - خوی

## آیا می دانید

یادبود قلاچی بوکان تنها اثر ارزشمند به خط آرامی کهن در ایران است؟ 

## بیشتر بدانیم




شکل ۲۲-۵- تپه حسنلو - نقده

از جمله مهم ترین جاذبه های تاریخی و فرهنگی استان می توان به موارد زیر اشاره کرد :  
تپه حسنلو : تپه باستانی حسنلو در ۲۲ کیلومتری شهر نقده و در ۴۵ کیلومتری جاده ارومیه به مهاباد، در کنار روستای حسنلو واقع شده است. این تپه شهرت جهانی دارد و بقایای یک شهر دژمانایی است. جام طلائی حسنلو در این تپه کشف شده است. قدمت تپه حسنلو به ۶۰۰۰ سال قبل از میلاد می رسد.



## آیا می‌دانید

تپه حسنلو بزرگ‌ترین شهر و دژ عصر آهن در خاورمیانه است؟ 

— قلعہ و دژ باستانی بسطام : یکی از بزرگ‌ترین محوطه‌های باستانی اورارتویی جهان به شمار می‌رود و از نظر وسعت، سومین محوطه اورارتویی شناخته شده در دنیاست. این قلعه طبق کتیبه‌ای توسط پادشاه اورارتویی در حد فاصل بین سال‌های ۶۴۵ تا ۶۸۵ قبل از میلاد ساخته شده است. این قلعه در بالای کوهی در کنار روستای بسطام در قره‌ضیاءالدین در شهرستان چاپاره قرار دارد و دارای دیوارهای مستحکم سنگی است.

— تخت سیلمان : تخت سیلمان و مجموعه آثار باستانی و تاریخی آن یکی از مهم‌ترین و مشهورترین مراکز تاریخ و تمدن ایران و جهان محسوب می‌شود. این مجموعه در ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شهر تکاب واقع شده است و شامل آثاری از دوره ساسانی و ایلخانی است. یکی از سه آتشکده مهم و معتبر عهد ساسانی یعنی آتشکده آذرگشنسب نیز در این مجموعه است که خسرو پرویز نیز کاخی در جوار آن ساخته است. دوره رونق و عمران مجدد آن مربوط به زمان حکمرانی دومین ایلخان مغول و برادرزاده هلاکو خان یعنی آبا قاخان است که آنجا را به عنوان قصر تابستانی خود انتخاب کرد.

— کتیبه خان تختی : این نقش برجسته دوره ساسانی در ۱۶ کیلومتری شهر سلماس، روی سنگ صاف و بزرگی در کوه پیرچاوش کنده شده است. در این کتیبه دو نفر سوار بر اسب نقش شده‌اند. احتمالاً این دو سوار، یکی اردشیر پادشاه نامدار ساسانی و دیگری پسرش «شاپور اول» است. در این نقش دو نفر پیاده نیز دیده می‌شوند.



شکل ۲۴-۵- کتیبه کله شین - موزه ارومیه



شکل ۲۳-۵- کتیبه خان تختی - سلماس



— کاخ موزه باغچه جوق ماکو : این بنا به فاصله ۲ کیلومتری سمت غرب جاده ماکو - بازرگان در روستای باغچه جوق واقع شده است. این کاخ توسط اقبال السلطنه ماکویی از حکام مقتدر اواخر دوره قاجاریه و یکی از سرداران مظفرالدین شاه ساخته شده است که با ۲۵۰۰ متر مربع زیربنا داخل باغ باصفایی واقع شده است و در نوع خود منحصر به فرد است.



شکل ۲۵-۵- باغچه جوق ماکو

— پل میرزا رسول : پل میرزا رسول در غرب شهرستان میاندوآب و در ۳ کیلومتری جاده میاندوآب - مهاباد بر روی رودخانه سیمینه رود (تاتائو) ساخته شده است. این پل ظاهراً توسط میرزا رسول و در اوایل دوره قاجار احداث شده است.

موزه‌ها : آثار کشف شده از تپه‌ها، قلعه‌ها و بناهای تاریخی و... استان در موزه‌های ارومیه، خوی، میاندوآب، نقده و موزه باغچه جوق ماکو نگهداری می‌شود. موزه تاریخی ارومیه نیز از مکان‌های جذب گردشگران داخلی و خارجی به‌شمار می‌رود.



شکل ۲۷-۵- پل قلاتاسیان سردشت



شکل ۲۶-۵- پل میرزا رسول در میاندوآب

### فعالیت



- ۱- با کمک دبیر خود درباره یکی از جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی شهرستان خود روزنامه دیواری تهیه کنید.
- ۲- درباره یکی از آثار تاریخی و فرهنگی شهرستان‌های ماکو، ارومیه، سلماس، خوی، مهاباد و تکاب عکس تهیه و در کلاس ارائه کنید.

### ۴- گردشگری مذهبی و زیارتی

– آیا شهرستان محل زندگی شما جاذبه‌های مذهبی و زیارتی دارد؟  
– تصاویری از مراسم مذهبی شهرستان محل زندگی خود تهیه و به کلاس ارائه کنید.

استان آذربایجان غربی یکی از قطب‌های مهم تمدن بشری و سرزمین ادیان ایران است. از زمان‌های گذشته پیروان ادیان و مذاهب مختلف در این استان زندگی می‌کردند. زرتشت پیامبر ایرانی در اطراف دریاچه ارومیه به دنیا آمده است، تعدادی از حواریون و پیروان زرتشت و حضرت مسیح (ع) و چند تن از اصحاب صدر اسلام در این استان مدفون‌اند.

در این استان صدها امامزاده، مسجد، کلیسای قدیمی و... وجود دارد. مراسم عزاداری و سوگواری مذهبی مردم استان در روز عاشورای حسینی و مراسم جشن مولود خوانی در مناطق کردنشین و مراسم مذهبی ارامنه در قره کلیسا، همه ساله تعداد زیادی از گردشگران را جذب و جلب می‌کند.

از مهم‌ترین جاذبه‌های مذهبی استان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

**امامزاده تازه شهر سلماس :** این امامزاده در پنج کیلومتری شهر سلماس قرار دارد و مدفن چهار تن از فرزندان حضرت امام علی النقی (ع) به اسمی «اسحاق بن محمد، ابراهیم بن محمد، محمود بن عمر، جعفر بن محمد» و زیارتگاه عاشقان اهل بیت عصمت و طهارت است. این امامزاده از سده‌های گذشته زیارتگاه مردم تازه شهر سلماس بوده است.



شکل ۲۸-۵ امامزاده برکشلوی ارومیه



شکل ۳۰-۵ امامزاده تازه شهر سلماس



شکل ۲۹-۵ امامزاده سید بهلول (ع) - خوی

دیگر امامزاده‌های مهم استان عبارت‌اند از : برکشلوی ارومیه، سید بهلول خوی، میرهادی خوی، سید یعقوب خوی بقعه دیزج تکیه : این مقبره مدفن یکی از نوادگان امام موسی کاظم (ع) است و در ۱۵ کیلومتری جنوب شرقی ارومیه قرار دارد. بنای این بقعه از آجر ساخته شده و مربوط به دوره قاجار است. بقعه‌های متبرکه استان عبارت‌اند از : بقعه دیزج ارومیه، بقعه ذهبیه خوی و بقعه ایوب در تکاب



شکل ۳۱-۵ بقعه دیزج تکیه



## برای مطالعه



شکل ۳۲-۵- مسجد سردار - ارومیه



شکل ۳۳-۵- مسجد جامع ارومیه



شکل ۳۴-۵- مسجد جامع مهاباد

**مسجد جامع ارومیه :** مسجد جامع یکی از آثار کهن و قدیمی شهر تاریخی ارومیه است. این مسجد در میان بازار قدیمی شهر واقع شده است. برخی معتقدند این بنا ابتدا آتشکده بوده و بعد از تسلط مسلمین ویران شده است. سپس در قرن هفتم (هجری قمری) روی آن مسجدی ساخته شد. این بنا شامل مجموعه آثاری از دوره‌های مختلف به شرح زیر است :

— شبستان گنبددار قدیمی که هسته اولیه بنا را تشکیل و قدمت آن به دوره سلجوقی می‌رسد.

— محراب گچبری گنبدخانه که پس از محراب مسجد جامع اصفهان بزرگ‌ترین محراب گچبری شده در دوره ایلخانی است.

— چهلستون قدیمی متصل به شبستان گنبددار

— حجره‌های اطراف صحن مسجد که مربوط به دوره زندیه است.

**مسجد مطلب‌خان خوی :** در بافت قدیمی شهرستان خوی واقع شده و بنای اولیه آن مربوط به دوره ایلخانی است. این مسجد در اوایل دوره قاجاریه مرمت و نوسازی شده است. مشخصه مهم بنا، روباز بودن شبستان آن است.

**مسجد جامع مهاباد :** قدمت این مسجد به زمان حکومت شاه عباس اول صفوی و حکمرانی بذاق السلطان می‌رسد. این مسجد به مسجد سرخ «مزگوتی شور» نیز معروف است و قدیمی‌ترین بنای تاریخی دوره اسلامی در شهر مهاباد است که از زیباترین بناهای تاریخی استان به شمار می‌رود.

مساجد مهم دیگر استان عبارت‌اند از : مسجد سردار و مناره در ارومیه، مسجد حمامیان بوکان، چورس قره ضیاءالدین، مساجد داش آغلیان، سیدالشهدا، شیخ ملاحسن در خوی و ... .



**مسجد جامع بوکان :** این مسجد در کنار تپه قدیمی قلعه سردار در بوکان قرار دارد. این مسجد در سال ۱۲۶۸ با ۱۲ گنبد و ۶ ستون از سنگ‌های آهکی بنا شده است. این مسجد یکی از بناهای تاریخی و مذهبی است که از محبوبیت خاص و عام مردم برخوردار است که هر هفته مراسم نماز جمعه در آن برگزار می‌شود.

**قره کلیسا در چالدران :** این کلیسا که به کلیسای تاتائوس هم معروف است، یکی از قدیمی‌ترین کلیساهای عالم مسیحیت به‌شمار می‌رود و مزار یکی از مبشران حضرت مسیح (ع) به نام تاتائوس است. بنای آن در دو قسمت متعلق به قرن هفتم و دوازدهم میلادی است. این کلیسا بر فراز تپه‌ای در دشت چالدران بنا شده و همه ساله تعداد کثیری از ارامنه داخل و خارج کشور در مرداد ماه جهت شرکت در مراسم ویژه مذهبی از این کلیسا دیدن می‌کنند.

از دیگر کلیساهای مهم استان می‌توان به کلیسای سیر، ننه مریم و حضرت مریم در ارومیه، سورپ سرکیس، مله‌دان در خوی، هفت‌توان در سلماس و... اشاره کرد.



شکل ۳۵- مسجد جامع بوکان



شکل ۳۸- کلیسای مله‌دان خوی



شکل ۳۷- کلیسای زورزور در ماکو



شکل ۳۶- قره کلیسا در چالدران



شکل ۴۰- کلیسای سیر - ارومیه



شکل ۳۹- کلیسای ننه مریم - ارومیه

### ۵- گردشگری اقتصادی

موقعیت جغرافیایی و همجواری استان با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق، هم‌کیشی و هم‌زبانی ساکنان دو سوی این کشورها، وجود هفت بازارچه مرزی و نه گمرک فعال و نمایشگاه‌های بین‌المللی زمینه‌های مساعدی را برای توسعه گردشگری اقتصادی در این استان به وجود آورده است و توجه بازرگانان و تجار داخلی و خارجی را به آن جلب کرده است. در این استان دو بازار سنتی سرپوشیده ارومیه و خوی وجود دارند که دارای ویژگی‌های منحصر به فردند و همه ساله هزاران نفر را به سوی خود جلب می‌کنند.

### بیشتر بدانیم



شکل ۴۱-۵- بازار خوی

بازار ارومیه: این بازار در مجموعه بافت قدیمی شهر قرار دارد. قدیمی‌ترین بخش‌های باقی مانده آن به دوره صفویه تعلق دارد. در بازار ارومیه هر راسته از سبک و شکل خاص دوره خود پیروی می‌کند و بقایای به جا مانده نمایانگر ذوق معماری دوره‌های مختلف است. سردر ورودی اصلی بازار ارومیه یکی از زیباترین جلوه‌های قدیمی معماری ایران است. این بازار هسته مرکزی خرید و فروش اهالی منطقه است. درون بازار مسجد جامع ساخته شده که قبلاً با آن آشنا شدیم.

بازار قدیمی خوی: این بازار، بازمانده بازار وسیع و قدیمی خوی است. بازار خوی و دروازه سنگی، بقایای به جا مانده دیوار شهر قدیم خوی و خندق پشت آن است که مجموعه کاملی از شیوه شهرسازی در دوره‌های افشار، زندیه، قاجاریه و اوایل پهلوی را نشان می‌دهد. این بازار فاقد تزئینات خاص گچبری، کاشی‌کاری و کتیبه است.

### بحث کنید و پاسخ دهید

به نظر شما بازارهای سنتی و سرپوشیده استان در گذشته چه نقش‌هایی داشتند؟ به کمک دبیر و اعضای گروه

خود بحث کنید.



## ۶- گردشگری سیاسی

موقعیت خاص جغرافیایی و همجواری با سه کشور خارجی، وجود حدود ۸۲۳ کیلومتر مرز مشترک با این کشورها و اهمیت مرزهای آن و روابط دیپلماتیک با این کشورها موجب توسعه گردشگری سیاسی در استان آذربایجان غربی شده است. مسافرت مسئولان عالی رتبه کشورهای همسایه، شرکت در اجلاس و مجامع بین‌المللی و جشن‌های ملی، مذهبی و سمینارهای سیاسی شکل‌هایی از گردشگری سیاسی به شمار می‌روند.

## ۷- گردشگری جنگ («بازدید از نقاط یادمانی دوران دفاع مقدس استان آذربایجان غربی»)

همه ساله هزاران نفر به یاد شهدای جنگ تحمیلی و فداکاری مردم استان آذربایجان غربی از نقاط به یاد ماندنی دوران دفاع مقدس بازدید می‌کنند. بعضی از این مناطق عبارت‌اند از:

۱- شهر اشنویه: نقطه یادمانی عملیات قادر و شهدای اشنویه در سه راهی پوش آباد اشنویه (محل شهادت امیر سرلشگر حسن آبناسان فرمانده لشکر ۲۳ نیروی مخصوص نرাজا)

۲- نقطه یادمانی محل دفن ۸ شهید گمنام در تپه نورالشهدای پارک جنگلی ارومیه

۳- نقطه یادمانی شهدای حاج عمران (عملیات‌های والفجر ۲، کربلای ۲، کربلای ۷ و...) در محور پیرانشهر - تهرچین

۴- نقطه یادمانی زندان دولتو و محل به شهادت رسیدن بیش از ۵۰ نفر از آزادگان سرافراز جمهوری اسلامی ایران در اثر

بمباران هوایی رژیم بعثی عراق

۵- نقطه یادمانی شهدای بمباران شیمیایی شهرستان سردشت در ورودی شهر

۶- نقطه یادمانی شهدای جنگ تحمیلی مناطق سردشت در دامنه ارتفاعات بلفت و دویاز در مسیر سردشت، بیوران،

بردپهن، کیله، قلعه دیزه

و غیره ...



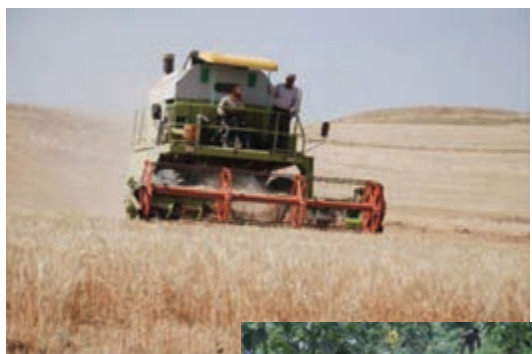
شکل ۴۲-۵- یادمان شهدای گمنام حاج عمران - پیرانشهر



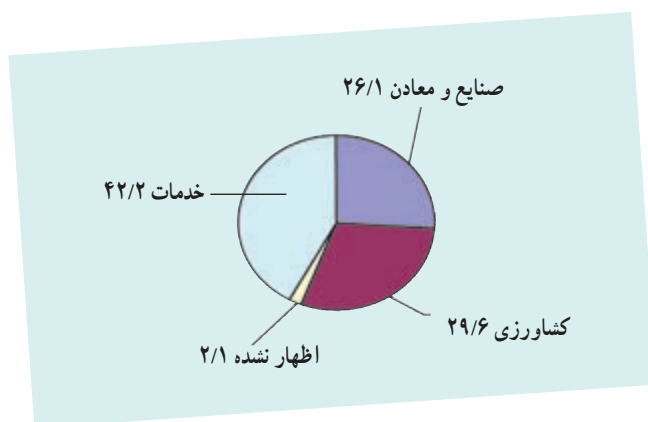
## درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصادی استان



به تصاویر زیر نگاه کنید. به نظر شما مهم‌ترین توانمندی اقتصادی استان ما چیست؟



شکل ۴۳-۵. توانمندی‌های کشاورزی استان



شکل ۴۴-۵. نمودار سهم بخش‌های مختلف اقتصادی استان به درصد



## توانمندی‌های بخش کشاورزی استان

استان آذربایجان غربی به دلایل زیر یکی از قطب‌های مهم کشاورزی ایران است.

۱- آب و هوای مساعد و متنوع استان

۲- آب کافی

۳- خاک غنی، حاصل خیز و اراضی مستعد برای تولید انواع محصولات باغی و زراعی

۴- مراتع غنی

۵- .....

استان آذربایجان غربی با دارا بودن یک میلیون هکتار اراضی قابل کشت، ۵/۶ درصد کل تولیدات کشاورزی کشور را به خود

اختصاص داده است.



شکل ۴۵-۵- محصولات باغی استان

**الف) زراعت :** استان آذربایجان غربی با تولید ۴۶ نوع محصول زراعی و باغی از قطب‌های مهم کشاورزی کشور محسوب

می‌شود. آیا می‌توانید محصولات زراعی شهرستان محل زندگی خودتان را نام ببرید؟

سطح زیر کشت محصولات زراعی استان بالغ بر ۷۰۰ هزار هکتار و میزان تولید این محصولات حدود ۳ میلیون تن بوده است.

بیشترین سطح زیر کشت اراضی زراعی به کشت دیمی تعلق دارد که شامل قسمت‌های شمالی، جنوبی و غربی استان می‌شود. استان

آذربایجان غربی از لحاظ زمین‌های زراعی آبی در مقام پنجم و از لحاظ داشتن اراضی دیمی در مقام ششم کشور قرار دارد. مهم‌ترین

محصولات زراعی استان عبارت‌اند از : چغندر قند، توتون و تنباکو، نخود، یونجه، گندم، گوجه‌فرنگی، جو، عدس، لوبیا و ... .

## توانمندی‌های استان

در سال‌های اخیر کشت گلخانه‌ای نیز در استان رونق زیادی پیدا کرده است. آیا می‌توانید بگویید چرا این نوع کشت مورد استقبال و توجه کشاورزان قرار گرفته است؟ آیا می‌توانید بگویید در شهرستان محل زندگی شما کدام محصولات زراعی در گلخانه تولید می‌شوند؟ از کشت گلخانه‌ای محل زندگی خود تصاویری تهیه و در کلاس ارائه کنید.



شکل ۴۶-۵- کشت گلخانه‌ای

ب) باغداری: آیا می‌توانید مهم‌ترین محصولات باغی شهرستان محل زندگی خود را نام ببرید؟ استان آذربایجان غربی با دارا بودن آب‌وهوای ملایم و خاک مناسب یکی از مناطق مستعد تولید محصولات باغی است و نقش اساسی در تولید محصولات باغی کشور دارد. در سال ۱۳۸۹ سطح زیر کشت محصولات باغی استان ۱۰۸۰۰۰ هکتار بوده که ۴/۱ درصد از سطح زیر کشت باغی کشور و بیشتر از ۱/۳۵ میلیون تن از تولید محصولات باغی کشور را شامل می‌شد. توسعه صنایع تبدیلی، ایجاد سردخانه‌های مدرن و ایجاد واحدهای بسته‌بندی نمایانگر اهمیت این بخش در اقتصاد کشاورزی استان و کشور است.

مهم‌ترین محصولات باغی استان عبارت‌اند از: سیب، گردو، زردآلو، گوجه‌سبز، سماق، انگور، آلو، هلو و بادام. همچنین سیب و انگور بیش از ۹۰ درصد میزان کل تولیدات باغی استان را تشکیل می‌دهند.

ج) دامپروری: استان آذربایجان غربی دارای ۹ میلیون واحد دامی (معادل ۶/۲ درصد دام‌های کشور) است. میزان تولید محصولات دامی استان در سال ۱۳۸۶ به ۶۳۸۰۰۰ تن می‌رسد و ۵/۱ درصد تولیدات دامی کشور در این استان تولید می‌شود. در این استان انواع دام‌های سنگین (گاو، گاو میش و ...) و دام‌های سبک (گوسفند، بز و ...) پرورش داده می‌شود. از کل دام‌های موجود استان ۵۵ درصد آن دام بزرگ و ۴۵ درصد دام آن کوچک است. در شهرستان محل زندگی شما، پرورش کدام یک از انواع دام‌ها رایج است؟

دامپروری در این استان شامل گاوداری صنعتی، دامداری سنتی، مرغداری، پرورش زنبور عسل و پرورش ماهی است.





شکل ۴۸-۵ پرورش زنبور عسل



شکل ۴۷-۵ پرورش ماهی



شکل ۴۹-۵ پرورش دام

## برای مطالعه



پرورش مرغ به دو صورت بومی و صنعتی صورت می‌گیرد. در سال ۱۳۸۶ در سطح استان ۴۹۶ واحد صنعتی پرورش مرغ گوشتی، ۳۵ واحد پرورش مرغ تخم‌گذار و ۵۲ واحد صنعتی پرورش مادر و یک واحد پرورش مرغ اجداد فعال بوده است.

پرورش ماهی در استان آذربایجان غربی در سال‌های اخیر توسعه زیادی یافته است؛ به طوری که این استان در سال ۱۳۸۸ از نظر تولید محصولات آبی مقام دوم کشوری را دارا بود. پرورش آبزیان در استان در دو گروه ماهیان خوراکی سرد آبی و ماهیان خوراکی گرم آبی تولید می‌شود. در سال ۱۳۸۸ بیش از ۱۹۹ مزرعه پرورش ماهیان سرد آبی با ظرفیت ۵۹۴۴ تن ماهی و ۱۵۴ مزرعه پرورش ماهیان گرم آبی با ظرفیت ۶۰۶۵ تن ماهی در استان فعالیت می‌کردند.

وضعیت آب و هوایی مناسب، باغ‌ها و دشت‌هایی با مراتع سرشار از گل و گیاهان وحشی، استان آذربایجان غربی را به یکی از قطب‌های پرورش زنبور عسل کشور تبدیل کرده است. در سال ۱۳۸۶ میزان تولید عسل در استان ۹۵۱ تن بوده که مقام اول کشوری را اخذ کرده است. در همان سال حدود ۳۳۷۸ نفر در این صنعت مشغول فعالیت بودند. شهرستان خوی از نظر پرورش زنبور عسل مقام اول را داراست.



## توانمندی‌های استان



شکل ۵-۵۱- پرورش ماهی



شکل ۵-۵۰- مرغداری صنعتی



شکل ۵-۵۲- دشت‌های پرگل

## توانمندی‌های استان در بخش صنعت

استان آذربایجان غربی به دلایل زیر دارای مزیت‌های نسبی جهت توسعه فعالیت‌های صنعتی است که در صورت سرمایه‌گذاری مناسب چشم‌انداز پررونقی را نوید می‌دهد.

- ۱- وجود مواد اولیه کشاورزی و دامی جهت توسعه صنایع تبدیلی وابسته
  - ۲- وجود ذخایر معدنی و منابع طبیعی جهت توسعه صنایع فرآوری و تبدیلی معدنی
  - ۳- وجود شرکت‌های صنعتی فعال در استان
  - ۴- همجواری با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق
  - ۵- استقرار استان در مسیر راه‌های ارتباطی ایران و اروپا
  - ۶- وجود مراکز گمرکی و بازارچه‌های صادرات و واردات کالا از کشور
- در بخش صنعت استان آذربایجان غربی تا سال ۱۳۸۸، تعداد ۲۴۸۱ فقره پروانه بهره‌برداری صنعتی صادر شده است که موجب اشتغال ۵۴۰۸۸ نفر شده است.



شکل ۵۳-۵ کارخانه سیمان

## تقسیم‌بندی صنایع استان

الف) صنایع ماشینی: این صنایع شامل موارد زیر

می‌شود:

۱- صنایع فرآوری و تبدیلی معدنی ۲- صنایع تبدیلی کشاورزی و دامی ۳- صنایع نوین مانند میکرو ماشین و میکروالکترونیک ۴- صنایع پتروشیمی ۵- صنایع فولادسازی بیش از ۶۰ درصد سردخانه‌ها و واحدهای تولید کنسانتره و آب‌میوه کشور در این استان احداث شده‌اند.

صنایع تولید مواد غذایی و آشامیدنی پس از صنایع فرآوری و تبدیلی معدنی دومین تخصص صنعتی استان در سال ۱۳۸۵ بود و ۲۱/۶ درصد از کل صنایع استان را شامل می‌شد.



شکل ۵۵-۵ کارخانه آب‌میوه‌گیری



شکل ۵۴-۵ کارخانه شیر پاستوریزه

آیا می‌توانید صنایع تبدیلی کشاورزی استان محل زندگی خود را نام ببرید؟

ارومیه بزرگ‌ترین مرکز صنایع بزرگ استان و مهم‌ترین کانون تمرکز امکانات صنعتی استان است. اکثر واحدهای صنعتی استان در ارومیه متمرکز شده‌اند. این موضوع موجب افزایش سطح اشتغال و درآمد سرانه در شهر ارومیه و یکی از علل مهاجرت نیروی کار و هدایت سرمایه سایر شهرستان‌های استان به ارومیه شده است. بعد از ارومیه، خوی، میاندوآب، مهاباد و پیرانشهر بیشترین صنایع بزرگ استان را در خود جای داده‌اند.



شکل ۵۶-۵- تصویری از کارخانه نساجی

### فعالیت



— با توجه به توانمندی‌های موجود در شهرستان شما، ایجاد چه نوع صناعی مناسب‌تر است؟

ب) صنایع دستی : علل توسعه صنایع دستی در استان عبارت‌اند از : ۱- وجود حدود ۴ میلیون دام سبک ۲- وجود مواد اولیه مورد نیاز مانند پشم، کرک، مو و... ۳- نیروی انسانی ماهر و خلاق

تقسیم‌بندی صنایع دستی استان

الف) صنایع دستی مرتبط با الیاف شامل

۱- قالی بافی : استان آذربایجان غربی یکی از مناطق مهم تولیدکننده فرش دست‌باف کشور است. قالی‌بافی در تمام شهرستان‌های استان به جز اشنویه رواج دارد. آیا می‌توانید بگویید چرا قالی‌بافی در اشنویه رواج ندارد؟ شهرستان‌های تکاب، خوی، میاندوآب، شاهین‌دژ، بوکان و ارومیه از مراکز مهم قالی‌بافی در استان به‌شمار می‌روند. در این صنعت از پشم، نخ، پنبه، ابریشم و کرک به عنوان مواد اولیه استفاده می‌شود.

۸۵ درصد فرش‌های تولیدی این استان از نوع صادراتی است و فرش آهنین تکاب (فرش افشار) و ریز ماهی خوی به دلیل استحکام، ظرافت، کیفیت، استفاده از مواد اولیه مرغوب و طرح‌های اصیل محلی از شهرت جهانی برخوردارند. این فرش‌ها در سال ۱۳۸۸ ثبت ملی شدند و برای ثبت جهانی آنها نیز اقدامات لازم انجام گرفته است.

در استان آذربایجان غربی ۴۲۴ هزار متر مربع انواع فرش‌های دست‌باف توسط ۱۰۵ هزار نفر بافنده در ابعاد، نقوش و رنگ‌آمیزی‌های متنوع تولید می‌شود و استان در این صنعت رتبه هفتم کشوری را داراست.





نام طرح: فرش افشار  
نام نقشه: شکارگاه  
ابعاد:  $۲.۵ \times ۳.۵$   $۲ \times ۳$   $۱.۷ \times ۴.۰$   
بافت: تکاب



نام طرح: ماهی  
نام نقشه: شکارگاه  
ابعاد:  $۶ \times ۴$   $۲.۵ \times ۵$   $۲.۵ \times ۳.۵$   $۲ \times ۳$   $۱ \times ۱.۵$   $۱.۵ \times ۲$   
بافت: ارومیه - خوی - سلماس - ماکو - چالدران - پلدشت



نام طرح: فرش افشار  
نام نقشه: شکارگاه  
ابعاد:  $۲.۵ \times ۳.۵$   $۲ \times ۳$   $۱.۷ \times ۲.۴$   
بافت: تکاب



نام طرح: فرش افشار  
نام نقشه: بته جقه  
ابعاد:  $۳ \times ۴$   $۳ \times ۳$   
بافت: شاهین دژ و بوکان

شکل ۵۷-۵- تصاویری از انواع فرش های دست باف استان

تکاب یکی از کانون های قالی بافی استان آذربایجان غربی است، این صنعت نقش مؤثری در تأمین معیشت و اشتغال زایی مردم این شهرستان دارد.

چرا صنعت قالی بافی در شهرستان تکاب رونق دارد؟

۲- **نساجی سنتی**: این صنعت توسط دستگاه نساجی سنتی و با استفاده از پشم تولید می شود. از تولیدات نساجی سنتی می توان سجاده، جاجیم و پارچه های پشمی را نام برد. شهرستان های بوکان، مهاباد، پیرانشهر، اشنویه، خوی و سردشت از مراکز عمده صنعت نساجی محسوب می شوند.

۳- **گلیم بافی**: گلیم به عنوان یکی از زیراندازهای بشر دارای سابقه بسیار طولانی است. انواع رنگ های زیبا، زنده و شاد



شکل ۵۸-۵- صنایع نساجی سنتی استان



## توانمندی‌های استان

در بافت گلیم به کار می‌رود. نقوش گلیم به‌طور معمول هندسی است و بافت آن بیشتر در میان عشایر متداول است. از مراکز مهم گلیم‌بافی می‌توان به شهرستان‌های تکاب، مهاباد و بوکان اشاره کرد.



شکل ۵۹-۵- گلیم بافی



شکل ۶۰-۵- منبت کاری

### ب) صنایع مرتبط با چوب شامل

۱- منبت کاری: هنری است که در آن حکاکی و کنده کاری روی چوب بر اساس طرح و نقشه صورت می‌گیرد. شهرستان ارومیه یکی از مراکز مهم این صنعت است. هنرمندان این رشته به ساخت تابلوهای تزئینی و هنری، مبلمان، میزهای غذاخوری و... می‌پردازند.

۲- ریزه کاری: هنری بسیار ظریف، زیبا و کاربر است. در این هنر چوب‌هایی بر اساس طرح و نقش از قبل آماده می‌شود و بر قسمت خالی شده چوب روکش می‌شود. ارومیه مرکز اصلی این هنر است. عمده‌ترین تولیدات این صنعت رحل قرآن، جعبه جواهرات، جعبه دستمال کاغذی، قاب عکس، صفحه شطرنج و... است.



شکل ۶۱-۵- ریزه کاری



۳- پیکره تراشی: این هنر به طور گسترده در شهرستان ارومیه کار می‌شود. ماده اصلی پیکره‌ها چوب گردو است.



شکل ۶۲-۵ پیکره تراشی



شکل ۶۳-۵ معرق چوب

۴- معرق چوب: این هنر ۴۰ سال پیش به شهرستان ارومیه راه پیدا کرد و با منبت تلفیق شد و رشته جدیدی به نام معرق - منبت یا معرق برجسته بوجود آمد.



شکل ۶۴-۵ شیشه‌گری

از صنایع دستی دیگر استان می‌توان به شیشه‌گری حرارتی اشاره کرد که در این کارگاه‌ها انواع لوستر و وسایل تزئینی شیشه‌ای تولید می‌شود.

### توانمندی‌های معادن استان

- ۱- استان آذربایجان غربی با داشتن ۴۹ نوع ماده معدنی از لحاظ تنوع مواد معدنی رتبه سوم کشوری را دارد.
- ۲- این استان از نظر تولید برخی از مواد معدنی از جمله طلا، باریت، میکا و انواع سنگ‌های تزئینی گرانیته رتبه نخست کشور را دارد.
- ۳- تنوع سنگ‌های تزئینی در استان آذربایجان غربی بالغ بر ۸۰ نوع و رنگ است که این استان را به صورت کلکسیونی از سنگ‌های تزئینی در سطح ایران و جهان در آورده است. «سنگ‌های گرانیته پیرانشهر از نظر کیفیت، شهرت جهانی دارد.»



شکل ۶۵-۵- بهره‌برداری از معادن استان

- ۴- این استان با سه کشور خارجی به خصوص ترکیه که به عنوان دروازه ورود به بازارهای اروپا است، همجوار است.
  - ۵- ذخایر عظیم گچ و آهک به عنوان ماده اولیه کارخانجات سیمان و گچ در این استان است.
  - ۶- ذخایر عظیم باریت به عنوان ماده اولیه جهت حفاری چاه‌های نفت و گاز از دیگر توانمندی‌های استان است.
- در سال ۱۳۸۸ تعداد ۳۰۱ معدن (۸/۵ درصد کشوری) در استان آذربایجان غربی وجود داشت و کل شاغلان معادن در حال بهره‌برداری استان ۳۸۰۶ نفر بودند.
- معادن مهم استان عبارتند از :

- ۱- طلای زره شوران تکاب با عیار ۵/۸۱ PPM و با ذخیره قطعی ۴ میلیون تن و ذخیره احتمالی ۷ میلیون تن
- ۲- معدن تیتان قره‌آغاج ارومیه با عیار ۶ درصد و با ذخیره قطعی ۵۶ میلیون تن و ذخیره احتمالی ۱۲۰ میلیون تن
- ۳- نمک دریاچه ارومیه با داشتن ۵/۳۴۴/۰۰۰/۰۰۰ تن املاح از نوع کلر و سدیم، سولفات پتاسیم، اکسید منیزیم و ...



## فعالیت



– درباره یکی از معادن شهرستان محل زندگی خود گزارشی تهیه کنید.

### توانمندی‌های استان آذربایجان غربی در بخش خدمات

بخش خدمات از نظر اشتغال و تولید، مهم‌ترین بخش نظام اقتصادی استان است و به دلایل زیر نقش عمده‌ای در اقتصاد کشور ایفا می‌کند :

- ۱– برخورداری از موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد استان و همجواری با سه کشور ترکیه، آذربایجان و عراق
- ۲– دروازه ارتباطی با کشورهای اروپایی (در صورت عضویت ترکیه در اتحادیه اروپا ایران از طریق استان آذربایجان غربی مستقیماً با اتحادیه اروپا هم‌مرز می‌شود).
- ۳– وجود نه‌گمرک و هفت بازارچه فعال در سطح استان برای صادرات و واردات کالا (اولین بازارچه کشور در استان آذربایجان غربی و در مرز ترکیه تأسیس شد.) که امکان صادرات کالا به کشورهای همجوار را در کوتاه‌ترین زمان فراهم نموده است.

۴– امکان برگزاری نمایشگاه‌های بین‌المللی در استان

۵– برخورداری از نهادها، اتحادیه‌ها و تشکلهای خصوصی و تعاونی در حوزه تجارت خارجی  
راه‌های ارتباطی :

مهم‌ترین محورهای ارتباطی استان عبارتند از :

- ۱– راه آهن سراسری ایران – ترکیه (از طریق مرز رازی خوی)
- ۲– جاده ترانزیتی ارومیه – بازرگان
- ۳– جاده ترانزیتی ارومیه – سرو
- ۴– محور ارومیه – تبریز (از طریق بزرگراه شهید کلانتری)
- ۵– محور ارومیه – مهاباد، میاندوآب (جاده سنتو)

طول راه‌های اصلی استان در سال ۱۳۸۸، حدود ۹۷۴ کیلومتر و طول راه‌های فرعی ۲۰۳۷ کیلومتر بود. خط‌آهن موجود استان با طول ۱۰۳ کیلومتر با عبور از ایستگاه قره‌تپه سلماس در مرز رازی به راه‌آهن ترکیه متصل می‌شود که دسترسی به بازارهای اروپایی را فراهم کرده است و در آینده با اتمام اتصال راه‌آهن مراغه به ارومیه گامی مؤثر و اساسی در تکمیل شبکه ریلی استان برداشته خواهد شد. پل ۴۵ تنی مرزی پلدشت – شاه‌تختی نیز استان آذربایجان غربی را به جمهوری آذربایجان وصل نموده است.

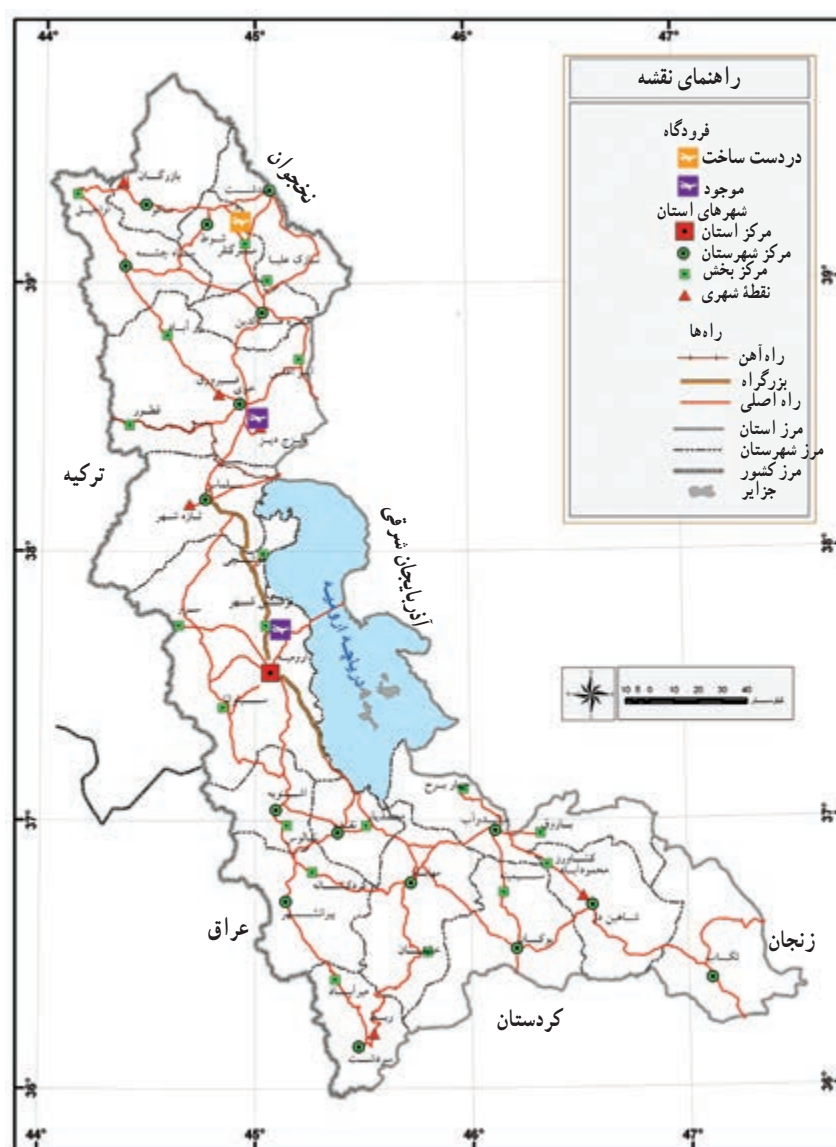
در استان آذربایجان غربی یک فرودگاه بین‌المللی در شهر ارومیه وجود دارد و فرودگاه‌های خوی در کنار فرودگاه ارومیه به انجام پروازهای داخلی می‌پردازند.



## توانمندی‌های استان



شکل ۵-۶۶- پل هوایی قطور- خوی



شکل ۵-۶۷- نقشه پراکندگی راه‌های مهم استان



# فصل ششم

شکوفایی استان آذربایجان غربی

پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی



## درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

انقلاب اسلامی ایران در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ به پیروزی رسید. مهم‌ترین ویژگی این انقلاب تقویت معنویت و ارزش‌های دینی و انسانی است. انقلاب اسلامی دستاوردهای مهمی در بخش‌های مختلف دارد. استان آذربایجان غربی نیز همانند سایر مناطق کشور از این دستاوردها بی‌بهره نبوده است.



شکل ۱-۶- بخشی از دستاوردهای انقلاب اسلامی



## ۱- فعالیت‌های کشاورزی

موقعیت جغرافیایی مناسب، دسترسی به آب، مرغوبیت زمین‌های کشاورزی و تنوع آنها و وجود نیروی انسانی فعال در آذربایجان غربی جایگاه ویژه‌ای به صنعت کشاورزی در استان بخشیده است.

مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب اسلامی ایران در بخش کشاورزی عبارت‌اند از :

- احداث و بهره‌برداری هفت سد جدید در توسعه این بخش در سال‌های اخیر نقش به‌سزایی داشته است.
- افزایش سطح کشت و بازدهی محصولات کشاورزی
- بهره‌برداری از شیوه‌های آبیاری نوین
- افزایش تولیدات دامی، زراعی و باغی
- توسعه صادرات محصولات کشاورزی
- افزایش صنایع تبدیلی محصولات کشاورزی
- تنوع بخشی به تولید محصولات کشاورزی
- توسعه صنعت پرورش ماهی و صنایع چوب در استان
- افزایش سطح سواد شاغلان بخش کشاورزی

## ۲- فعالیت‌های صنعتی و معدنی

مهم‌ترین فعالیت‌های صنعتی و معدنی استان عبارتند از :

الف) اکتشاف، شناسایی و بهره‌برداری از معادن و فراهم نمودن شرایط اشتغال

ب) احداث صنایع مادر، صنایع تبدیلی کشاورزی و معدنی (صنایع پتروشیمی، سیمان، ذوب آهن و فولاد)

ج) گسترش شهرک‌های صنعتی به منظور اشتغال‌زایی، توسعه امکانات زیربنایی، حفاظت محیط زیست، ارائه خدمات بهتر

### فعالیت



- در شهرستان محل زندگی شما کدام فعالیت‌های صنعتی و معدنی صورت می‌گیرد؟ فهرستی از آنها را تهیه و در کلاس ارائه کنید.





جدول ۱-۶- روند تحولات فعالیت‌های صنعتی و معدنی استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۶

شاخص	۱۳۵۷	۱۳۸۰	۱۳۸۴	۱۳۸۶
تعداد معادن فعال	۳۱	۸۶	۱۲۹	۲۱۹
میزان اشتغال در معادن	۳۲۵	۸۸۳	۱۳۵۶	۲۳۱۶
کارگاه‌های بزرگ صنعتی	۱۰۹	۱۰۸۲۷	۱۲۱۹۲	۱۳۰۱۴
افراد شاغل در بخش صنعت	۳۸۷۷	۵۱۴۲۵	۱۰۷۲۹۸	۱۴۱۶۶۲

### شهرک‌های صنعتی استان

شهرک‌های صنعتی در چند سال اخیر به عنوان یکی از اصلی‌ترین مکان‌های مناسب برای تولید و سرمایه‌گذاری شناخته شده‌اند.

در استان آذربایجان غربی ۱۸ شهرک صنعتی فعال وجود دارد که علاوه بر این تعداد ۱۵ شهرک مصوب نیز در حال آماده‌سازی است. مهم‌ترین شهرک‌های فعال استان از نظر میزان اشتغال ایجاد شده عبارت‌اند از:

۱- **شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه**: شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه بزرگ‌ترین شهرک صنعتی از نظر میزان اشتغال ایجاد شده در واحدهای بهره‌برداری رسیده استان است که در کیلومتر ۷ جاده ارومیه - ریحان‌آباد قرار دارد. مساحت آن ۱۵۴/۰۳ هکتار و تعداد واحدهای بهره‌برداری رسیده آن ۱۸۵ واحد با ۴۴۹۴ نفر اشتغال است. نزدیکی به مرکز استان، وجود مواد اولیه و راه‌های ارتباطی و زمین هموار و مناسب، از مزایای مهم این شهرک به‌شمار می‌رود.



شکل ۲-۶- شهرک صنعتی شماره ۲ ارومیه



شکل ۳-۶- شهرک صنعتی شماره یک ارومیه



شکل ۴-۶- شهرک صنعتی خوی

## ۲- شهرک صنعتی شماره یک ارومیه :

شهرک صنعتی شماره یک ارومیه، در کیلومتر ۷ جاده ارومیه در بزرگراه شهید کلانتری قرار دارد. مساحت این شهرک ۳۴/۵۳ هکتار و تعداد واحدهای بهره‌برداری رسیده آن ۷۹ واحد و میزان اشتغال در این شهرک ۴۴۹۴ نفر است. افتتاح میان‌گذر دریاچه ارومیه و دسترسی به بزرگراه شهید کلانتری بر اهمیت این شهرک در سال‌های اخیر افزوده است.

## ۳- شهرک صنعتی خوی : سومین شهرک

صنعتی استان از نظر ایجاد اشتغال شهرک صنعتی خوی است. این شهرک با وسعت ۲۲۱/۸۳ هکتار در کیلومتر ۱۵ خوی - سلماس قرار دارد. تعداد واحدهای به بهره‌برداری رسیده این شهرک ۱۰۵ واحد و میزان اشتغال ۲۱۰۲ نفر است. نزدیکی به نیروگاه سیکل ترکیبی، فرودگاه خوی و شبکه راه آهن سراسری در سال‌های اخیر در توسعه آن نقش مهمی ایفا کرده است.

## ۳- فعالیت‌های عمرانی

فعالیت‌های عمرانی استان آذربایجان غربی در سه بخش زیر مطالعه می‌شود.

الف) عمران روستایی : بعد از انقلاب اسلامی به منظور محرومیت‌زدایی و عمران روستایی فعالیت‌های گسترده‌ای در

زمینه‌های زیر صورت گرفت :

۱- توسعه شبکه‌های برق رسانی و آبرسانی

۲- توسعه راه‌های ارتباطی روستایی

۳- دسترسی به تلفن

۴- اجرای طرح‌های هادی

## برای مطالعه



جدول ۲-۶- روند توسعه فعالیت‌های عمران روستایی استان در ۳۰ سال اخیر

نوع فعالیت	۱۳۸۸
تعداد روستاهای برق‌رسانی شده	۲۷۹۹
تعداد روستاهای آبرسانی شده	۲۰۲۵
تعداد روستاهای گازرسانی شده	۱۳۲
دفاتر مخابراتی	۲۸۷۲
تعداد مشترکین تلفن ثابت روستایی	۲۹۹۸۷۹
تعداد تلفن همراه اول	۱۱۲۲۹۳۶

ب) عمران شهری : از اقدامات مهم این بخش می‌توان به :

- ۱- توسعه شهرها
  - ۲- لوله‌کشی آب سالم شرب شهری
  - ۳- فاضلاب شهری و ایجاد تصفیه‌خانه‌های آب و فاضلاب
  - ۴- دسترسی ساکنان شهرها به آب لوله‌کشی، برق و مخابرات
- در سال ۱۳۸۸ در ۹ شهر شبکه جمع‌آوری فاضلاب شهری با ۱۷۵۵۵ کیلومتر لوله‌کشی اجرا شده است.



شکل ۵-۶- تصفیه‌خانه فاضلاب ارومیه



- از مهم ترین محورهای توسعه در زمینه حمل و نقل می توان به :
- ۱- احداث بزرگراه شهید کلاتری (میان گذر دریاچه ارومیه)
  - ۲- احداث جاده سلماس - شبستر
  - ۳- احداث جاده سرو - وان ترکیه
  - ۴- احداث فرودگاه خوی



شکل ۶-۶- پل میان گذر دریاچه ارومیه

## برای مطالعه



جدول ۶-۳- روند توسعه راه های ارتباطی استان در ۳۰ سال اخیر

۱۳۸۸	نوع راه های ارتباطی
۲۲۴۸	طول راه های اصلی آسفالتنه و فرعی
۲۴۲۴/۶	طول راه های آسفالتنه روستایی
۸۴۳	تعداد پرواز داخلی
۶۶	تعداد پرواز خارجی (حج تمتع)



## فعالیت



– در محل زندگی شما کدام طرح‌های عمرانی روستایی یا شهری انجام شده یا در حال انجام است؟ تحقیق کنید و آن را در کلاس ارائه دهید.

## ۴- فعالیت‌های آموزشی – علمی

توسعه فعالیت‌های علمی – آموزشی و فرهنگی از اولویت‌های اساسی محسوب می‌شود. این فعالیت‌ها در ۲ محور زیر صورت گرفته است:

الف) آموزش و پرورش:

۱- فراهم کردن فرصت تحصیل

۲- افزایش درصد باسوادی

۳- کاهش اختلاف درصد باسوادی روستا و شهر و نسبت زنان به مردان

۴- تنوع بخشی به رشته‌های تحصیلی و ارتقای کیفیت آموزش

در جدول زیر روند توسعه شاخص‌های آموزش و پرورش استان از سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۸۸ مقایسه شده است.

## بیشتر بدانیم

جدول ۴-۶- مقایسه شاخص‌های آموزش و پرورش استان در سال‌های تحصیلی ۵۸-۱۳۵۷ و ۸۹-۱۳۸۸

شاخص	۵۸-۱۳۵۷	۸۹-۱۳۸۸
تعداد مدارس استان	۲۶۰۹	۵۲۸۹
جمعیت دانش آموز	۳۰۰۷۹۰	۵۷۰۷۶۵
تعداد مدارس فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۲۶	۲۱۰
تعداد رشته‌های تحصیلی فنی و حرفه‌ای و کاردانش	۱۴	۱۰۹
درصد دختران به پسران	۳۴/۳	۴۶/۳۴



## برای مطالعه

نرخ باسوادی جمعیت شش ساله و بالاتر استان بر اساس سرشماری سال ۱۳۵۵ برابر ۳۸ درصد بوده که از این میزان ۶۷/۹ درصد به مردان و ۳۲/۱ درصد به زنان اختصاص داشت. بر اساس سرشماری سال ۱۳۸۸ درصد باسوادی استان در همان گروه سنی به ۸۵ درصد افزایش یافته و نسبت زنان به مردان به ۴۴ درصد افزایش یافته است.

### ب) آموزش عالی :

- ۱- توسعه مراکز دانشگاهی در نقاط مختلف استان
- ۲- تنوع بخشی به رشته‌های تحصیلی
- ۳- کاهش اختلاف نسبت سهم دختران به پسران
- ۴- توسعه رشته‌های تحصیلات تکمیلی ( کارشناسی ارشد و دکتری ) از مهم‌ترین سیاست‌های توسعه آموزش عالی در استان است.

## ۵- فعالیت‌های فرهنگی - ورزشی

از مهم‌ترین محورهای این بخش می‌توان به مراکز زیر اشاره کرد :

### الف) مراکز فرهنگی :

- ۱- توسعه مراکز فرهنگی
- ۲- افزایش کانون‌های فرهنگی و تربیتی
- ۳- تأسیس اردوگاه‌ها و مراکز فعالیت قرآنی
- ۴- دسترسی به اینترنت
- ۵- افزایش کتابخانه‌های عمومی و افزایش نشریات محلی

در حال حاضر تعداد کتابخانه‌های عمومی استان ۵۷ واحد با ۴۴۱۶۹۲ جلد کتاب می‌باشد

ب) مراکز ورزشی : افزایش سالن‌های ورزشی و احداث سالن‌های سرپوشیده بالاخص در کنار مدارس و روستاها از مهم‌ترین دستاوردهای فرهنگی - ورزشی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در استان محسوب می‌شود. در حال حاضر تعداد ۲۶۹ واحد استادیوم و سالن‌های ورزشی در استان فعال می‌باشند.

## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی



شکل ۷-۶- دانشگاه‌های ارومیه

### فعالیت



- ۱- انقلاب اسلامی در استان محل زندگی شما در بخش آموزش و پرورش چه دستاوردهایی داشته است؟
- ۲- بعد از پیروزی انقلاب در شهرستان محل زندگی شما چه دانشگاه‌هایی احداث شده است؟ فهرستی از آنها و رشته‌های موجود در آنها را تهیه کنید.



شکل ۸-۶- بیمارستان امام خمینی (ره) - ارومیه

### ۶- فعالیت‌های بهداشتی و درمانی

از دستاوردهای مهم انقلاب اسلامی در استان آذربایجان غربی در بخش بهداشتی و درمانی می‌توان به افزایش تخت بیمارستان‌ها و توسعه مراکز بهداشتی و خانه‌های بهداشت، کاهش مرگ و میر کودکان و دسترسی به پزشکان متخصص و بومی اشاره کرد.

به جدول ۵-۶ دقت کنید.



## برای مطالعه

جدول ۵-۶ - جدول روند توسعه فعالیت‌های بهداشتی و درمانی در ۳۰ سال اخیر

۱۳۸۸	شاخص‌ها	
۱۲۱	تعداد مراکز بهداشتی و درمانی شهری	
۷۱	تعداد مراکز بهداشتی روستایی	
۷۶۹	تعداد خانه‌های بهداشتی و درمانی	
۱۶۳۵	عمومی	تعداد پزشک
۶۶۵	متخصص	
۴۱	فوق تخصص	
۷	سرانه پزشک به ازای هر ده هزار نفر	
۱۹	تعداد بیمارستان‌ها	
۱۴/۳	میزان مرگ و میر کودکان در هزار نفر تولد	
۳۲۶	تعداد دندانپزشک	

## فعالیت



- ۱- از مهم‌ترین اقدامات دولت در بخش بهداشت و درمان، توسعه مراکز ..... و ..... کاهش ..... و دسترسی به ..... است.
- ۲- یکی از دستاوردهای انقلاب اسلامی استان کاهش میزان مرگ و میر کودکان است. در مورد این دستاورد تحقیق کنید و در کلاس ارائه دهید.



## درس پانزدهم: چشم انداز آینده استان



### چشم انداز آینده استان

استان آذربایجان غربی در شمال غرب کشور قرار دارد. تنوع آب و هوایی به دلیل گسترش استان در عرض جغرافیایی، همسایگی با سه کشور همسایه (عراق، آذربایجان و ترکیه) و نزدیکی به ارمنستان، دسترسی به آب کشاورزی و زمین های مرغوب و متنوع، محصولات کشاورزی، وجود معادن زیاد و تنوع جاذبه های گردشگری تاریخی و طبیعی، استان را از اهمیت ویژه ای برخوردار کرده است.

### ضرورت تعیین چشم انداز

تصویر مطلوب و آرمان قابل دستیابی در یک افق زمانی معین را چشم انداز گویند. با توجه به توانمندی ها و محدودیت های ذکر شده استان، برنامه ریزی برای پیشرفت آن و تعیین چشم انداز ضروری است. بنابراین بر اساس سند چشم انداز ۲۰ ساله، برخی از بهترین اهداف بلند مدت توسعه استان عبارت اند از:

۱- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش کشاورزی و منابع طبیعی: با توجه به نقش و جایگاه کشاورزی در استان مهم ترین اهداف این بخش عبارت اند از:

- اصلاح شبکه های آبیاری و زه کشی و ترویج روش های نوین آبیاری
- تبدیل استان به قطب صنایع تبدیلی غذایی با فناوری های برتر قابل رقابت در سطح جهانی
- توسعه دامداری های صنعتی و اصلاح دامداری های سنتی با ایجاد مجتمع های دامداری صنعتی
- افزایش بهره وری و اقتصادی کردن فعالیت در بخش کشاورزی
- توسعه باغات و کشت محصولات صنعتی کشاورزی، دام پروری صنعتی و آبریز پروری
- توسعه کشت گلخانه ای در استان
- تکمیل سدهای در دست ساخت

### ۲- اهداف و راهبردهای صنعت و معدن

- جذب سرمایه گذاری خارجی با توجه به موقعیت جغرافیایی استان
- فراهم کردن امکانات و تسهیلات لازم برای توسعه فعالیت های بازرگانی و خارجی
- ایجاد و گسترش واحدهای بزرگ مقیاس صنعتی (فلزی - الکترونیکی، شیمیایی و معدنی)
- حمایت مؤثر از نظام بانکی از سرمایه گذاری بخش خصوصی در صنعت استان
- تسریع در تأمین و ایجاد زیرساخت های شهرک صنعتی و توسعه و گسترش آنها
- کمک به بازسازی و نوسازی و ارتقای فناوری های صنایع غذایی و تبدیلی استان



– بهره‌گیری از موقعیت منحصر به فرد مرزی استان برای ایجاد منطقه آزاد تجاری

### ۳– اهداف و راهبردهای توسعه در بخش میراث فرهنگی و گردشگری

– اجرایی کردن طرح جامع گردشگری استان

– ایجاد و توسعه زیر ساخت‌های مورد نیاز توسعه بخش گردشگری

– انجام مطالعات و ساماندهی محوطه‌ها و مجموعه‌های تاریخی استان

– حمایت از بخش خصوصی در ایجاد و گسترش تأسیسات گردشگری

– ایجاد مناطق ویژه گردشگری استان

– ایجاد تسهیلات لازم برای ورود گردشگران خارجی از مرزهای زمینی استان با توجه به موقعیت جغرافیایی

### ۴– اهداف و راهبردهای توسعه در بخش بازرگانی و حمل و نقل

– احداث و توسعه شبکه راه آهن

– احداث بزرگراه ارومیه – بازرگان و ارومیه – میاندوآب و مهاباد

– احداث پل مرزی پلدشت – نخجوان

– تجهیز فرودگاه‌های استان

– توسعه و نوسازی پایانه‌های مرزی استان

– به‌کارگرفتن ظرفیت‌های بازرگانی خارجی استان در حد مطلوب

– فعال‌سازی گمرک مرزی ترکیه – آذربایجان (نخجوان) – عراق

– ایجاد منطقه آزاد تجاری و منطقه ویژه اقتصادی

– تقویت تجارت بازارچه‌های مرزی

– ایجاد و استقرار سایت‌های صادراتی

– تقویت امکانات نمایشگاهی استان

– ارتقای کیفیت راه‌های درون استانی و بهبود شبکه حمل و نقل

– ایجاد تسهیلات لازم برای تردد مرزنشینان و معاملات اقتصادی آنها

– تقویت مناسبات اقتصادی فرا ملی کشور با بهره‌گیری از ظرفیت‌های استان

### ۵– اهداف و راهبردهای توسعه در بخش آموزشی و بهداشت

– فراهم کردن فرصت تحصیل برای کلیه کودکان لازم‌التعلیم (آموزش همگانی) به ویژه دختران

– توسعه مدارس شبانه‌روزی در مناطق مرزی

– ارتقای شاخص‌های کمی و کیفی آموزش عالی استان در حد میانگین ملی

– کاهش نرخ بی‌سوادی و ارتقای نرخ باسوادی در حد میانگین ملی

– توسعه دانشگاه‌های دولتی در شهرهای بزرگ استان

## شکوفایی استان پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

- افزایش ظرفیت پذیرش دانشجویان بومی و گسترش دوره‌های تحصیلات تکمیلی
- تجهیز مراکز بهداشتی درمانی روستایی
- افزایش سهمیه بومی در رشته‌های پزشکی استان
- ایجاد مراکز درمانی فوق تخصصی در شهرهای بزرگ استان
- بسترسازی برای بخش خصوصی به منظور احداث بیمارستان‌های مجهز برای جذب گردشگران درمانی از کشورهای همسایه
- تأسیس دانشگاه بین‌المللی به منظور جذب دانشجویان کشورهای همسایه
- ۶- اهداف و راهبردهای توسعه در بخش فرهنگی و ورزشی**
- توسعه کتابخانه‌های عمومی و کتابخانه‌های دیجیتالی در مناطق روستایی
- ایجاد پژوهشکده ملی اقوام
- ایجاد اشتغال و کاهش نرخ بیکاری
- بسترسازی مناسب برای مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان در توسعه استان
- توسعه نقش و جایگاه زنان در سطوح تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی استان
- اعتلای معرفت دینی، ارزش‌های فرهنگی و ویژگی‌های هویتی استان
- ارتقای نقش ورزش در تأمین سلامت جسمی و روحی و تقویت توانمندی‌های افراد
- توسعه مراکز ورزشی در مناطق شهری و روستایی
- گسترش ورزش‌های پرورشی، همگانی، تفریحی، قهرمانی و حرفه‌ای در استان
- توسعه پوشش رادیویی و تلویزیونی با توجه به تنوع قومی و حساسیت مرزی استان
- ۷- اهداف راهبردی توسعه در بخش عمران و روستایی**
- تقویت زیرساخت‌ها و بنیان‌های اقتصادی شهری به ویژه در شهرهای کوچک
- بهسازی و توانمندسازی مناطق حاشیه‌ای شهرهای بزرگ استان
- گازرسانی به روستاهای استان
- افزایش پوشش مخابراتی در مناطق روستایی
- بهبود حمل و نقل عمومی شهرهای بزرگ استان
- کمک مؤثر به شهرداری‌های کوچک در جهت تقویت بنیان‌های شهری در آنها
- تجمع روستاهای کوچک و ایجاد مراکز شهری کوچک با زیرساخت‌های شهری
- کمک به اجرای طرح‌های بهسازی محیط و مسکن و ساماندهی سکونتگاه‌های روستایی
- ایجاد شهرک‌های جدید مسکونی به منظور نظارت بر ساخت و کنترل هدفمند توسعه شهرها



با تقدیر و تشکر از سازمان‌ها و نهادهایی که در تألیف کتاب با گروه مؤلفان همکاری نموده‌اند.

- واحد GIS معاونت برنامه‌ریزی استانداری
- سازمان آب و مطالعات آب استان آذربایجان غربی
- میراث فرهنگی «صنایع دستی، موزه، آرشیو و مردم‌شناسی»
- اداره کل امور عشایر استان
- اداره کل هواشناسی استان
- اداره کل آموزش و پرورش استان
- صنایع و معادن
- اداره کل منابع طبیعی استان
- آب و فاضلاب استان
- سازمان جهاد کشاورزی استان
- اداره کل بازرگانی استان
- اداره کل ارشاد اسلامی استان
- بنیاد حفظ آثار دفاع مقدس
- اداره کل محیط‌زیست استان
- کلیه دبیران و سرگروه‌های جغرافیای مناطق و نواحی استان

